

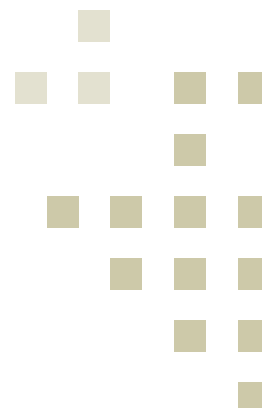
[707] Notat

Den stora segern fyller 60

Segerdag, symbolåtervinning och ett förlorat fosterland

Johanna Lärkner

No. 707 – 2006

Utgiver: NUPI
Copyright: © Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2006
ISSN: 0800 - 0018
ISBN: 82 7002 139 3

Alle synspunkter står for forfatterens regning. De må ikke tolkes som uttrykk for oppfatninger som kan tillegges Norsk Utenrikspolitisk Institutt. Artiklene kan ikke reproduseres – helt eller delvis – ved trykking, fotokopiering eller på annen måte uten tillatelse fra forfatterne.

Any views expressed in this publication are those of the author. They should not be interpreted as reflecting the views of the Norwegian Institute of International Affairs. The text may not be printed in part or in full without the permission of the author.

Besøksadresse: C.J. Hambros plass 2d
Adresse: Postboks 8159 Dep.
0033 Oslo
Internett: www.nupi.no
E-post: pub@nupi.no
Fax: [+ 47] 22 36 21 82
Tel: [+ 47] 22 99 40 00

Den stora segern fyller 60

Segerdag, symbolåtervinning och ett förlorat fosterland

Johanna Lärkner

[Sammanfattning] Uppsatsen handlar om firandet av 60-årsjubileet av andra världskrigets slut i Ryssland våren 2005. Den så kallade segerdagen som firas den 9 maj är en av landets största högtider. Uppsatsens huvudintresse är hur bilden av andra världskriget och den sovjetiska segern finns i offentligheten i dag och används i en konstruktion av dagens Ryssland. Uppsatsen bygger på material insamlat under fältarbete i S:t Petersburg våren 2005, samt en analys av artiklar i några av Rysslands största dagstidningar. Uppsatsen fokuserar på hur man firar, men också på vad som sägs om firandet och kriget. Hur identitetsfrågor, historia och nutid presenteras i vad som kan kallas en offentlig diskurs undersöks.

I firandet har Sovjetunionen, som en av segrarmakterna i andra världskriget, en viktig roll, trots att landet sedan 15 år inte längre existerar. I uppsatsen undersöks vilken roll Sovjetunionen och sovjetiska symboler har i dagens ryska nationsbyggnadsprocess, med avseende på hur andra världskriget används.

Militärparader, segertåg med veteraner och storslagna fyrverkerier hörde till firandet 2005. Firandet är till största delen offentligt till sin karaktär, även om det är en dag som också firas privat. Offentligheten i firandet tar sig uttryck på flera olika sätt. Mängder av affischer och banderoller sätts upp på strategiska ställen i staden, det är i stadsrummet som själva firandet äger rum. Dessutom finns en massiv medierapportering. Delar av firandet direktsänds i tv, och alla nyhetsmedier rapporterar.

Bilden av kriget är enhetlig som den uttrycks i firandet och genom de artiklar som undersöks i uppsatsen. Dock är vissa delar av historien omtvistad, och det finns hot mot Den stora berättelsen om kriget. Detta tas upp i rapporteringen, men beskrivs som kommande utifrån. Den största delen av tidningsartiklarna utgörs av veteraners berättelser från kriget. Dessa ger trots enskildheter i detaljer, en mycket samstämmig bild av kriget och stödjer Den stora berättelsen om kriget som är den samma nu som under sovjettiden.

Innehåll

1 Inledning	3
1.1 S:t Petersburg	5
1.2 Fältarbetets ram	7
1.3 Metod och material	8
1.4 Uppsatsens uppbyggnad	10
2 Ryssland och segerdagsfirandet	11
2.1 Ryssland och Putin	11
2.2 Den ryska pressen	14
2.3 Segerdagens historia	15
2.4 Kultens innehåll	17
2.5 Firandet efter Sovjetunionen	18
3 Teoretiska utgångspunkter	21
3.1 Representativ och resonerande offentlighet	22
3.2 Mediernas roll i en föreställd gemenskap	25
3.3 Det sociala rummet	26
3.4 Den rituella dimensionen	28
3.5 Myter och symboler	31
3.6 Myten om historien	33
3.7 Död och odödlighet	35
4 Ett offentligt firande	38
4.1 Media som en del av firandet	38
4.2 Segerdagen i media	39
4.3 Reklam och plakat	41
4.4 Monument	43
5 Segertåget	47
5.1 Veteranernas segertåg på Nevskij prospekt	47
5.2 Högt och lågt, stramt och ledigt	50
5.3 Andra ställen – Nordirland, Australien och Norge	52
5.4 Långt borta och nära	57

6	Veteranernas berättelser	59
6.1	Brev från fronten	60
6.2	Belägringen av Leningrad	63
6.3	Berättelser från fronten	66
6.4	Myten om stora fosterländska kriget	71
7	Kampen om historien	73
7.1	Befrielse eller en ny ofrihet?	73
7.2	Historielöshet	78
7.3	Deporterade folkgrupper	81
7.4	Sovjetiska krigsförbrytelser	82
7.5	Historien måste försvaras	83
8	Avslutning	85

Kapitel 1

Inledning

Det står folk i fönster, på balkonger och till och med på taken utmed Nevskij prospekt. Åskådarleden tättnar bakom mig. Trafiken tunnast ut, och poliser och militärer ställer sig över hela gatan som börjar fyllas av fotografer. Så börjar det röra sig borta vid Upprorstorget, och journalistflocken kommer först, men sedan hörs blåsorkestrar och paraderna kommer igång under folkets jubel. Först tågar dignitärer, sedan kommer orkestrar, unga i uniform och framförallt, veteraner i olika sektioner som möts av jubel, hurrarop och "spasiba vam" (tack till er). (ur dagboken)

Den 9 maj 2005 firade Ryssland 60-årsjubileet av slutet på andra världskriget. I Moskva hölls en stor parad på Röda torget och president Putin hade bjudit in ett stort antal dignitärer. FNs generalsekreterare och ett 50-tal stats- och regeringschefer från världen över var på plats, George W. Bush blev förste amerikanske president att bevittna en rysk militärparad. Paraden som hölls klockan 10 på morgonen direktsändes i rysk tv.

Över hela landet hölls lokala firanden, i S:t Petersburg hölls ett slutet firande på förmiddagen – en militärparad på Slottsplatsen med 25 bataljoner från regionen och 4 tusen militärtjänstgörande. På eftermiddagen hölls som varje år ett segertåg¹ med veteraner utmed stadens huvudgata Nevskij prospekt som var kantad av åskådare. När tåget passerat förbi, började åskådarna fylla Nevskij prospekt och gå i riktning mot Slottsplatsen. Människor i fönster hurrade och jublade och möttes av hurrarop och jubel tillbaka. Några i denna spontana parad stämde upp i segersånger. Från en balkong spelade några marchmusik. På bron över Fontankan kunde man se hur Nevskij prospekt var svart av människor både bakåt och framåt. På Slottsplatsen, framför Vinterpalatset, hölls sedan konsert och tal och det släpptes upp röda balonger och vita duvor i skyn och över det hela cirklade en helikopter med

¹Det ryska ordet som används är oftast *sjestvie*. Detta kan översättas till svenskan som procession eller tåg. Jag har valt att kalla det segertåg för att ge det en unik benämning och undvika ordet processions association till kyrklig liturgi

ett banér på vilket det stod *pobeda*(seger). På kvällen sköts fyrverkerier från Peter-Paulsfästningen. Fyrverkerierna är också ett årligt inslag, men för att markera att 2005 var speciellt såsom jubileumsår var fyrverkerierna extra storslagna.

Segerdagen som den 9 maj kallas i Ryssland är en av landets största högtider, som firas med extra pompa och ståt ett jubileumsår som 2005. Den är en av få, förmodligen den enda, sovjetiska högtid med ideologiska övertoner som firas likadant då som nu. Firandet av segerdagen, framhållandet av andra världskriget (eller stora fosterländska kriget 1941–45 som det kallas i Ryssland), belägringen av Leningrad², och framhävandet av veteranerna var något som verkligen slog mig under mitt fältarbete i S:t Petersburg våren 2005. Det var så tydligt och genomsyrade verkligen det offentliga rummet. Det var inte bara under själva dagen som man märkte av segerdagen, affischer och dekorationer började sättas upp flera månader i förväg och satt kvar långt efteråt. I princip alla museer hade speciella minnesutställningar om den tiden. Man hade också en fotoutställning under bar himmel som blev en del av gatumiljön. Alla tidningar skrev massor om kriget och segern, nyhetssändningarna på tv hade så gott som dagligen inslag om kriget och alla gamla sovjetiska krigsfilmer repriserades. Här blev också Sovjetunionen mer och mer tydligt. Det började komma fram Stalinbiografier av ett mer förhållande slag, och det var röda fanor och stjärnor på många håll. I princip alla affärer hade segerdagsdekorationer, särskilt tydligt var det i bokhandlar. Dekorationerna lyfte tydligt fram sovjetsymbolerna.

Det var ett firande på många olika nivåer, det firades i stadsrummet, i medie-offentligheten, men det var också en dag som firades även privat. I familjen jag bodde hos åt vi, enda gången jag var där, tårta. Segerdagen, framhöll många, var viktig för att den inte var förknippad med någon speciell kultur och religion. Den var gemensam för alla Sovjetunionens folk. Firandet av segerdagen var något som tydligt användes i identitetsskapande av en ryssländsk³ identitet. Det fanns också en tydligt lokal aspekt, då Leningrad hade status som hjältestad och den långa belägringen och de ohyggliga förhållandena under denna lyfts fram. Segerdagen var närvarande ”överallt” under en lång tid. Firandet hade också ett tydligt politiskt innehåll och utformning, som syftade mot good-will och identitetsskapande.

Innan jag åkte till S:t Petersburg var jag intresserad av frågeställningar kring den post-sovjetiska ryska nationsbyggnadsprocessen och mångtunnisk eller kanske snarare överetnisk nationalism. Jag hade på förhand inte tänkt så mycket på segerdagen. Men med det intresseområde jag hade var segerdagen omöjlig att ignorera om jag skulle skriva om S:t Petersburg som jag upplevde det våren 2005.

²Från 1924 till 1991 hette staden Leningrad, staden där revolutionen ägde rum bytte namn för att hylla den nyss avlidne ledaren Lenin. Vad gäller belägringen ser man ibland även på svenska benämningen blockaden, vilket är det ord som används på ryska men som inte blir helt korrekt på svenska.

³På ryska skiljer man mellan ryskt (*rosskij*) som är en etnisk beteckning bildat av folkgruppens namn, och ryssländskt (*rossijskij*) som syftar på medborgarskap och bildas av landets namn *Rossija* och betecknar sådant som har med landet, och inte folkgruppen att göra. Alltså samma skillnad som på svenska görs mellan finsk och finländsk. För att få fram denna skillnad kommer jag använda orden ryssländsk och ryssländare.

Problemformulering

Huvudintresset för undersökningen är vilken roll Sovjetunionen och sovjetiska symboler har i dagens ryska nationsbyggnadsprocess, med avseende på hur andra världskriget används. Jag är intresserad av hur identitetsfrågor, historia och nutid presenteras i vad som kan kallas en offentlig diskurs. Jag vill se hur bilden av andra världskriget och den sovjetiska segern finns i offentligheten i dag och används i en konstruktion av dagens Ryssland.

1.1 S:t Petersburg

S:t Petersburg grundades av Peter⁴ I (han som kallas den store) 1703 på mark som nyligen erövrats från Sverige, på ruinerna av staden Nyen och befästningen Nyenskans. Det så kallade stora nordiska kriget pågick fortfarande (fred slöts inte förrän 1721) när man började anlägga staden. Med inspiration från Holland skapades en stad genomkorsad av kanaler i deltat där Neva rinner ut i Finska viken. Förhållandena för arbetarna var förfärliga i träskan och det sägs i bland att S:t Petersburg är byggd på ben från de livegna bönder och svenska krigsfångar som arbetade med dess konstruktion (Hellberg-Hirn 2003:49). Staden är inte namngiven efter tsar Peter I utan efter aposteln som på svenska kallas Petrus. Med breda gator och pam-piga byggnader var S:t Petersburg grundlagd för att vara en huvudstad. Platsen där den ligger är också sätet för ett slag på 1200-talet (som många historiker numera hävdar aldrig skett) mellan den unge furst Alexander från Novgorod och en svensk här under ledning av Birger jarl. Alexanders män lyckades besegra svenskarna och Alexander fick sedan tillnamnet Nevskij efter segern vid Neva. Det är efter honom som stadens paradgata Nevskij prospekt är uppkallad (prospekt är en stor bred gata). Gatan stäcker sig över fyra kilometer i stadens absoluta centrum, den har sin början (eller slut) på Alexander Nevskijplatsen i östra delen av centrum nära Nevas strand. Där står Alexander Nevskij staty och det finns ett kloster uppkallat efter honom. Mellan statyn och klostret finns två kyrkogårdar där många kända personer från forna sekler är begravda. Sedan sträcker sig gatan över det som kallas "gamla Nevskij" fram till Upprorstorget och Moskvastationen, där man kan ta tåget till Moskva och anlända till en exakt likadan stationsbyggnad. Vid Upprorstorget korsas Nevskij prospekt av Ligovskij prospekt, som man kan följa ut till de södra förorterna och flyplatsen. Efter Upprorstorget börjar det "egentliga Nevskij" som sträcker sig ca 2,5 km västerut, över kanalerna Fontankan, Griboedov och Mojkan och tar sitt slut vid Slottsplatsen på Nevas strand i väster. Där ligger Vinterpalatset, tsarernas palats som i dag hyser konstmuseet Eremitaget. Där kan man fortsätta över Slottsbron till Vasilijön för att få en fin vy över Vinterpalatset och Peter-Paulsfästningen som ligger på en liten ö i Neva mitt emot Vinterpalatset.

⁴Det system för translitteration av ryska till svenska finns beskrivet i bilaga A. Undantag från detta system görs för personer, såsom Peter och Alexander i detta stycke, vars namn har en etablerad stavning på svenska.

Fästningen räknas som stadens första byggnad, vilken skulle skydda den nyetablerade staden mot fienden men som aldrig satts på prov. Mitt i fästningen finns Peter-Paulskatedralen, inne i vilken tsarerna från Peter I och framåt är begravda.

Runt ett decennium efter stadens grundande flyttades huvudstaden från Moskva till S:t Petersburg där den förblev i 200 år. Den nya huvudstaden i det vidsträckta imperiets nordvästra hörn skulle bli Rysslands fönster mot Europa. Det europeiska hos S:t Petersburg har genom stadens tre sekler varit en viktig del av dess identitet, vilken i dag tar sig uttryck som att petersburgare i större grad uttrycker "västerländska" värderingar än landets övriga befolkning (Golosov och Shevchenko 2004:192). Men S:t Petersburg är inte bara en europeisk stad, den var också i mycket hög grad en sovjetisk stad. Det var här som de båda revolutionerna ägde rum i februari och oktober 1917, och det finns många platser i staden som är förknippade med framförallt den slutgiltigt segrande oktoberrevolutionen. Denna bestod av ett antal väl koordinerade attacker mot ett fåtal nyckelpunkter i S:t Petersburg, däribland Vinterpalatset, där man tillfångatog den provisoriska regeringen med Kerenskij i spetsen. Dessa dramatiska händelser i S:t Petersburg var relativt oblodiga men det krävdes sedan ett betydligt blodigare inbördeskrig för att konsolidera bolsjevismen. Revolutionen innebar också slutet för S:t Petersburgs tid som huvudstad – den flyttades tillbaka till Moskva. Efter Lenins död 1924 bytte staden namn till Leningrad (efter att i tio år hetat Petrograd).

Även om Petersburg inte längre var huvudstad så fortsatte myterna om den framgångsrika revolutionen att förhärliga staden. Dess bild som revolutionens vagg förstärktes senare av personkulten kring Lenin och de patriotiska känslorna i och med andra världskriget och belägringen (Golosov och Shevchenko 2004:193). Tillsammans med revolutionen är belägringen den händelse som tydligast har präglat stadens historia det senaste seklet. Belägringen av Leningrad inleddes i september 1941, staden var nästan helt omringad och ytterst lite förnödenheter nådde fram till den belägrade staden. Följden blev en katastrofal brist på mat och andra förnödenheter. Under slutet av hösten och vintern 1941–1942 dog tusentals Leningradbor varje dag av svält och sjukdomar. På våren 1942 blev försörjningsläget lite bättre men fortfarande var det brist på det mesta i fråga om livsmedel. I januari 1943 lyckades sovjetiska trupper delvis häva belägringen och därmed var den värsta tiden över. Röda armén lyckades dock inte helt lyfta belägringen förrän den 27 januari 1944. Belägringen varade totalt i ungefär 900 dagar. Hur många av stadens invånare som dog vet man inte exakt, men förmodligen rör det sig om runt en miljon civila. Leningrad utsågs som första sovjetiska stad till "hjältestad". Frontlinjen gick genom stadens förorter, och markeras i dag på sina håll av en björkallé och runt om i staden finns minnesmärken från belägringen.

Efter Sovjetunionens fall återtog staden sitt gamla namn S:t Petersburg. Detta gjordes efter en folkomröstning där stadens invånare med knapp majoritet var för ett namnbyte (Golosov och Shevchenko 2004:196). Inte bara till namnet utan också till sin utformning minner staden tydligt (särskilt i centrum) om perioden då den var huvudstad, och klassisk arkitektur är det som dominerar. Centrala S:t Petersburg är med på UNESCOs världsarvslista. Om tsartiden är det som tydligast

präglar centrala S:t Petersburg så har dock andra stadsdelar en annan prägel. I de södra (när)förorterna ville Stalin skapa ett nytt stadscentrum, fritt från det gamla ryska imperiet som präglar centrum. Detta nya centrum lyckades inte konkurrera ut det gamla, men det är ett storslaget exempel på monumental arkitektur. Att ta tunnelbanan från centrum till Moskovskaja (varifrån flygbussen till exempel går) är att kliva upp i något av en annan värld. Nära tunnelbanestationen finns den monumentala Moskvaplatsen vid vilken administrationsbyggnaden *Dom Sovetov* står med en enorm Leninstaty framför. Andra förorter byggdes under andra sovjetiska epoker, och grå, anonyma höghus dominerar på många håll. Vidare i den här uppsatsen är det, som i så många andra skrifter om S:t Petersburg, centrum som är den stadsdel som är i fokus. Staden är till storleken Rysslands andra, och brukar ofta ges en befolkningsstorlek på runt 5 miljoner.

1.2 Fältarbetets ram

Under mitt fältarbete i S:t Petersburg januari–juni 2005 var jag inneboende hos en familj som bodde i centrum i en tvårumslägenhet. Familjen bestod av mor och dotter. Svetlana som jag kommer att kalla modern skulle snart fylla 55 år och då bli pensionär, men hon kommer att fortsätta arbeta eftersom hennes pension inte är stor nog att leva på. Hon är ingenjör. Hennes dotter, som jag kallar Anja, var 18 år och gick under våren sin andra termin på universitetet. Hon studerade ekonomi och var kvällsstudent, vilket innebär att man studerar i 6 år i stället för 5 för att få sin examen. När jag anlände i januari letade hon jobb, och fick i mars ett heltidsjobb dagtid som hon hade parallellt med studierna.

Lägenheten bestod av två rum och kök och hade enorm takhöjd. Den var stor med ryska mått mätt, även om mycket av ytan gick åt till korridorer. Huset var för första gången byggt i början på 1800-talet, men förstördes under andra världskriget och byggdes upp igen strax efteråt. Då gick det snabbt, och kvaliteten blev sämre än vad den var från början. Det var väldigt lyhört, och ett av de ständiga samtalsämnen var den lille grannpojken som hela tiden högljutt skrek och grät. Levnadsstandarden sjönk kraftigt för flertalet av Rysslands invånare efter Sovjetunionens fall, och familjen jag bodde hos tillhörde det stora antalet nyfattiga. Att hyra ut sitt ”extra” rum var deras strategi för att få ekonomin att gå ihop, och att de lyckats relativt väl kan illustreras av att dottern fick disponera pengarna från extrajobbet efter eget tycke, och hennes mål var att köpa en ny mobiltelefon.

Svetlana hade bott hela sitt liv i den här lägenheten. Efter kriget kom det återuppbyggda huset att tillhöra en fabrik som bostäder åt dess anställda. Hennes far var direktör för fabriken och såg ut den här lägenheten åt sig och sin familj. Under hennes uppväxt bodde de fem personer där, hon, hennes syster, föräldrar och farmor. Den var dock aldrig en så kallad *kommunalka* vilket annars var vanligt i centrum. I en *kommunalka* (*kommunalnaja kvartira* – gemensamhetslägenhet) bodde det en familj i varje rum och de disponerade kök och badrum gemensamt. Det var vanligt att de större lägenheterna, överklassens gamla lägenheter i centrum,

gjordes om till sådana efter revolutionen. Även om *kommunalkorna* har minskat i antal är det fortfarande en existerande boendeform. Lägenheten en våning upp var till exempel *kommunalka*. Svetlana berättade att när dottern var liten och tog med sig kompisar hem gjorde de stora ögon inför lägenheten, och Anja kunde stolt svara ”bara jag och mamma” på frågan om hur många som bodde där. Svetlana blev ägare till lägenheten när kommunismen föll, men betalar en avgift varje månad. Bekymmer för boendet i framtiden var något det ofta pratades om. Svetlana funderade mycket på hur de skulle lösa det när dottern skaffade en egen familj. Lägenheten var för stor och dyr för dem tyckte hon, men hon var fäst vid den och ville inte sälja. Hon tyckte också att lägenheterna i förorterna (*novyj rajon*) var på tok för små och med så lågt i tak att de knappt fick plats i lägenheter som systemns, med ett kök på 6 kvadratmeter och minst en meter lägre i tak. System (några år äldre) bodde i de norra förorterna och det tog ungefär en timme att ta sig dit med metro. Därför träffades de sällan, men ringde varje dag. System var gift och hade en dotter som själv var gift och hade en tvåårig son. Tillsammans hyr de en *datja* (den ryska sommarstugan som också har drag av kolonilott) varje sommar en dryg timme utanför S:t Petersburg.

Under hela vistelsen tog jag språklektioner i ryska, det var nödvändigt för min språkliga utveckling och jag fick också många intressanta inspel från mina lärare då vi ägnade mycket av lektionerna till diskussion av tidningsartiklar och samhällsfrågor. Genom språkstudierna fick jag också kontakt med några ryska lärarstudenter som var med på ett par av våra lektioner som en del av sin utbildning. De tyckte att det var spännande med utländska studenter och bjöd med mig på bio, skidåkning, skridskor, balett mm. Genom dem och deras familjer och vänner kunde jag börja bygga upp ett nätverk.

1.3 Metod och material

Att göra fältarbete i en stor stad innebar vissa problem om man ska försöka leva upp till det antropologiska idealet om deltagande observation som den främsta tekniken för datainsamling, särskilt om man som jag var intresserad av majoritetskultur och inte en snävt avgränsad miljö inom den. Jag upplevde staden som väldigt fragmenterad och där det var svårt att få tillgång till en helhet. Människor i staden framstod som små isolerade enheter, instängda i var sin lägenhetslåda. Det offentliga rum som jag hade tillgång till som alla andra och kunde observera stadens helhet var platser där människor strömmade igenom, passerade och inte fanns permanent. Att lära känna, och komma i kontinuerlig kontakt med folk var ett av de största problemen med mitt fältarbete. Problemet att komma i kontakt med folk kan jag tänka mig är ganska genomgående för många som försöker sig på ett urbant fältarbete. Ett sätt att komma runt det är att ha en speciell miljö som man koncentrerar sig på. Det var dock inte det upplägget jag hade valt, i och med att det var majoritetskulturen som jag främst var intresserad av att försöka diskutera, inte en speciell grupp eller miljö.

I och med att det är en så stor stad ser jag ingen anledning att anonymisera staden, att lokalisera individer blir ändå i stort sett omöjligt. Jag har dock gett mina informanter andra namn. De flesta jag träffade tyckte att det var spännande och roligt att jag skulle skriva en uppsats om Ryssland och om frågor som rörde dem, och kom gärna med förslag eller utläggningar om sin syn på saken. Inget av mitt material eller min tematik är heller speciellt intim, eller känslig för personlig integritet.

Jag har använt mig av deltagande observation som en av mina insamlings-tekniker, graden av deltagande har varierat. Efter ett halvår i S:t Petersburg är det naturligtvis mängder av material som aldrig kommer att hitta sin väg in i den här uppsatsen. Det har ändå varit viktigt, för att ge mig en bakgrundsförståelse av dagens ryska verklighet och jag hade aldrig kunnat skriva den här uppsatsen utan det.

I tillägg till detta använder jag mig av tidningsmaterial, det har jag valt att använda mig av eftersom jag är intresserad av det offentliga och massmedia är en viktig del av offentligheten i moderna samhällen vilket jag ska försöka visa i nästa kapitel. För mig blev det mer relevant att titta på en berättelse av veteraner i en tidning än att samla in egna berättelser från veteraner eftersom det då blir en del av en offentlig diskurs, det är ämnat för flera miljoner åhörare/läsare och inte bara en. Den styrning och urval som görs av reporter/tidning blir en del av materialet och jag är lika mycket intresserad av presentationen av veteranernas berättelser, återberättande av dem, som av berättelserna i sig.

Artiklarna kommer från två av Rysslands största tidningar *Argumenty i fakty* (Argument och fakta) och *Komsomolskaja pravda* (Komsomols⁵ sanning). Komsomolskaja pravda (KP) är en tabloid dagstidning. När vi läste artiklar ur KP på mina ryskalektioner sa min lärare Marina lite ursäktande att hon inte brukar läsa den här tidningen men att det är bra för mig att titta på den eftersom den är så stor. Numret av KP vi läste hade en rapport från tidningens 80-årsfirande då Putin var på besök hos redaktionen. En av frågorna han fick från tidningens journalister var om han trodde på utomjordingar: ”Ja du förstår vad jag menar om den här tidningen” kommenterade Marina. Man satsar dock mycket på artikelsier och reportage om aktuella samhällsfrågor. *Argumenty i fakty* (AiF) är en nyhetstidning med veckoutgivning, den grundades i slutet på 1980-talet och har alltså betydligt färre år på nacken än KP. AiF var mer i Marinas smak med en mer seriös framtoning än KP och hittas ofta i väl sorterade tidningsaffärer även utomlands. Både KP och AiF är populära tidningar med en folklig framtoning, som vänder sig till ”vanligt folk” och inte en elit. Båda tidningarna har en särskild petersburgutgåva.

Både KP och AiF har en upplaga på knappt 3 miljoner⁶ exemplar (sammanlagt i Ryssland och utomlands, de har speciella utgåvor för var och en av de forna

⁵Komsomol var det kommunistiska ungdomförbundet men tidningen har ingen koppling till dem längre utan är privatägd.

⁶Kanske bör man ta dessa siffror med en nypa salt. Martin Hagström (2000) skriver om svårigheter med att få tag på korrekta upplagesiffror för ryska tidningar och menar att vissa tidningar betraktar sin verkliga upplaga som en affärshemlighet (Hagström 2000:200).

sovjetrepublikerna till exempel). Dessa cirkulationstal kan tyckas låga men tillhör de högsta för ryska tidningar (jag har inte hittat någon som uppger högre). Enligt Jukka Pietiläinen (2002) har cirkulationstalen för tidningar gått ned kraftigt under 1990-talet, vilket främst beror på sjunkande levnadsstandard. Lägre cirkulationstal behöver dock inte innebära färre läsare eftersom det kan finnas fler läsare på varje tidning (Pietiläinen 2002). Det här kan illustreras av familjen jag bodde hos; jag såg dem aldrig köpa en tidning eller det ligga något annat än gratistidningar hemma. Men i princip varje kväll satt Svetlana och berättade för mig om vad som stod i tidningarna som hon läste på jobbet.

Jag har studerat dessa tidningar under perioden januari – maj 2005. Under perioden publicerade AiF 50 artiklar om segerdagen, KP runt 100. För båda är det alltså ett tema man skrivit väldigt mycket om. Många av artiklarna är långa, helsidor eller uppslag. Den absolut vanligaste typen av artikel i båda tidningarna är veteraners berättelser om kriget.

1.4 Uppsatsens uppbyggnad

I nästa kapitel ges en bakgrund till uppsatsen, som fokuserar på utvecklingen i Ryssland efter Sovjetunionens fall och hur segerdagen tidigare firats. Kapitel 3 redogör för uppsatsens teoretiska utgångspunkter, där huvuddragen är resonemang kring olika former av offentlighet och vad de har för bäring på firandet i fråga och kring det ideologiska innehåll som uttrycks i tidningsartiklar och i andra former av firandet. Kapitel 4–7 innehåller den egentliga analysen. I det första av dessa kapitel diskuteras firandets offentliga former, i nästa är fokus på segertåget längs Nevskij prospekt. Kapitel 6 behandlar det vanligaste temat i tidningartiklarna – veteranernas berättelser. Det sista analyskapitlet handlar om olika tolkningar av historien. I uppsatsens sista kapitel dras ihop trådarna i en slutdiskussion.

Kapitel 2

Ryssland och segerdagsfirandet

I det här kapitlet ska jag skissera bakgrunden till två sinsemellan ganska olika saker. Den första delen av kapitlet behandlar dagens Ryssland, Putin och den så kallade transitionen – utvecklingen efter Sovjetunionens fall. Där diskuteras också situationen för medier (med tonvikt på press) i Ryssland. Kapitlets andra del behandlar segerdagsfirandet, dess tillblivelse och utveckling från krigsslutet till mitten av 1990-talet.

2.1 Ryssland och Putin

Även om självständighetsförklaringen skedde 1990 var det med Sovjetunionens fall i slutet av 1991 som dagens Ryssland blev till. Ryssland var tidigare den största delrepubliken i Sovjetunionen. Ryssland är till ytan världens största land, och har ca 142 miljoner invånare. Det är en federation med 88 federativa element, vilka har olika status gentemot centralmakten i form av självstyre. Den Ryska federationen är en stat med stor etnisk mångfald, där ryssarna är i stor majoritet men där också en av fem innevånare har en annan etnicitet, även om ingen annan folkgrupp på egen hand utgör mer än några få procent av landets totala befolkning. Ryska federationen är den enda av Sovjetunionens efterföljarstater som definierar sig själv som mångnationell, detta trots att den är etniskt mer homogen än flera av de andra (Kolstø 2000:207).

Sovjetunionens fall medförde dramatiska förändringar, ett ändrat politiskt läge, ändrad geografi och demografi och övergång från planekonomi till marknadsekonomi. Man pratade om chockterapi i övergången, naturresurser privatiserades och ett fåtal personer kunde göra klipp, minst sagt. Korruption och kriminalitet kom i privatiseringens kölvatten och Glad (1999) går så långt som att säga att organiserad brottslighet blev en del av de flesta ekonomiska arenor, och att mord nästan blev en normal del av affärsverksamheter (Glad 1999:84). Det uppkom en klass av nyrika, som brukar gå under benämningen ”nya ryssar”. För det stora flertalet innebar det hela en drastiskt sjunkande levnadsstandard. De ekonomiska problemen kulminerade i rubelkrisen 1998, som bland annat innebar en kraftig devalvering. Nu har

Ryssland en snabbt växande ekonomi, mycket tack vare det höga världsmarknadspriset på olja. Många av de jag kom i kontakt med tillhörde de nyfattiga. Flera av mina informanter pratade om livet på sovjettiden, och jämförelsen gjordes ofta till nutidens nackdel. ”Då hade vi pengar men det fanns inget att köpa, nu finns precis allt i affärerna men vi har inte råd att köpa det” var en vanlig utvärdering. Man minns en tid då man hade råd med restaurangbesök och årliga Svartahavssestrar, något som nu framstår som rena drömmen. Ryssland är ett land med hög utbildningsnivå, men att vara till exempel ingengör eller läkare är inte någon garanti för hög eller ens rimlig inkomst, och de flesta är beroende av extra inkomster för att överleva.

Jag anlände till S:t Petersburg i efterdyningarna av ”pensionärsupproret” som skakat staden i januari 2005. Protesterna var landsomfattande men starkast i S:t Petersburg. Pensionärerna (och andra) intog gatorna för att protestera mot indragna förmåner som fri kollektivtrafik, rabatt på läkemedel, billigare el mm. Det var de största protesterna i Ryssland på mer än ett decennium. Det hela slutade med att de impopulära förslagen modifierades.

Övergången från Sovjetunionen brukar kallas för transitionen, och det finns en rik litteratur på temat. Oftast framställs det som en övergång i flera faser, där en kontrast görs mellan förre president Jeltsin och nuvarande Putin. I en sådan uppdelning står Jeltsin för kaos (det talas ibland om ”the new political (dis)order” se till exempel Betty Glad (1999)), och Putin för ordning. Jeltsintiden präglades av avstånd till sovjettiden och brott med det gamla. Under Putin har man snarare försökt bygga broar mellan dåtid och nutid. Vladimir Putin blev den Ryska federationens andra president när Jeltsin avgick på nyårsafton 1999 och lämnade över till Putin som då var premiärminister. Klicken runt Jeltsin gick under benämningen ”familjen” och det hävdas att den relativt okände Putin fördes fram till makten mycket på grund av att man tagit intryck av den lojalitet han visat sin tidigare chef Anatolij Sobtjak, guvernör i S:t Petersburg, som senare hamnat i blåsväder. Det första Putin gjorde som president var att säkra Jeltsins immunitet och trygga hans framtid. Putins första tid vid makten präglades av reformer och försök att så säga röja upp i röran. Han ville reformera ekonomi och rättsväsende, lyfta upp befolkningen ur fattigdomen och komma till rätta med korrupcion och brottslighet. Han har också gett sig på oligarkerna, mest uppmärksammat i fallet Chodorovskij, grundare av oljebolaget Yukos. Reformisten Putin har i alla fall delvis lyckats. Hans biografiskrivare Truscott uttrycker det som följer: ”Where there was just chaos, there is now ordered chaos” (Truscott 2005:233). Putin var under sina första år som president otroligt populär:

The Kremlin was even concerned that the cult of personlity could get out of hand, denting Putin's 'man of the people' image. [...] However, little was done to discourage the apparently spontaneous hero-worship springing up across the county. [...] He had been the inspiration behind a spy thriller, the calendar, an operea featuring Monica Lewinsky, a pop song, a kebab house and a tomato (Truscott 2005:222).

Men Putin har också under sin tid centraliserat makten och samlat allt mer makt till sig själv. Vertikal makt har varit ett ledord där man har velat få till en mer hierarkisk struktur, regionerna har fått mindre makt än tidigare. Många är oroliga för den ryska demokratin. Under Putin har det också skett något av en omvärdering av sovjettiden, bland annat har Putin också ”rehabiliterat” flera gamla sovjetsymboler, som nationalsången¹.

Transitionen blev märkbar på flera olika sätt. Daphne Berdahl (2000) skriver att transitionen har blivit tydlig i landskapet. Reklam, köpcenter och nybyggen vittnar om en ny tid. Alaina Lemon (2000) tar utgångspunkt i Moskvas metro i en diskussion av transitionen. Hon menar att metron är en av de platser där transitionen blev tydligast. Genom metron kommer människor ansikte mot ansikte med en stor mängd andra människor och sociala skillnader blir tydliga.

Metro stations became precisely the places where 'transition' was most visible to inhabitants of the city. Along with viewing media reportage, riding public transit was how Moscow saw itself, it was where each day the masses encountered thousands of other faces, all somehow marked as belonging to fellow citizen or 'alien' (Lemon 2000:14).

För Sovjetunionen var metron ett viktigt ideologiskt projekt, som symboliserade en ”well-planned passage to the future” (Lemon 2000:15). Skillnaden mellan de ekonomiska systemen illustreras av att priset för en resa under sovjettiden var fem kopek; från 1935 till 1991. Efter Sovjetunionens fall är de stigande metroprierna en ständig källa till irritation. Metron visar både på kontinuitet och förändring, den går samma rutt som tidigare, kartan är den samma även om vissa stationer har döpts om (men de fortsätter ofta att kallas för sina gamla namn). Det är en plats där kommersialiseringen blir tydlig, det föregår en febril handel och metron har blivit en symbol för kommers och socialt kaos. Lemon skriver också om den roll metron spelade under kuppen 1991. Den var inte bara ett helt nödvändigt transportmedel som förde demonstranterna till stadens centrum, den var också en viktig plats för informationsutbyte.

Det kan i Ryssland vara svårt att skilja på den politiska och ekonomiska makten, vilket förmodligen kan ha att göra med att de som var i position att ta fördel av privatiseringarna i början på 1990-talet hade goda kontakter i kommunistpartiet. Mutor är en del av många människors tillvaro. För att komma in på universitetet, bli körd till rätt sjukhus, få rätt mediciner krävs pengar under bordet. Ett fenomen som kallas *blat*, vilket brukar beskrivas som ett mellanting av gåvor och mutor, har sedan sovjettiden varit ett sätt att komma över knappa resurser. Med *blat* utnyttjade människor sina bekanta eller bekantas bekanta som var i position för att komma över det man var ute efter (Ledeneva 1998). *Blat* uppkom i en sovjetisk kontext, då det var brist på varor, det involverade sällan pengar. Hur har det då utvecklats i en post-sovjetisk kontext? Flera av Ledenevas informanter för fram att *blat* har

¹Som en kuriositet kan nämnas att det finns tre texter till den här melodin. Den första skrevs på 1940-talet. När Stalin gått ur tiden gjordes vissa ändringar i texten, och sedan skrevs en ny text när Ryssland återtog melodin som nationalsång. Och alla tre texterna är skrivna av samma man!

ersatts av mutor. I dagens Ryssland finns allt att köpa men pengar är en bristvara. Människors nätverk spelar dock fortfarande roll, genom sina bekanta kan man få information, bli introducerad till viktiga personer, bli rekommenderad etc. Mina informanter beskrev dock oftare sådant som snarare kan kallas rena mutor, där man var tvungen att ge pengar till okända människor som var i ett maktförhållande till en, till exempel till en läkare för att han eller hon skulle skriva ut rätt mediciner. Ibland behövs en kombination av nätverk och pengar, till exempel när det gäller att komma in på universitetet.

2.2 Den ryska pressen

Bilden av mediemarknaden i Ryssland efter Sovjetunionens fall är komplex. Dessutom är den ständigt föränderlig och beskrivningar blir fort inaktuella (Ekecrantz 2000:23). Ofta brukar det framhållas att mediemarknaden genomgått ett flertal stadier under de senaste 15 åren. Under början av 1990-talet kunde pressen kanske bäst beskrivas som ”fri men fattig”. Ellen Mickiewicz (1995) skriver om stora ekonomiska svårigheter för pressen under denna period. Privatiseringen omfattade inte tryck och papper utan detta var fortfarande statsägt. En kraftig inflation gjorde prenumerationerna som betalades i förskott till ett stort problem. Under de första åren på 1990-talet mer än femdubblades priset på tryck, och i kombination med de potentiella läsarnas minskade inkomster gjorde detta att tidningarnas upplagor sjönk kraftigt. Många tidningar hade 1993 mindre än en tiondel av vad man haft några år tidigare, och ingen tidning hade en upplaga på över 1,5 miljoner 1993 (Mickiewicz 1995:160). Hagström beskriver tidningar som en ouppnåelig lyxvara för stora delar av landets befolkning: ”For a large part of the potential media audience a newspaper is a luxury they cannot afford” (Hagström 2000:209–10).

Enligt Ekecrantz (2000) har det gjorts flera försök under 1990-talet att få kontroll över oppositionell eller oberoende media (Ekecrantz 2000:22) och kontrollen över media har ökat på senare år. Från ett västerländskt perspektiv, betraktas ofta dagens ryssländska media som ofri. Martin Hagström (2000) skriver att det är ett synsätt som även delas av många i Ryssland:

Not only former president Boris Yeltsin takes it for granted that the content of news media in Russia is often controlled by actors outside the media proper. Even the Russian media themselves take part in creating this image of a media sphere under the heel of the authorities – be they powerful private owners, wealthy sponsors or state structures on all levels (Hagström 2000:197).

Senare under 1990-talet kom betydande näringsintressen och oligarkerna att kontrollera större delen av mediemarknaden, och på senare år har statens inflytande ökat. Oleg Panfilov, moskvabaserad journalist och mediaaktivist, skriver att få tidningar är direkt statskontrollerade. Det finns inte heller några lagliga begränsningar för tidningarnas arbete, förutom sådana som innebär att man kan slå ned på rasistiska publikationer, vilket dock sällan görs (Panfilov 2005:17). Det kan vara värt att

påpeka att kontroll inte bara utövas från staten utan även från privata ägare. Enligt Hagström berättar många medarbetare om det tryck som finns från ägarna. Distinktionen mellan privat- och statskontroll kan också vara svår att göra (Hagström 2000:200, 219). Ägandeförhållanden till ryska tidningar är i många fall oklara. BBC skriver så här om ägandeförhållanden på den ryska tidningsmarknaden:

Some newspapers state that they are published either by their editorial staff, or by publishing houses of the same name, but this does not necessarily mean that they actually own the paper. For several years, it was widely acknowledged that newspaper ownership was dominated by the so-called oligarchs, who acquired controlling interests in a number of titles. Some observers say their influence is now on the wane, adding that this has allowed the state to exert greater control over the press (BBC 2005).

Panfilov skriver också att det är svårt att avgöra ryska tidningars politiska ståndpunkt, deras relation till myndigheterna eller deras kritiska attityd till de samma. Han säger att detta beror på många saker, som ägarnas politiska åsikter, eller tryckeriets, eftersom många av tidningarna i Ryssland trycks i statliga tryckerier (Panfilov 2005:12).

Vad gäller de två tidningar som undersöks i denna uppsats, skriver Panfilov att KP och AiF båda visserligen är oberoende publikationer men de undviker konflikt med myndigheterna och är ”pro-presidential by nature”. (Panfilov 2005:11) Panfilov skriver att KP inte är en tidning som är utsatt för någon slags förföljelse från myndigheterna. Snarare tvärtom är det en tidning som favoriseras, vars redaktör bjuds med av Putin på utrikesresor och liknande. Tidningen återgäldar detta med artiklar om presidenten som undviker kritik. När KP 23 maj 2005 firade sitt 80-årsjubileum var Putin där på besök och gratulerade. En liknande gest mot till exempel Kommersant eller Nezavisimaja Gazeta är i det närmaste otänkbar, skriver Panfilov (Panfilov 2005:13). Som ägare till Argumenty i fakty står enligt BBC banken Promsvjazbank. Norska A-pressen har betydande ägarintressen i Komso-molskaja pravda, som annars kontrolleras av Prof-Media bakom vilket oligarken Potanin står.

Efter denna diskussion av nutidens Ryssland, är det så dags att bege sig drygt 60 år tillbaka i tiden till det stora fosterländska kriget, segern i detta och upprinnelsen till segerdagsfirandet.

2.3 Segerdagens historia

I Ryssland talar man sällan om andra världskriget utan nästan alltid om stora fosterländska kriget 1941–45, vilket inleddes med Operation Barbarossa och Nazitysklands anfall på Sovjetunionen den 22 juni 1941 och omfattar Sovjetunionens krig mot Tyskland. Det fanns sedan 1939 en icke-angreppspakt mellan Sovjet och Tyskland, Molotov-Ribbentroppakten. Huruvida man blev förvånad i Sovjet över brottet mot denna råder det delade meningar om. Under sommaren 1941 hade Tyskland stora framgångar. Anfallet mot Leningrad i slutet av augusti misslyckades

dock, och blev istället början på den långa belägringen. I september föll Kiev och i oktober påbörjades slaget om Moskva. Detta ledde till en stor sovjetisk motoffensiv och Moskva anses ha varit räddat i början av 1942. Under senvintern stoppade tyskarna den sovjetiska motoffensiven och tyskarna hade under våren och sommaren stora framgångar på det södra frontavsnittet och intog bland annat Sevastopol. Under hösten rasade så slaget om Stalingrad, vilket slutade med en tysk förlust under vintern 1943. Efter förlusten i Stalingrad utrymde tyskarna Kaukasusområdet och det pågick hårda strider under våren om städer i södra Sovjetunionen. Initiativet gick mot slutet av året definitivt över till Sovjetunionen som pressade tillbaka de tyska styrkorna. Belägringen av Leningrad bröts i slutet av januari 1944, den har då krävt livet på runt en miljon människor. I augusti 1944 var Sovjetunionen i princip fritt från tyska styrkor. Förutom reguljära förband fanns det partisaner, främst i Ukraina och Vitryssland. Tyskarnas grymheter mot civilbefolkningen gav stort stöd till partisaner, även i områden där det funnits motstånd mot sovjetmakten. Under resten av kriget skedde sovjetiska offensiver i Östeuropa fram mot Tyskland, och det slutgiltiga slaget om Berlin inleddes i mitten av april, vilket ledde till att Berlin kapitulerade den 2 maj och den 8 maj kapitulerade Tyskland villkorslöst på samtliga fronter. Det stora fosterländska kriget beräknas då ha krävt runt 25 miljoner sovjetiska liv (Harrison 2003). Till följd av tidskillnaden till Moskva, hade det hunnit bli den 9 maj där och därav är det denna dag som firas som segerdagen. För många av krigsdeltagarna var det dock inte slut på eländet. Den som hade haft minsta lilla samröre med tyskarna, om än ofrivilligt som krigsfångar och tvångsarbetsare, skickades till Sibirien som krigsförbrytare. Även en och annan krigshjälte som Stalin såg som opålitlig eller en potentiell konkurrent mötte samma öde. Efter Stalins död 1953 rehabiliterades de flesta.

Historikern Nina Tumarkin (1994) skriver om utvecklandet av vad hon kallar kulten av stora fosterländska kriget i Sovjetunionen. Hon beskriver 40-årsjubileet 1985 som kultens klimax. Hennes beskrivningar av firandet då är dock slående lika mina upplevelser av firandet 2005. Till exempel skriver hon om skyltfönster som ägnades åt segerdagen på samma sätt som amerikanska affärer julskyltar under senhösten; sådan "segerdagsskyltning" fanns också 2005. Hon skriver att segerdagen hade en dubbelhet då det var höjdpunkt för propaganda lika väl som en "genuin" minneshögtid. Hon skriver att segerdagen hade en särskilt stor betydelse för veteranerna:

Throughout the Soviet Union, for a few days in May, millions of old folks, typically unhappy and unwanted dependents living with their grown children, shook off their troubles, donned their medals, and tried to turn themselves into objects of popular respect and even admiration (Tumarkin 1994:38).

Tumarkin skriver att sakraliseringen av kriget började medan det ännu pågick. Den första segerparaden hölls den 24 juni 1945 på Röda torget, men hon framhåller att Stalin var angelägen om att nedtona krigshjältarna. Man ville dock inte göra kriget till en ickehändelse, utan forma det kollektiva minnet av det så att det passade

regimens syften. 1946 var segerdagen en helgdag, som kombinerade folklig entusiasm med officiell styrning. Jättelika porträtt av Stalin och hans krigskommandörer prydde väggarna i Moskva, Leningrad och andra städer. Året efter, 1947 hade Stalin ökat sina ansträngningar för att lämna kriget därhän. Segerdagen var inte längre en allmän helgdag utan en vanlig arbetsdag. Från 1947–65, skriver Tumarkin, var firandet främst informellt, där veteraner träffades, man besökte kyrkogårdar och promenerade. Den enda officiella festlighet som behölls var fyrverkerier i de så kallade hjältestäderna och republikhuvudstäderna på kvällen (Tumarkin 1994:104). Det var under Brezjnevåren (1964–1982) som kulten av kriget kom igång på allvar. Segerdagen blev åter en allmän helgdag 1965. Tumarkin menar att man då skrivit om historien för att passa med det kalla krigets logik, och huvudmotståndaren var inte längre fascism utan imperialism (Tumarkin 1994:105).

Historikern Amir Weiner (2001b) skriver att tjugooårsjubileet av segern 1965 markerade en övergång från ett levande till ett historiskt minne av kriget och ett medvetet försök att utveckla en minneskanon och en känsla av avslut (Weiner 2001b:233). Han skriver att "the myth of the war was being integrated into the Bolshevik master-narrative, the latter was being molded in the mirror of the former" (Weiner 2001b:317) en utveckling som var tydlig redan få år efter kriget.

Från nu och två decenier fram till mitten av åttiotalet hade kulten sin höjdpunkt, hävdar Tumarkin. Under Gorbatjovåren skedde en viss omvärdering av kriget. I sitt tal vid 40-årsjubileet lade han vikt vid de tragiska aspekterna, tonade ner socialismen, lyfte fram vanliga medborgare istället för partiet, tackade de västerländska allierade först istället för sist vilket varit brukligt, och uppehöll sig vid de kollossala förlusterna (Tumarkin 1994:184). Mot slutat av 1980-talet hade en svängning skett, och veteraner valde att inte bära sina medaljer offentligt för att undvika kritik eller göras till åtlöje. Brezjnevregimen hade gett speciella privileger till veteranerna i början på åttiotalet, vilket väckte en del negativa känslor mot veteranerna (Tumarkin 1994:194).

Om firandet 1990 skriver Tumarkin att det kändes som hon bevittnade kulturens svanesång, påverkade av socialismens kollaps runt omkring hade man hade tonat ner segeraspekterna, och fokuserade mer på att hedra de döda (Tumarkin 1994:200).

2.4 Kultens innehåll

Tumarkin menar att kulten av det stora fosterländska kriget var tvådelad: den innehåll både minne och propaganda, var både "genuin" och "skapad". De stora känslor som fanns förknippade med minnet av kriget gjorde det tacksamt att använda för andra syften:

The idealized war experience was a reservoir of national suffering to be tapped and tapped again to mobilize loyalty, maintain order, and achieve a semblance of energy to counter the growing nationwide apathy and loss of

popular resilience of spirit. [...] From 1965 on, the Great Patriotic War continued its transformation from a national trauma of monumental proportions into a sacrosanct cluster of heroic exploits that had once and for all proven the superiority of communism over capitalism (Tumarkin 1994:133).

Tumarkin anför många uttalanden om hur viktigt kriget och minnet av det var för många människor. Bland annat återger hon en kommentar från en kvinna i Moskva 1985 som kallar segerdagen för den enda verkliga högtiden, den enda som betyder något. Kvinnan menade att *deras* (partiets) andra högtider som första maj eller revolutionsdagen, kunde ”fara åt helvete”. Men segerdagen symboliserade för henne 20 miljoner döda och verkligt lidande (Tumarkin 1994:33). Tumarkin citerar också en av sina äldre bekanta om dubbelheten:

I know that the regime here has for years exploited the memory of the war to militarize the youth and so on, but nonetheless, for our generation the memory of the war is a holy memory (Tumarkin 1994:147).

Det svulstiga firandet till trots, var det inte möjligt att skämta om det, som det varit om Leninjubileet tidigare, eftersom man då också gjorde narr av själva krigserfarenheten (Tumarkin 1994:45). Tumarkin menar att kulturen till slut började ge närmast motsatt effekt, genom att uppväxande generationer fick den nertryckt i halsen blev kriget för dem bara tom propaganda, långtråkiga hedersvakter och meningslösa ritualer (Tumarkin 1994:passim).

2.5 Firandet efter Sovjetunionen

Kriget börjar alltså omvärderas när Sovjetunionen knakar i fogarna. Antropologen Jennifer Dickinson (1995) skriver om veteraner i S:t Petersburg alldeles efter Sovjetunionens fall. Hon gjorde ett projekt där hon samlade in deras historier, och hon fann att många kände sig vilsna i den nya tiden. Förr var de respekterade som bärare av en levd historisk sanning, men nu fann många att deras historier i bästa fall ignorerades eller i värsta fall betraktades som den gamla regimen's lögn. Veteranernas berättelser hade varit en viktig del i den sovjetiska historieförmedlingen om kriget, och de förknippades därför med den gamla regimen. Då så mycket annat från den tiden visat sig vara lögn, varför skulle det då finnas sanning i veteranernas berättelser var det många som frågade sig. Dickinson kallar processen att omvärdera den sovjetiska historien för en privatisering av historien. Många unga avfärdade sovjetiska erfarenheter som irrelevanta i ett post-sovjetiskt liv. De var ivriga att föra fram nya sanningar som avtäckte bedrägeriet i den sovjetiska historien.

One of the survivors I interviewed typified youthful reaction to Blockade narratives as ”Enough already! We’re sick of it. The war wasn’t your sacrifice, it was your just desserts, the result of your mistakes.” [...] Another woman told me how wounded and shocked she felt when her own grandson told her that Leningrad should have surrendered to the Germans. ”We would all be

a lot better off now”, he said. Survivors also mentioned the existence of an extreme position, which contended that the Blockade was a hoax invented by the Soviet propaganda machine.

Dickinson skriver också om hur visa ämnen som varit tabu nu går att prata om. Sådana tabun var i relation till belägringen KGB aktiviteter, svart marknad, mentalsjukdom och kanske mest av allt kannibalism. Genom att inkorporera sådana teman menar Dickinson att veteranerna reformulerar sina berättelser för att nå ut till en publik idag.

De första åren efter Sovjetunionens fall ställde man in paraderna och firandet av segerdagen minskade i omfattning. Anna Krylova (2004) menar att veteranerna inför firandet 1992, vilket var det första efter Sovjetunionens fall, hånades och framställdes som gamla stofiler vilse i den nya tiden och som den gamla regimens hantlangare. Deras dekorationer kallades för leksaker och de liknades vid julgranar. De beskrevs som ”så kallade” hjältar och jämfördes med mentalsjuka i tidningsrapporter. Det förekom också fysiska attacker skriver Krylova, och veteraner beskylldes av unga människor för att vara förslavare snarare än befriare (Krylova 2004:85). Inför segerdagen 1992 hängde varken stadsstyret eller den federala regeringen upp en enda röd flagga i Moskva. Och segerparader på Röda torget och i alla andra större städer, vilka varit en del av firandet sedan början på 1960-talet, ställdes in på presidentens order (Krylova 2004:85).

På det tidiga 1990-talet var krigsregalia från sovjettiden som banér, flaggor, medaljer och uniformer inte lägre oproblematiske symboler för segern över Nazityskland, utan de kom också att symbolisera olika tolkningar av Sovjetunionen, och hänsynslöst förtryck från staten (Krylova 2004:87). I processen att omvärdera sovjettiden var segern 1945 inte längre den källa till självkänsla, stolthet och storhet den fungerat som under nästan ett halvt sekel, instället framställdes den allt oftare i negativt ljus (Krylova 2004:86).

Genom brev till tidningar menar Krylova att veteranerna försökte föra fram sin bild av historien och rehabilitera den sovjetiska versionen. Sådana brevserier var vanliga i de kommunistiska tidningarna. Hon skriver att på segerdagen 1992 kom tusentals veteraner från hela Ryssland till Moskva, precis som på sovjettiden. De samlades på gator och torg för att försvara sin version av kriget och historien:

Bedecked in uniforms and medals, marching through Moscow with flags and banners, elderly men and women festooned the city with red for several hours and reenacted their vision of the victory (Krylova 2004:89).

Krylova menar att redan 1993 började åter viss sympati visas mot veteranerna, och yngre människor började delta i marscherna för att ge veteranerna och/eller deras bild av historien sitt stöd. Det kommunistiska partiet hade hela tiden framställt sig som de som stod på veteranernas sida, men fram mot mitten av 1990-talet började även Jeltsinsidan utnyttja segern för egna politiska syften. De försökte framställa segern som ett hjältedåd som folket inte fått njuta frukterna från, segern hade stulits från folket av det sovjetiska systemet. Man tonade ner de sovjetiska aspekterna och

ersatte detta med rysk patriotism, och försökte få kontinuitet till det ryska imperiet. Krylova beskriver det som att det 1995 var två nationer som firade två högtider. Det ena, det officiella firandet visade på denna "ryska" version av segern. Det andra framhöll de röda fanorna och det sovjetiska i segern. De menade att man med nya tolkningar och monument försökte stjäla "deras" seger (Krylova 2004:99).

Paraderandet återupptogs alltså till 50-årsjubileet 1995 som firades stort över hela Europa. AiF har en beskrivning av firandet 1995 i Volgograd (som tidigare hette Stalingrad). Det var ett grandios program skriver man, med utländska gäster, dramatisering med motiv från slaget, parad med tung krigsmateriel som stridsvagnar (huruvida det varit någon *teknika* med eller inte framhålls ofta som måttet på en bra parad) och mycket annat. Runt omkring fanns så många poliser att världen tycktes grå från deras uniformer. Det AiF väljer att lyfta fram i sin retrospektiv är en anekdot om en äldre kvinna med många medaljer. Hon försökte ta sig igenom muren av poliser, och utropade att hennes bataljon slogs här, och hon hade inte fått någon inbjudan hit. Hon hade rest i tre dygn och de bara måste släppa igenom henne. Hon fick besked om att vänta, och där stod kvinnan som har rest hundratals mil för att få minnas och fira de bragder hon var med om att göra femtio år tidigare och väntade på besked om hon fick delta i firandet. Efter den här incidenten, skriver AiF, kvarstår frågan för vem gör vi den här högtiden? Man går så över till att skriva om årets firande, och säger att det har spenderats miljontals rubler, man har bjudit in de mest högtstående gästerna. Nu gäller det bara att inte glömma att de viktigaste gästerna på festen är de som slogs för segern och gjorde den möjlig (Martynkina 2005).

Kapitel 3

Teoretiska utgångspunkter

Like the city itself, the newspaper, or media system, is a material structure, a constructed condition for social interaction and cultural life. Historically, the newspaper is a vital component of urban life, each conditioning the other. The rhythms of the city and of the newspaper coincide (Ekecrantz 2000:14).

I det här kapitlet ska jag introducera mina huvudsakliga teoretiska utgångspunkter för analysen av segerdagen. Dessa utgångspunkter kommer från många olika håll. Det övergripande begreppet är offentlighet, men det handlar också om ritual, symboler och teorier om historien och nationalism. Det är olika former av offentlighet som är utmärkande för nästan alla aspekterna av firandet av segerdagen. Med offentlighet menar jag främst i denna uppsats två saker: det ena är stadsrummets offentlighet, det andra är en bred (med stor spridning) medieoffentlighet. Som visas av Ekecrantz i citatet ovan, finns det ingen motsättning mellan dessa båda aspekter, de kompletterar varandra. Offentlighet är ett begrepp som det inte är helt lätt att få grepp om. Det härrör från offentligt, vilket oftast framställs som en motsats till privat. Detta är ett begreppspar som är kultur- och tidsspecifikt. I en indisk kontext diskuterar Kaviraj (1997) hur begreppsparet public/private inte hade någon direkt motsvarighet i det förkoloniala Indien, utan där handlade det snarare om inside/outside. Han menar att den indiska medelklassen importerade det engelska offentlighetsbegreppet, men att för de fattigare klasserna har offentligt i dag snarare betydelsen ”utan privat ägare”. Även i Ryssland så har begreppen offentligt och privat en annan mening än i Västeuropa, bland annat menar Katerina Gerasimova (2002) att begreppen är svår använda i en rysk kontext. Jag väljer dock, precis som Gerasimova, att med vissa reservationer använda dessa begrepp i min analys.¹

Ett annat huvudbegrepp i uppsatsen är nationalism. Nationalism kan sägas vara den moderna nationalstatens ideologi (Eriksen 1993:124). I Ryssland kan man dock fråga sig om man verkligen har att göra med en nationalstat. Som Vera Tolz (2001) framhåller är identiteten i Ryssland kluven mellan en imperie- och national-

¹Det är värt att påpeka att eftersom jag skriver på svenska, är det ibland betydelseglidningar mellan de engelska begreppen public/private och de svenska offentligt/privat. Termen privacy är till exempel svåröversatt även till svenska.

stat. Eriksen framhåller att antropologer som skrivit om nationalism som regel har uppfattat den som en variant av etnicitet. Det som intresserar mig här, vilket Eriksen också tar upp, är förekomsten av en icke-etnisk nationalism. Det förekommer i Ryssland både en etnisk rysk och en överetnisk ryssländsk nationell identifikation. Segerdagen är en dag som betonar en icke-etnisk gemenskap. Det handlade då om den sovjetiska överetniska identiteten, i dag kan man snarare säga att det handlar om den ryssländska. I detta kapitel är de perspektiv på nationalism som framförs främst hämtade från Benedict Anderson vars definition av nationen som en föreställd politisk gemenskap är den jag använder mig av.

Kapitlet är uppbyggt av flera ganska fristående delar och rör sig från offentlighet via ritualer och symboler till historia och nationalism. I kapitlets första del diskuteras med utgångspunkt i Habermas offentligheten som en sfär i vilken media är en del. Kapitlets andra del diskuterar en medierad offentlighets roll i nationsbyggande. Efter denna diskuteras offentlighet i förhållande till stadsrummet. Ännu en form av offentlighet är den som utspelas genom parader, segertåg och festivalinslag. Hur dessa delar bäst ska benämnas och förstås i relation till segerdagsfirandet handlar kapitlets fjärde del om. I firandet förekommer många symboler, ofta med en tydlig koppling till Sovjetunionen, och i del fem diskuteras hur symbolerna kan förstås i dagens kontext. De två sista delarna av kapitlet handlar om det innehåll som uttrycks främst i tidningsartiklarna. Det är en historisk händelse som ligger till grund för segerdagen, och här diskuteras synen på historien och dess släktskap med myt. Krig betraktas ofta som centrala för nationalism, vilket hänger nära samman med föreställningar om död och odödlighet och en koppling mellan nationalism och religion vilken diskuteras sist i kapitlet.

3.1 Representativ och resonerande offentlighet

En av de mest berömda skildringarna av en offentlig sfär är Jürgen Habermas diskussion om den borgerliga offentlighetens uppgång och fall. Detta snart halvsekelgamla verk har varit inflytelserikt, men också blivit mycket kritiserat bland annat för att inte ta hänsyn till att det finns flera olika typer av offentlighet. I verket *Borgerlig offentlighet* studerar Habermas (2003) uppgång och fall av en historiskt specifik och begränsad form av offentlighet, den borgerliga. Han vill identifiera de villkor som möjliggjorde denna typ av offentlig sfär, och de som senare omöjliggjorde den. Habermas bygger sin idé om den borgerliga offentligheten på privatpersoner som kommer tillsammans för att diskutera sådant som betraktas vara av allmänintresse.

Den borgerliga offentligheten kan först och främst förstås som de till publik församlade privatpersonernas sfär. Dessa gör snart anspråk på den av överheten reglerade offentligheten för att rikta den mot den offentliga makten själv genom att konfrontera den med interaktionens regler i varuutbytets och det samhälleliga arbetets i grunden privatiserande, men offentligt relevanta sfärer. Mediet för denna konfrontation är säreget och saknar historisk förebild, nämligen det offentliga resonemanget (Habermas 2003:35).

Habermas placerar denna borgerliga offentlighets uppkomst i det tidiga moderna Europa och menar att det fungerade som en motvikt mot absoluta monarkier. Det var en tidsperiod där den gryende marknadsekonomin medförde en stark åtskillnad mellan stat och marknad (samhälle). Denna åtskillnad skulle se till att det offentliga samtalet inte hämmades av egenintresset. Dessa förhållanden försvann så småningom när andra klasser fick tillgång till offentligheten, och med uppkomsten av välfärdsstaten började stat och samhälle att sammantvinnas och offentligheten blev allt mer medierad istället för att förmedlas genom direkta samtal. Habermas menar att diskussion fick vika sig för enkelriktade budskap, för PR, reklam och medierade spektakel.

Habermas menar att denna borgerliga resonerande offentlighet har en föregångare – den feodala, eller representerande offentligheten. Så här skriver Dahlkvist om den i förordet till Habermas bok:

Den aristokratiska överheten presenterar sig inför folket, den 'representerar' sig själv och sin dominans genom sin glansfullhet. Den 'representativa offentligheten' demonstrerar och representerar inför folket hela den hierarkiska samhällspyramiden. Den blir tydlig och synlig för alla. Ju högre upp desto större prakt desto fler fanfarer, standar, livvakt, kanonskott etc (Dahlkvist 2003:vii).

Habermas för fram turneringarna, avbilder av riddarnas strider, som det främsta exemplet på denna representativa offentlighet. Han menar att denna medeltida representerande offentlighet inte handlar om politisk kommunikation, och att den utvecklas under festdagar och högtider och inte under tingsförhandlingar. Folket är inte utestängt, men det är passivt. Det är dem som man presenterar sig inför. Han skriver också om de höviska fraserna, med vilka själva poängen är att de är just fraser, de är inte ägnade till diskussion eller resonemang. De är delar av ett standardiserat, "representativt" verbalt utbyte (Habermas 2003:17–18).

Med den borgliga offentlighetens fall menar Habermas att offentligheten re-feudaliserats. I det moderna, massmedialiserade samhället kan man se en återgång till en representerande offentlighet och Habermas menar att man har gått från en kulturesonerande till kulturkonsumerande publik. I den offentlighet som skapas av massmedia handlar det inte längre om diskussion, utan det är fråga om representation. Publiken kan inte ge svar på tal, därför har man kommit en lång väg från den diskussionsledda offentlighet som han tidigare skisserat (Habermas 2003:169).

I pressen har det enligt Habermas skett en blandning av genrer vilken skapar ett lättillgängligt underhållningstoff som uppmuntrar konsumtion och hindrar offentligt bruk av förnuftet. Habermas menar också att offentligheten hotas av privatisering eller intimisering. Den blir ett forum för offentliggörande av levnadshistorier, och han menar att en personfixering och personlig vinkel vid rapportering av händelser försvårar kritiskt resonemang kring dessa. Han menar också att massmedia försöker ta över delar av privatsfären, och uppmuntrar folk att vända sig till dem med problem, vilka man sedan offentligt behandlar (Habermas 2003:166).

Det har riktats en hel del kritik mot att Habermas i sin analys överdriver publikens passivitet, och även Habermas själv har senare tagit avstånd från detta synsätt. I artikeln *Further Reflections on the Public Sphere* (Habermas 1992) framhåller han att hans skildring av övergången från ett kulturdebatterande till kulturkonsumerande publikum var allför simplistisk, och att han överdrev publikens passivitet.

Refeodalisering eller inte, men det är i alla fall viktigt att konstatera att massmedia (av den typ som diskuteras här) är en offentlighet till vilken tillträdet är begränsat. Visserligen kommer från sådant håll ofta propåer om läsarbidrag och reaktioner, exempelvis efterlyste både KP och AiF brev och berättelser från kriget (vilket för övrigt kan sägas illustrera Habermas tes om privatisering och intimisering av offentligheten) men det finns ändå spärrar till offentligheten. Tidningen bestämmer vad som ska publiceras och hur. Personer som kommer till tals i intervjuer redigeras etc. Även om läsare inte okritiskt tar till sig allt man läser eller ser, handlar det om en offentlighet vilken de främst har del i som konsument. Nancy Fraser (1992) menar att man kan dra en gramsciansk slutsats om den borgerliga offentligheten, i det att det skett en övergång från en repressiv till en hegemonisk dominans vilken kännetecknas av samtycke. I båda fallen handlar det om att en del av samhället styr över resten. Den officiella offentligheten har varit ett område där denna hegemoniska dominans och samtycke har utvecklats (Fraser 1992:117). En offentlighet som medvetet eller omedvetet för fram maktens ställning alltså. En fråga som i förlängningen blir relevant i dagens Ryssland där största delen av medieutbudet är om inte kontrollerat av, så lojalt med, Kreml. Peterson framhäver just statligt ägande eller monopolistisk sådan kontroll som en viktig aspekt i en refeodalisering av offentligheten som hämmar diskussion och istället presenterar ett buskap (Peterson 2003:256). Det är möjligt att man i Ryssland inte kan prata om refeodalisering? Har man ens haft mellanspelet av en borgerlig offentlighet? Det som är intressant för resonemanget här, är att man kan prata om en medieoffentlighet som är representerande såväl som resonerande.

Om begreppen offentligt och privat i relation till Ryssland skriver Katerina Gerasimova (2002) att "the concept of privacy has never been a feature of Russian and Soviet Culture and, in fact, the term itself is hard to translate into Russian" (Gerasimova 2002:207). För den sovjetiska verkligheten menar hon att det finns behov av att prata om olika grader hos det privata och om hybridsfärer som det sociala. Hon skriver om *kommunalkan*, gemensamhetslägenheten, vilken är en boendeform som bryter med västerländska uppfattningar om privata hem. Hon menar att under sovjettiden betraktades hemmet som en del av offentligheten och var därför öppet för intrång från staten (Gerasimova 2002:210). Hon framför dock att under tiden som gått sedan Sovjetunionens fall har uppfattningarna i Ryssland mer närmat sig de västerländska, och ordet *privatnost* har börjat få viss spridning. Även offentligt är ett begrepp som det är omdiskuterat om man kan använda i en rysk/sovjetisk kontext. Oleg Kharkhordin (1997) menar att ordet på ryska oftast översätts med samhällelig, och han menar att användande av ordet offentlig i en sovjetisk kontext är djupt missriktat, för att inte säga felaktigt (Kharkhordin 1997:358). Även om förhållanden som Gerasimova var inne på har ändrats sedan sovjettiden, så inne-

bär det att dessa begrepp förmodligen har en annan innebörd i Ryssland än i väst. Även i västvärlden är offentligt och privat långt ifrån några entydiga begrepp, Nancy Fraser (1992) skriver att det pågår en diskursiv kamp om vad som ska klassas som offentligt och vad som är privat. Hon tar som exempel feministernas kamp för att få våld mot kvinnor att betraktas som något av allmänintresse och inte som en familjeangelägenhet. Att något betraktas vara av allmänintresse innebär att det förekommer i medierapportering. Medierna har på detta sätt en samhällsintegrerande funktion, vilket nästa stycke ska gå närmre in på.

3.2 Mediernas roll i en föreställd gemenskap

Användandet av segerdagen i den post-sovjetiska nationsbyggnadsprocessen i Ryssland är ett huvudtema i uppsatsen. Genom att skapa gemensamma referenspunkter har medier haft en viktig roll i nationsbygganden vilket är en orsak till att jag valt att studera tidningar. Benedecit Anderson (1991) beskriver i *Imagined Communities* nationen som en föreställd gemenskap eftersom människor som lever i ett storskaligt samhälle aldrig kommer att träffa merparten av de andra samhällsmedborgarna. Ändå finns i allas medvetande en föreställning om deras gemenskap. Hans resonemang har många likheter med Habermas, och fenomenen de diskuterar är samtida. Men då Habermas placerar tidningarna i bakgrunden för uppkomsten av den borgerliga offentligheten, så väljer Anderson att framhäva dessa. I sin redogörelse för hur nationalismen uppstod betonar Anderson tryckpresskapitalism och lägger bland annat vikt vid begreppet *simultanitet* (vilket påminner om Victor Turners *communitas* som ska diskuteras senare i detta kapitel). En viktig roll i skapandet av denna känsla av simultanitet tillskriver Anderson tidningsläsandet som han kallar en "storslagen massceremoni" och syftar på den nästan samtidiga konsumtionen av nyheter genom detta medium (Anderson 1991:34). Anderson menar att den här massceremonin är något av en paradox. Den utförs i enskildhet, men varje utövare är väl medveten om att den ceremoni han utför upprepas av tusentals andra om vars existens han är övertygad, men om vars identitet han inte har någon aning (Anderson 1991:35). Denna ceremoni upprepas dagligen, och genom att se exakta kopior av den egna tidningen i offentligheten fås en kontinuerlig försäkran om förankring i gemenskapen (Anderson 1991:36). Ett annat av Andersons exempel på simultanitet är nationalsånger:

No matter how banal the words and mediocre the tunes, there is in this singing an experience of simultaneity – people wholly unknown to each other utter the same verses to the same melody. The image: unisonance (Anderson 1991:145).

Anderson skriver att tidningars artiklar kan verka slumpmässiga och inte förbundna med varandra. Det mesta som det rapporteras om händer oberoende av varandra, men det finns ett föreställt samband mellan dem. Det finns två huvudkällor till föreställandet om hur de hänger ihop. Den första är helt enkelt "calendrical coincidence" – datumet högst upp på tidningen. Den andra orsaken ligger i förhållandet

mellan tidningen som en form av bok, och marknaden. Anderson skriver att tidningens romanliknande format försäkrar läsaren om att ”rollfiguren” Mali (eller vad det nu vara må) någonstans därute fortsätter sina förehavanden och väntar på sitt nästa inträde i handlingen (Anderson 1991:33). Anderson skriver om hur logiken bakom den tillsynes slumpmässigheten hos tidningarna hjälpte till att skapa nationella identiteter i Sydamerika:

what brought together, on the same page, this marriage with that ship, this price with that bishop, was the very structure of the colonial administration and market-system itself. In this way, the newspaper of Caracas created an imagined community among a specific assemblage of fellow readers, to whom these ships, brides, bishops, and prices belonged (Anderson 1991:62).

Dominic Boyer (2002) tar upp en våg av kritik mot Anderson inom antropologin. En kritik som främst riktat in sig på begreppsmässiga begränsningar och preanalytiska och eurocentriska förförståelser av begrepp som tid, medvetande, historia och liknande som finns i hans verk (Boyer 2002:2). Boyer instämmer i mycket av kritiken mot Andersons ideer men framhåller att genom kritisk diskussion och utveckling av Andersons ideer kan de fortsätta att vara ett viktigt analysredskap i forskning kring förhållandet mellan media och socialt identitetskapande (Boyer 2002:2). Han menar att Andersons paradigm kan bli mer användbart om man nedtonar betydelsen av simultanitet, som av Anderson framställs som ett nästan mystiskt harmoniserande av medvetanden orsakade av mediaintag. Han ifrågasätter om gemensamt mediaintag verkligen producerar ett kollektivt medvetande på det sätt som Anderson beskriver. Det förekommer dock säkert tillfällen då media genererar en simultanitet känsla likt den Anderson beskriver, till exempel vid direktsändningar i tv av händelser som betraktas som viktiga.

Media har en viktig roll i nationsbyggnaden som skapare av gemensamma referensramar, även med en viss skepsis mot de nästan mystiska egenskaper som Anderson tillskriver simultaniteten, så förankrar tidningsläsande läsaren i en större gemenskap genom att man är orienterade om samma ämnen, och kan hänvisa till artiklar i samtal med andra. Den här gemenskapen behöver dock inte vara helt samstämmig med nationsgränsen. Som tidigare påpekats har både KP och AiF många läsare i alla de forna sovjetrepublikerna, inte bara i Ryssland. Massmedier har framförallt i nyhetsförmedlingen möjlighet att fokusera uppmärksamheten till ett begränsat antal områden, medan andra ignoreras. Ett resultat av detta blir att vissa ämnen diskuteras offentligt, även utanför media, medan andra ignoreras. Det handlar både om vad som presenteras, och hur det presenteras. Förmågan att influera samtal gör att media får en funktion som den som sätter dagordningen för samtal i en offentlig sfär.

3.3 Det sociala rummet

Förutom den medierade offentligheten, spelar stadsrummets offentlighet en stor roll i segerdagsfirandet. Segertåget går längs stadens huvudgata, det är på gator

och torg som människor samlas för att se fyrverkerier och höra på minneskonserter, och det är i stadsrummet monument och minnesmärken är placerade. I sin bok *The Public Realm* diskuterar Lyn H. Lofland (1998) offentliga rum. För Lofland så är *the public realm* ett socialt rum (eng. *social space*) och utan människor finns det ingen sådan sfär även om man kan tänka sig offentliga rum utan människor. Hon ser *realms* som varken geografiskt eller fysiskt rotade platser, utan de är sociala territorier (Lofland 1998:11). *The public realm* utgörs av de stadsrum i vilka människor är okända eller bara kategoriskt kända för varandra (exempelvis människor i uniformsyrken som kan identifieras som polis, parkeringsvakt eller vad den nu är) (Lofland 1998:9). Det är i denna sfär som en stor del av segerdagsfirandet utspelar sig.

Lofland skriver om *the public realm* som ett forum för politik. Hon skriver om det som en scen där politiska realiteter uppförs och ges visuell form. Gatorna och andra offentliga platser har länge används av en elit för att paradera samhällliga skillnader, befintlig social struktur och realitet (Lofland 1998:235). Men gatorna kan också fungera som en kommunikationsplattform för de mindre bemedlade. De har gett möjlighet för fattiga, arbetare och minoriteter att sprida sitt budskap till många människor. Gatan var en plats till vilken det varit relativt fritt tillträde, gatunätet var passande för spridande av viktiga budskap (Lofland 1998:187). Marshall Berman (1982) skriver om det historiska Nevskij prospekt som en frizon, den enda offentliga plats i S:t Petersburg som inte dominerades av staten. Staten kunde inte styra de utbyten och handlingar som föregick på Nevskij, här kunde sociala krafter spontant utvecklas. Genom enstaka, men viktiga, demonstrationer menar Berman att gatan oåterkalleligt definierades som ett politiskt rum. Dessutom var Nevskij prospekt en plats (kanske den enda i hela Ryssland under den period S:t Petersburg var huvudstad) där olika samhällliga klasser, från högadel till slum, beblandades och kom i varandras närhet "the Nevsky brought them all together, whirled them around in a vortex, and left them to make of their experiences and encounters what they could." (Berman 1982:195, 215)

Andra offentliga platser kan också ha en sådan roll. Alaina Lemon (2000) diskuterar metron i Moskva som en kommunikationsplattform. Hon menar att under motståndet mot kuppöversöket 1991 var metron det främsta stället för informationsutbyte, både muntlig och genom anslag och lappar. I metron kommer människor i närkontakt med ett stort antal andra människor, och när man färdas i samma vagn är kontakten mer varaktig än om man passerar varandra på gatan.

Det område i centrala S:t Petersburg där segerdagsfirandet utspelar sig är tydligt präglad av imperietiden före revolutionen. Det är Tsarrysslands högborg, Vinterpalatset, som är segertågets slutmål och det är på Slottsplatsen framför detta minneskonserterna hålls. Själva segerdagsfirandet däremot syftar på en annan epok – den sovjetiska. Under denna epok var stadsrummet en viktig ideologisk del av byggandet av kommunismen och det gjordes försök att tränga igenom inte bara arbetsplatser och offentliga ceremonier utan också mera intima vardagsplatser med ideologisk mening. Över hela östblocket gjordes stora investeringar i grandiosa monument och nya offentliga platser som skulle symbolisera den nya politiska ord-

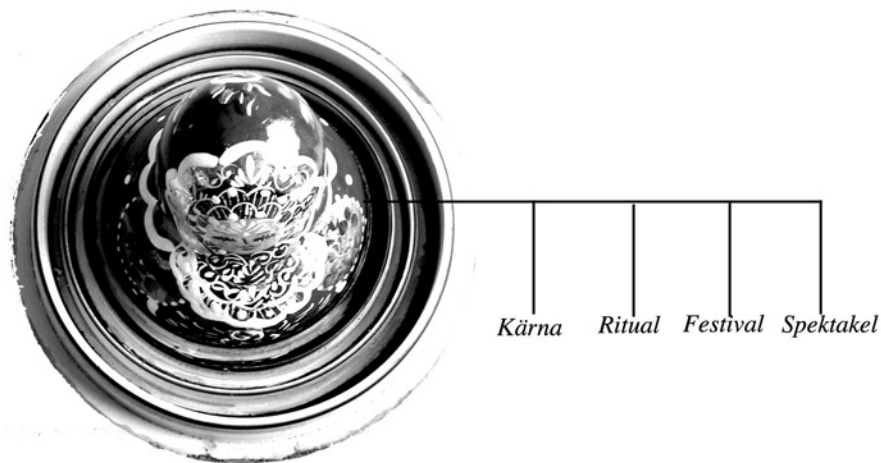
ningen (Crowley och Reid 2002:3–4). S:t Petersburg var inget undantag, de södra (när)förorterna där Stalin ville skapa ett nytt stadscentrum är ett exempel. Ideologin stipulerade också att vanliga platser skulle omformas till grandiosa med hjälp av anknytning till socialismens ”grand spatial narratives”. Med samma logik, fast på omvänt sätt kunde ”great spaces” såsom Vinterpalatset i Leningrad, bli vardagliga i den ideologiska betydelsen att de skulle ägas och användas av alla (Crowley och Reid 2002:8).

Det gjordes stora investeringar i att omforma platser för att reflektera socialismen och urskilja denna från de tidigare borgerliga plasterna. Men det fanns oundvikligen kvar något av det gamla, och det gällde att hantera kvarlämningar från en tidigare epok. Slottsplatsen var slutmålet för de flesta av sovjettidens demonstrerande högtider, som första maj. Genom att fylla gator och torg med människor och symboler, kunde man ”tämja” dessa platser och inkorporera den imperialistiska epoken i en historiskt underordnad roll till den kommunistiska.

3.4 Den rituella dimensionen

Ett stort antal människor samlas på gator och torg i centrala S:t Petersburg under segerdagens eftermiddag och kväll. För dessa storslagna tilldragelser i stadens centrum och paraderna tidigare under dagen ligger begreppet ritual nära till hands för en beskrivning av firandet. Victor Turner (1967) definierar ritual som ”prescribed formal behaviour” för tillfällen som inte är ”given over to technological routine” och som refererar till tro på mystiska varelser eller makter (Turner 1967:19). Turner är långt ifrån den enda som har gjort den här kopplingen mellan ritual och något religiöst eller ockult. I boken *Secular Ritual* redigerad av Sally F Moore och Barbara G. Meyerhoff (1977) diskuteras hur begreppet ritual kan användas bortom det religiösa. Redaktörerna diskuterar i förordet några av ritualers formella egenskaper. Den första är *repetition*, antingen till form, innehåll eller tillfälle. Den andra är *acting* vilket indikerar att det inte är en spontan tilldragelse. Den tredje kallar de för *special behaviour or stylization* vilket innebär att symbolerna eller handlingarna är extraordinära, eller om mer vanliga används på ett extraordinärt sätt som avskiljer dem från vardagslivet. Den fjärde är *ordning*, ritualer är organiserade händelser och ordningen är det dominerande moduset. Den femte kallar de för *evocative presentational style; staging* - ritualer är ägnade åt att framkalla ett visst sinnesläge. Den sjätte och sista är *den kollektiva dimensionen*, ritual har en social mening (Moore och Meyerhoff 1977:7- 8).

Även om segerdagsfirandet kan sägas ha de egenskaper som Moore och Meyerhoff skisserar, så räcker inte dessa för att beskriva firandet. Ett användbart synsätt kan möjligtvis hämtas från John MacAloon (1984) som skriver om de olympiska spelen och skisserar en modell där de olympiska spelen kan förstås utifrån ett flertal olika genrer. Han skisserar därför en modell över de olympiska spelen som består av flera lager. En liknande lagermodell kan man tänka sig i fråga om segerdagen – det är både ett spektakel, en festival och en ritual. I olika delar av firandet blir

Figur 3.1: *Matrosjkaillustration av rammmodell*

olika aspekter mer synliga. Här illustrerar jag detta med en rysk matrosjkadocka i genomskärning. Matrosjkadockorna är kanske den vanligaste souvenir som turister i Ryssland har med sig hem, och dessa trädockor består av en uppsättning (ju fler desto finare docka) nästan identiska dockor som kan tas isär och placeras inuti varandra.

MacAloon börjar ytterst med spektaklet, det blir en yttre ram som refererar till firandet som helhet. På nästa nivå placerar han festival, fortsätter så med ritual, spel och innerst en kärna av "sanning". För MacAloon kännetecknas ett spektakel av att det är något som ska ses (ordets etymologiska rot betyder just se) Allt man kan se är dock inte spektakel, utan det krävs en viss storslagenhet, ett spektakel har dramatiska kvaliteter, och det behövs både åskådare och utövare. Åskådarnas roll är inbyggd i spektaklet (MacAloon 1984:243).

Segerdagsfirandet uppfyller MacAloons kriterier för ett spektakel, men även det ger en otillräcklig bild. Ett problem med att använda ordet spektakel är den nedlåtande ton som ordet har (på både svenska och engelska, på ryska betyder det däremot teaterföreställning), MacAloon diskuterar denna aspekt av det hela, men för honom är det också en del av saken. Olympiska spelen är för honom delvis ett spektakel i denna nedlåtande betydelse.

MacAloon skriver att spektakeldelen kan ha både destruktivt (han associerar spektakel med smaklöshet, "gigantism" och moraliskt förfall) och positivt inflytande på övriga aspekter av firandet.

The spectacle frame erected around ritual may serve as a recruiting device, dissembling suspicion toward 'mere ritual' and luring the proudly uncommitted. Those who have come simply to watch and to be watched, to enjoy the spectacle or to profit from it, may find themselves suddenly caught up

in actions of a different sort at levels of intensity and involvement they could not have foreseen and which they would have retreated had such participation been directly required or requested of them (MacAloon 1984:268).

Ett spektakel kan ses via tv även om det reduceras av mediet. Festivalen däremot kräver närvaro, den kan inte upplevas på distans. Den talar till fler sinnen än spektaklet. Men det finns sådant som inte kan uttryckas i festivalen. Festivalen kräver glädje och uppsluppenhet, och därför kan den inte uttrycka det ledsna, främmandegörande, och/eller tragiska. Spektaklet kan uttrycka detta eftersom de känslöstämningar det kräver bara är ”diffuse wonder or awe.” (MacAloon 1984:269) Spektaklet innebär också distans och valfrihet, och det kan också generera mer negativa känslor: tvivel, skepsis, dubbelhet. En sådan inställning till segerdagsfirandet kom ofta till uttryck i svensk medias rapportering från Moskva. Där man var positiv till det som firades (segern över Nazityskland), medkännande med de stora sovjetiska förlusterna men också negativ till det som kom efteråt och förhöll sig mycket avaktande till de röda fanorna och andra sovjetiska symboler. Många rapporteringar framställde det hela som just ett spektakel i ordets nedlåtande betydelse.

Genom att inkorporera flera genrer, verkar segerdagsfirandet från olika håll. Det finns det högtidliga, dels det som kan tolkas bokstavligt (som tal) och det som ska väcka känslor (barn som ger blommor till veteraner till exempel). Så finns det också det uppsluppna, karnevaleska. Och det är just i blandningen av dessa olika lägen som ger en mening, som gör att folk kan internalisera budskapet.

Communitas

Även om delar av firandet betonar hierarki, som paraden i Moskva där ledarna står på tribun och bara speciellt inbjudna släpps in, så är ett uttryck för gemenskap mer framträdande i segerdagsfirandet. Victor Turner har ett koncept som han kallar *communitas* som kan användas för att beskriva åskådarnas upplevelser och som är en viktig del för ritualers verkan. Hos Turner är *communitas* ”a transformative experience that goes to the root of each person’s being and finds in that root something profoundly communal and shared.” (Turner 1995:138). *Communitas* är en känsla av likhet och delade upplevelser i motsats till, eller åtminstone i viss kontrast till vardagslivets sociala struktur, det är enighet bortom hierarki. Turner urskiljer tre olika typer av *communitas*: Det första kallar han *spontant* eller *existentiellt communitas* vilket är en övergående fas, ett ögonblick och inte ett permanent tillstånd (Turner 1995:140). Den andra typen benämns *normativt communitas* i vilket över tid, *spontant communitas* permanentas utifrån behov att mobilisera och organisera resurser, och gruppmedlemmars behov av kontroll i eftersträvan av dess mål. Den tredje formen kallar han *ideologiskt communitas* vilket är utopiska samhällsmodeller som baseras på existentiellt *communitas*. Han menar att ideologiskt *communitas* är ett yttre förkroppsligande av upplevelsen av *spontant communitas* (Turner 1995:132). Alla formerna kan vara relevanta i relation till segerdagsfirandet. Hos åskådarna som ser segertåget och tar över Nevskij prospekt på sin väg mot

Slottsplatsen uppstår vad som bäst beskrivs som spontant *communitas*. Men samtidigt är detta inte helt spontant, segerdagen är nog planerad i förväg. Denna känsla hos åskådarna är den förväntade och eftersträvade. De två ideologier som är mest tydliga i firandet är två för vilka *communitas* är viktigt. Dels den nationalistiska – dess ideologi om ett djupt horisontellt kamratskap diskuteras i detta kapitelns sista del, men också den officiella hos landet som vann kriget, den kommunistiska (ett ord vars gemensamma etymologiska rot med *communitas* är tydlig).

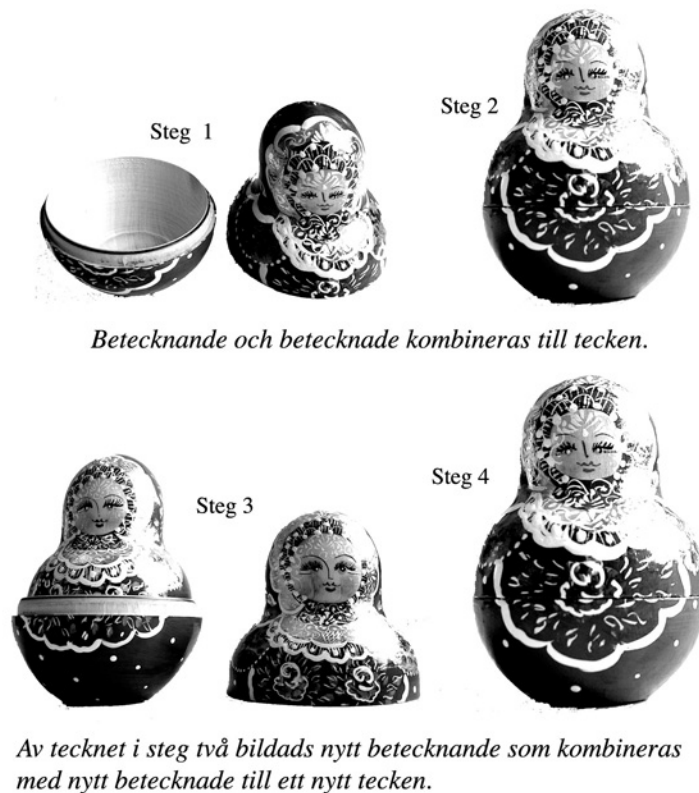
3.5 Myter och symboler

I segerdagsfirandet förekommer många symboler som minner om Sovjetunionen. På affischer och plakat som ska uppmärksamma helgdagen finns röda stjärnor, hammaren och skäran, och i segertåget och utmed stadens gator vajar röda fanor. I en post-sovjetisk kontext har inte sådana symboler exakt samma betydelse som de hade under sovjettiden. Betydelsen förskjuts, symbolerna har med sig sin gamla betydelse och så kommer ny betydelse som nya lager ovanpå.

Victor Turner diskuterar symboler utifrån deras roll i ritualer och definierar en symbol som "the smallest unit of ritual which still retains the specific properties of ritual behaviour; it is the ultimate unit of specific structure in a ritual context" (Turner 1967:19). I varje ritual finns det en symbol som kan sägas vara dominant. En dominant symbol har tre huvudkaraktärer. För det första har den en kondenserad mening, för det andra är den flerstämmig (multivocal) - den har inte bara en tolkningsmöjlighet, för det tredje polariserar den mening i två poler, en sensorisk och en ideologisk. Vid den sensoriska finns vad som kan kallas sinneserfarenheter, och vid den ideologiska referenser till moralisk och social ordning, social organisation och samhällsliga förhållanden (Turner 1967:28).

Ett annat resonemang kring symboler som jag ska utveckla nedan kommer ursprungligen från lingvistik och Saussure; inom detta fält är tecknen godtyckliga. Det finns ingen direkt koppling mellan ordet regn (betecknande) och fenomenet regn (betecknade). När man pratar om bilder kan det däremot finnas en sådan koppling, det betecknande liknar det betecknade. En bild av en hund liknar det den försöker avbilda till exempel. Men kopplingen mellan det betecknade och det betecknande är något som måste läras in, därför är symboler alltid kulturspecifika (även om samma symbol kan finnas i flera kulturer). En symbol (ett tecken) består av två delar, en som är betydelsebärande (betecknade) och en som är beskrivande (betecknande). Den första bär den kulturella betydelsen, och den andra är helt enkelt deskriptiv. Dessa två delar verkar alltid tillsammans, och var och en för sig fungerar de inte, de två delarna måste sitta ihop för att man ska kunna förstå ett tecken (O'Sullivan m.fl. 1994).

För att kunna förklara hur mening i symboler förskjuts kan man åter ta den ryska matrosjkadockan som en modell (se figur 3.2). Varje docka kan delas på mitten, underdelen får stå för det betecknande, och överdelen för det betecknade. Genom att sätta ihop delarna får vi ett tecken. Genom att ställa den färdiga dockan

Figur 3.2: Modell över symbolers betydelseförskjutning

i underdelen på nästa docka får vi ett nytt betecknande, som kan kombineras till ett nytt tecken. I detta nya, identiska tecken finns den gamla bilden med. Den inre dockan syns inte, men den märks genom sin tyngd och att det skramlar när man rör dockan. Proceduren kan sedan upprepas. För varje gång får vi ett nytt tecken som är identiskt men ändå inte, som har den gamla betydelsen skramlandes inuti sig men som också betyder något annat. I den nya betydelsen finns den gamla kvar, men den är en mindre del. En sådan betydelseförskjutning spår på symbolernas multivokalitet. Hur symbolers betydelse ändras över tid hänger också samman med hur synen på historien ändras.

Denna modell är baserad på Roland Barthes (1970). Hans tema är dock inte symboler utan myter, ett ord han använder på ett sätt som ligger nära den förståelse av symbol som skisserats ovan. Han ser också myten som en del av den Saussurebaserade teckentolkningens läran. Barthes definition av myt är att "myten är ett yttrande". Vilket gör att man skulle kunna kalla myten i hans förståelse för en verbal symbol. Även om Barthes diskuterar bilder också, är det myterna som består av ord som är hans huvudfokus. Definitionen är bred "eftersom myten är ett yttrande, kan allt som hör till talet vara en myt." (Barthes 1970:205) Han framhåller att myten är ett kommunikationssystem, ett sätt att ge betydelse åt något. Myten bil-

das dock inte av intet, den härrör från något, utgår från ett redan utarbetat material (Barthes 1970:206). Barthes framhåller att myten definieras mer av sin avsikt än sin text, men att "avsikten ändå där på något sätt är stelnad, renad, förevigad och avlägsnad genom texten" (Barthes 1970:221). Barthes skriver att "Myten är både ett stulet och återlämnat yttrande. Men det yttrandet som man för med sig är inte längre helt och hållet det som man stulit: när man lämnar tillbaka det, placerar man det inte åter exakt på dess tidigare plats." (Barthes 1970:223) Myten slipar bort detaljer, den skapar ofullständiga bilder, meningen rensas bort. Den fyller yttrandet med en egen betydelse. Barthes betonar det entydiga hos myten, till skillnad från resonemanget om symbolernas multivokalitet, men också det svårfångade hos dess ständigt föränderliga betydelse. Antropologen Caroline Humphrey (2002) diskuterar myter i Barthes förståelse i relation till post-sovjetiska Ryssland:

It is a striking fact that one prominent objectified form of discourse in modern complex societies that the literature calls 'myth' does not have a narrative character. [...] Myth appears in these texts as a loosely organized amalgam of significance, essentially synchronic in character (Humphrey 2002:32).

I tidningsrapporterande finns gott om myter av det här slaget. "Belägringen" skulle man kunna säga är exempel på en sådan. Det är ord och uttryck fyllda med ett symboliskt innehåll. Barthes menar att moderna myter, särskilt det han kallar högermyterna, naturaliserar historien. De så kallade högermyterna är konservativa, det är maktens myter och dessa har en naturaliserande och döljande effekt.

Barthes synsätt på myt skiljer sig från den gängse antropologiska användningen av begreppet myt. Där framställs myten som en berättelse om hur saker och ting kom att bli som de är. I en sammanfattning från Roger M. Keesing: "Myths are accounts about how the world came to be the way it is, about a superordinary realm of events before (or behind) the experienced natural world; they are accounts believed to be true and in some sense sacred." (Keesing 1981:343) Myterna har i ett sådant synsätt nära förbindelse med ritualer i vilka de dramatiseras och framförs. Myterna handlar också till stor del om det förflutna.

3.6 Myten om historien

Förhållandet till historien, och olika tolkningar av det förflutna, är en viktig ingrediens i segerdagsfirandet vilket illustrerades av Krylova och Dickinsom i kapitel 2. Det centrala temat i detta stycke är historiens roll i nutiden och hur historien används i skapandet av en nationell identitet. Historien brukar framställas som ett av nationalismens främsta födoämnen. Thomas Hylland Eriksen (1996) sysselsätter sig i skriften *Kampen om fortiden* med frågor kring historiens roll som identitetsskapare. Han säger att alla människor använder det förflutna för att skapa gemensam identifikation. Historien är inte bara en produkt av det förflutna, utan också av samtidens önsknings och behov. Det har skett ett oändligt antal händelser i det förflutna. Bara ett fåtal anses förtjäna en plats i historieböckerna, och dessa tolkas

in i en världsbild som motsvarar historieskrivarens (Eriksen 1996:14). Det finns alltså inte en historia, det finns många historier. I *Det vilda tänkandet* skriver Lévi-Strauss (1987) om urvalets roll för historieskrivningen. Historien är oundvikligt partisk och partiell, skriver han, vilket i sig är en form av partiskhet. Urvalet är nödvändigt menar Lévi-Strauss, eftersom en verkligt total historia skulle innebära kaos, men det innebär också att varje historiskt faktum är konstruerat:

Varje episod i en revolution eller ett krig upplöses i en mångfald av psykiska och individuella rörelser; var och en av dessa rörelser översätter omedvetna utvecklingar [...] följdaktligen är ett historiskt faktum inte mera givet än andra; det är historikern eller den historiska tillblivelsens agent som konstituerar det genom en abstraktion och liksom under hotet om en infinit regress (Lévi-Strauss 1987:256).

Skillnaden mellan myt och historia antas ofta vara densamma som skillnaden mellan den cykliska, konkreta tiden och den lineära, abstrakta skriver Eriksen. Historien antas vara det som är nedskrivet och kumulativt, och som strävar efter att förklara förändringar ("utveckling"). Myterna däremot, framställs som muntliga och repetitiva, de förändras genom omedvetna transformationer ("förvrängs i traderingen") snarare än genom ny faktakunskap (Eriksen 1996:43). Mot en sådan uppfattning om skillnaden mellan historia och myt, har Lévi-Strauss vissa invändningar. Han visar på att de europeiska historierna på centrala punkter är samstämmiga med skriftlösa folks myter. De har ett normativt och kulturellt fäste i nutiden och återger det förflutna från nutidens horisont. Lévi-Strauss skrev i sin polemik mot Sartre att "I Sartres system spelar historien just precis rollen av en myt" (Lévi-Strauss 1987:253). Ett liknande synsätt förs fram av Bruce Kapferer (1988) som i en jämförelse av nationalism på Sri Lanka och i Australien likställer singalesiska buddhistiska myter och australiska myter om första världskriget, de sistnämnda diskuteras mer utförligt i kapitel 5.

Så vad har de historiska myterna för funktion? Förutom att ge självkänsla så bringar de ordning i kaos, ger världen en moralisk struktur och redogör för distinktionernas upprinnelse. Myterna är nödvändiga för att världen ska framstå som meningsfull (Eriksen 1996:22, 115).

En aspekt av myter som är nära förbunden med deras religiösa dimension är mytisk tid. Ett av Eriksens exempel är afrikanska förfäder:

Til forskjell fra levende mennesker blir ikke forfedre eldre; de spiser ikke, de sover ikke og har ingen seksualitet. De er frosset fast utenfor tiden. [...] Når nasjonalister og etnopolitikere påberoper seg mytisk tid, blander de sammen den sakrale tidløse tiden med den mekaniske verdslige. De begår en nivåfeil, og den har vist seg å ha en voldsom masseappel (Eriksen 1996:47).

Genom ritualer kan man närma sig den mytiska tiden, de skapar "moment in and out of time" som Turner uttryckte det. Trots att de veteraner som intervjuas i mitt material är verkliga människor av kött och blod (vissa som det skrivs om är döda) så kan man se en sådan aspekt i stora fosterländska kriget. Det blir ett händelseförlopp

som lever parallellt med nutiden. En egen tidsålder som drömtiden. Veteranerna återutför sina hjältedåd från 60–65 år sedan, evigt unga och kraftfulla.

En annan struktur som är värd att diskutera, är själva den narrativa. Genom att berätta en berättelse, att ordna händelser så att de logiskt hänger samman och inordna dem i en struktur sker ett urval, en anpassning, förenklingar. Men utan att göra en sådan struktur, blir det hela mycket svårbegripligt. Den totala historien är kaos, som Lévi-Strauss uttryckte det.

Lévi-Strauss skriver också om svag och stark historia, där den svaga historien är den biografiska och anekdotiska. Den placerar han längst ner på skalan, eftersom det är en historia som inte kan begripas utifrån sig självt, utan behöver en kontext – placeras i en starkare historia. Men de svaga historierna är de rikaste ur informationssynpunkt, i dessa finns detaljer om individer och deras upplevelser – när man går mot starkare historier som ser till de stora dragen, försvinner sådant. Den svaga historien lär mer men förklarar mindre (Lévi-Strauss 1987:260).

Det förflutna som en gemensam identifikationsskapare gör att de historiska myterna är en av nationalismers viktigaste beståndsdelar. De formar den samtida uppfattningen om nationen.

3.7 Död och odödlighet

Nationalismens historiska myter har också en koppling till religion, i det att nationalism kanske bättre jämförs med religion än med politiska ideologier. Nina Tumarkin pratar om sakraliseringen av kriget som en del av kulten kring stora fosterländska kriget (se kapitel 2). Anderson (1991) baserar sin klassificering av nationalism med religion främst på dess besatthet av död och odödlighet. Han skriver att de traditionella religionernas största styrka är att de sysselsätter sig med frågor om människans plats i unversum, om livets villkor och existensens varför. De evolutionära/progressiva tanke-systemen har menar Anderson sin största svaghet i att de besvarar alla sådana frågor med ”otålig tystnad” (Anderson 1991:10). Upplysningen förde med sig sitt eget moderna mörker: ”With the ebbing of religious belief, the suffering which belief in part composed did not disappear.”(Anderson 1991:11)

Vad Anderson är mest fascinerad av är hur mänskior inte bara dödar, utan även ger sina liv, för nationen. För att kunna förstå hur nationalism kan leda till sådana enorma offer måste man påminna sig om att nationen först och främst inger kärlek, vilket kan ses i musik, konst och litteratur. Men varifrån kommer denna kärlek? En viktig aspekt av nationen menar Anderson, är att den är given. Precis som din familj (släktskap är en annan viktig nationalistisk metafor) har du inte valt den själv, den är given och betraktas därför som något naturligt (Anderson 1991:141-44). Det egalitära, jämlika är en annan viktig aspekt av nationalismen. Det är en sammanhållning som går tvärs igenom till exempel klass. Anderson pratar om det som ”horisontellt”. Han menar att nationen uppfattas alltid som en djup, horisontell gemenskap. ”Ultimately it is this fraternity that makes it possible, over the past two

centuries, for so many millions of people, not so much to kill, as willingly to die for such limited imaginings.”(Anderson 1991:7)

Krig är ofta centrala i nationalistiska myter, Kapferer skriver att ”War tests for national quality. It can reveal the artifice and falsity of national as it can expose, negativly or positivly, the ’true’ person beneath the routine social mask” (Kapferer 1988:187). Att dö för sitt land förutsätter en ”moral grandeur” som att ge sitt liv för arbetarpartiet, the American Medical Association eller ens Amnesty International inte motsvarar, eftersom det är organisationer som man kan gå med i eller lämna efter egen vilja (Anderson 1991:144). ”Moral grandeur” är ett begrepp som är centralt i berättelserna om kriget. Det är det som i tidningsartiklarna lyser om veteranerna, som visserligen överlevde, men var beredda att ge sitt liv för fosterlandet. I en så starkt ideologiserad stat som Sovjetunionen fanns det dock också andra element. Det var inte bara för fosterlandet, utan också för kommunismen man kämpade. Kriget har även andra konnotationer. De gav sina liv för ett Europa fritt från nazism. Det finns andra ideologiska övertoner än de rent nationella. Kriget visade på de nationella kvaliteterna, det visade ett folk som växte med uppgiften och framställer nu en generation i ett annat moraliskt ljus.

Anderson för fram den okända soldatens grav som ett huvudexempel på hur krig, offer och förluster än intimt förbundna med nationalismen. Anderson menar att det finns ingen anledning att säga vad det är för soldat som vilar i graven, för vad skulle de annars kunna vara än soldater från det egna landet. Vad som kan tyckas vara en motsägelse till detta förs fram av Leonid Medvedko (2005) som apropå presidenter från forna sovjetrepubliker som avstår firandet av 60-årsjubileet säger följande:

It would seem that after such words, the Georgian president should have considered it his duty to place a wreath on the grave of the Unknown Soldier on this red-letter anniversary of Victory in the war with Fascist Germany, which ended in two Soviet soldiers – Russian and Georgian – hoisting the Banner of Victory over the Reichstag. After all, no one knows whose remains are buried in it, a Russian’s, Ukrainian’s, Georgian’s, or someone’s of another nationality, but we do know they are of a soldier who gave his life for the freedom and independence of a then common multinational Homeland (Medvedko 2005:21).

Nu är det kanske inte den motsägelse det kan tänkas vara, eftersom när graven restes var den en grav över en sovjetisk soldat. Och nu när det inte finns något Sovjetunionen är förställningen upp till var och en. Anderson har bara delvis rätt. Det som ger den okända soldatens grav dess känslomässiga styrka är just att det är i betraktarens öga. Det är en grav över många soldater och det är upp till betraktaren att föreställa sig vilka dessa soldater var och för vad de gav sina liv – nationen, frihet, världsfred, eller kommunismen.

Uppsatsen vidare

De perspektiv som presenteras i detta kapitel kommer att ligga till grund för analysen i de närmaste fyra kapitlen. Perspektiven går in i varandra och renodlade resonemang är svåra att föra, utan olika aspekter kommer att glida in i varandra i analysen. I nästa kapitel kommer det att handla om de offentliga delarna av firandet utifrån de perspektiv som presenteras i de första delarna i detta kapitel. Dessutom diskuteras symboler i det offentliga. I kapitel 5 som har fokus på segertåget längs Nevskji prospekt diskuteras de rituella perspektiv som behandlades i detta kapitel och det görs också en jämförelse med offentliga ritualer i andra länder. Kapitel 6 och 7 är analyser av innehåll i tidningsartiklar, där främst teorier från de två senaste delarna i detta kapitel används i analysen.

Kapitel 4

Ett offentligt firande

Det är olika former av offentlighet som är utmärkande för firandet av segerdagen. Medieoffentligheten är den ena av dessa offentligheter. Media är närvarande på flera olika sätt i segerdagsfirandet. Förutom att för många vara en del av själva firandet är media också med i det som finns runt omkring. Tidningarna skriver om firandet, om förberedelser och rapporter efteråt. Men också om det som man firar, alltså om kriget och segern för att påminna folk om varför detta är viktigt. Den andra aspekten är den offentlighet som sker i stadsrummet. Offentligheten i stadsrummet spelar också roll på flera olika sätt. Här går segertåget, här finns monumenten och det är här affischer och banderoller sitter uppe. Även det privata firandet kan ta sig offentliga uttryck, kanske genom att man lägger blommor vid en grav eller ett minnesmärke, deltar som åskådare eller deltagare i parader och segertåg, lämnar blommor till veteraner och/eller blir en del av den allmänna segerdagsyran. Det hängs upp flaggor och planscher, främst i affärer som offentligt markerar segerdagen på detta sätt. I detta kapitel ska jag diskutera de offentliga aspekterna av detta firande ur några olika vinklar.

4.1 Media som en del av firandet

På morgonen den 9 maj ringer Svetlanas syster för att förvissa sig om att vi inte sover ”en sådan parad får man inte missa, det sker ju inte varje år”. Det är paraden i Moskva hon pratar om och tv-sändningarna därifrån som börjar klockan 10. FNs generalsekreterare och ett 50-tal stats- och regeringschefer från världen över är på plats. Veteranerna förs runt i något slags militärlastbilar med öppna flak över Röda torget, de är iklädda medaljprydda uniformer och håller röda nejlikor i händerna. Röda fanor vajar i vinden, soldater marscherar över torget, och på en tribun intill Kremelmuren sitter dignitärerna, marchmusiken ljuder. Efter paraden på röda torget håller Putin mottagning för de tillresta stats- och regeringscheferna, där man skålar i de 100g vodka som var frontransonen och Putin håller tal. Till lunchen diskuterar vi paraden, främst med tonvikt på presidentfruarnas kläder (ett tema som även behandlas i tidningarnas rapporter). Att se paraden från Moskva på tv var för många

en del av högtidlighållandet av den 9 maj, media blir en del av själva firandet.

Tumarkin beskriver i sin bok hur tv-utsändningen var vad hon kallar ritualens höjdpunkt under 40-årsfirandet 1985. Precis som 2005 var mycket av firandet bara för speciellt inbjudna, så de flesta såg tv-utsändningen:

The last couple of minutes of the broadcast constituted the highest ritual in the entire liturgical calendar of Communist party culture. 'The minute of silence is upon us,' told the bell-like baritone, the screen still showing the by now hypnotic tongues of flame (Tumarkin 1994:43).

Med hjälp av massmedier kan gränsen mellan det offentliga och privata i någon mån suddas ut, Lena Gemzöe framhåller att "det är möjligt att leva helt isolerad och ändå via tidningar och TV vara en del av samhället" (Gemzöe 2004:29). John Durham Peters (1997) har fört fram att i moderna samhällen är människors vardagsliv lika mycket formade av massmedier som av egna upplevelser. Det betyder också, att media blir en del av ansikte mot ansikterelationer. "Part of what it means to live in a modern society is to depend on representations of that society" (Peters 1997).

Ett liknande resonemang förs av Peter Dahlgren (1990) som menar att oavsett om det som skildras i media överensstämmer med en objektiv verklighet, om en sådan nu finns, är media en del av den verklighet som människor lever i och mediekonsumtion är en del av människors liv (Dahlgren 1990:62). Alaina Lemon (2000) menar att skillnaden mellan media och direkt kommunikation är överdriven och att den kommunikation som sker genom media inte är mindre kulturellt autentisk än den som sker ansikte mot ansikte. Hon pekar också på hur media påverkar konversationer mellan människor (Lemon 2000:18).

4.2 Segerdagen i media

Barbro Blehr (2000) skriver om 17 maj firandet i Norge, att om man vill få grepp om högtiden räcker det inte med att se bara på själva högtiden och firandets höjdpunkter. Man måste försöka få med allting runtomkring, sådant som hör ihop med firandet men inte är en direkt del av det. Det kan vara andra arrangemang, som utställningar och konserter, det är också medias rapportering av firandet och det runtomkring (Blehr 2000:20). Inför segerdagsfirandet skriver tidningarna mycket om allt som sker runt omkring firandet. AiF rapporterar några dagar innan själva dagen att Bush har med sig ett följe på 350 man som anländer i fem flyg och har hyrt hela Hotel Marriot i Moskva. Man skriver om mottagningen för dignitärerna som ska hållas efter paraden, och om vilka gator som kommer att vara avstängda under firandet. I en artikel om vilka som kommer till Moskva för segerdagen, avslutar AiF med en reflektion om firandet:

Det förestående firandet i Moskva visar, att världssamfundet erkänner det avgörande bidraget från vårt land i segern över fascismen. [...] Får så vi, ryssländare, någon utdelning från en sådan högtid? Ja, och en mycket stor

sådan. Främst av allt i förståelse av vårt lands roll i historien. Hon var där stor (*velikoj*), och har så förblivit. Nu är det bara en sak som återstår – att rikta denna känsla mot framtiden (Kostikov 2005).

Till paraden i Moskva har det bjudits in 2 600 veteraner, de flesta från Moskva. (Enligt beräkningar från AiF finns det 2005 ca 1,2 miljoner veteraner i Ryssland). Trots rykten, är det så att ”stridsvagnar och annan tyngre krigsmateriel – som på den gamla goda tiden – inte kommer att vara med på paraden” (Martynkina 2005) skriver AiF inför paraden.

Vanligt i tidningarnas Petersburgsutgåvor är artiklar om minnesutställningar, monument, och konserter. Man berättar om nya monument som avtäckts, och om historien bakom gamla. Om hur man skyndar för att rusta upp monument till jubileet. Snart sagt varje museum i S:t Petersburg har minnesutställningar om kriget och segern. Eremitaget har specialvisningar för veteraner och visade då sådana delar av muset som normalt inte är öppna. Det var konstutställningar på olika teman, minnesutställning på botaniska trädgården som bombades under kriget och brödmuseet hade utställning om bröd under belägringen och de som bakade det.

Det storslagna firandet blir ett erkännande av landets roll i segern över Nazityskland, av hjältedåd och stort lidande. Genom att skriva om firandet och om kringaktiviteter visar man på en mångfald av olika aktiviteter, som förstärker bilden av ett viktigt firande som berör många människor. Samtidigt är just medias rapportering en av de viktigaste kringaktiviteterna som tydligast visar, inte minst genom sin omfattning, att det är något speciellt på gång. I rapporterna förekommer också referenser till ”den gamla goda tiden”, och en tid då man hade en mer framträdande roll i världspolitiken.

Meta-media

Förutom att vara en del av allt runtomkring, skriver också tidningarna om annat som är runtomkring. Till exempel skriver man en hel del om andra medier som filmer, tv-serier och reklam. I flera artiklar förekommer rockstjärnan Sjnur (sångare i bandet Leningrad) som varit med och spelat in en tv-serie och får sina sånger framförda av filharmokerna i en segerdagskonsert. Sjnur har något av ett värstingrykte och är inte den som förknippas med varken folkbildning eller klassisk musik, och artiklarna uttrycker viss förvåning över hans medverkan i sådana sammanhang. Dokumentärserien heter *Leningradfronten* och sändes på kanal 5 i början av maj 2005. Regissören kände Sjnur och säger att han är en intelligent kille, inte den odåga och alkis han framställs som. Han lyckades övertala kanalledningen som tänkte att Sjnur skulle kunna locka en yngre publik som vanligtvis inte intresserar sig för historiska dokumentärer. Sjnur hade tre släktingar som slogs på Leningradfronten och för honom var största belöningen när han hittade ett fotografi av sin farfar/morfar i ett arkiv (Livsi 2005). Om den klassiska konserten skriver KP att förvånande många av pensionärerna kände till skandalomsusade Sjnur ”Naturligtvis känner jag till hans sånger. Jag intresserar mig för samtida kultur. Jag är ju inte

100 år!” sa en dam som varit med om belägringen. Efteråt blev Sjnur inropad av pensionärerna med jubel och applåder. Tillfrågad av KP om segerdagen svarar han ”Det är en bedrövelsens högtid. En sorgens dag. Det finns i vårt land två stora högtider. Nyår och 9 maj” (Komsomolskaja pravda 2005b). Här kan högtiden sägas få stöd från oväntat håll – och det blir en dag som berör både rockstjärnor och pensionärer.

Man skriver också om medias roll under kriget. Till exempel publicerar AiF en artikel den 4 maj som handlar om radio under belägringen av Leningrad. Lev Marchasev som nu jobbar vid radio Petersburg levde, studerade och jobbade i Leningrad under blokaden. Han minns radiosändningarna som tyskarna aldrig lyckades bryta. Radion innebar kontakt med omvärlden, nyheter och tröst till tomma och utfrusna lägenheter, men också underhållning. Han berättar om ett exempel där man sände en Beethoven konsert med filharmonikerna, och alltså spelade musik av ”fienden”.

4.3 Reklam och plakat

Över hela S:t Petersburg satt det affischer om segerdagen månader innan firandet, dessa var uppsatta av stadens myndigheter och hängde som banderoller ovanför gatorna, plakat på offentliga platser och affischer på reguljära reklampelare. Dessa affischer kunde se lite olika ut, över hela staden satt det från slutet av mars på många reklampelare bilder av de ”hjalteofficerare” som ledde röda armén under kriget. Det fanns också sådana som pryddes av anonyma bilder av soldater, återanvände planscher från krigsåren, eller med någon mer symbolisk dekoration. Segerdagstemat användes också som inramning till annat (se figur 4.2); många affärer erbjöd speciella rabatter till veteraner. Ju närmre dagen man kom desto mer affischer kom fram, skyltfönster var fyllda av segerdagsdekorationer, affärer satte upp affischer och det såldes segerdagskort (postkort), kalendrar (maj 2005 – maj 2006), och massor av böcker. Min personliga favorit är flygbolaget Pulkovos speciella segerdagsvåtservett.

Just korten är ett av de tydligaste exemplen på vilken symbolik som används ihop med firandet. Alla kort jag såg hade någon dekoration som ger en tydlig association till Sovjetunionen. I utsmyckningarna används ett fåtal fotografier (oftast den närmast ikoniska bilden med den sovjetiska flaggan på riksdagshuset i Berlin), men oftast tecknade bilder. Dessa föreställer ibland människor men oftare olika stiliserade uttryck för kriget: kartor, blommor, emblem och ordnar. Den vanligaste dekorationen är ordern för stora fosterländska kriget¹ vilken är uppbyggd av en guldstjärna med korslagda vapen, ovanpå detta är en röd stjärna placerad. I den röda stjärnan finns texten ”fosterländska kriget” och vapnet med hammaren och

¹Denna ordern inrättades 1942 och delades ut till de soldater som utfört heroiska gärningar under stora fosterländska kriget. Den finns i första och andra klass, vilket delades ut beroende på insatsen. Det fanns precis definierat vad som skulle försees med vilken klass. Till 40-årsjubileet 1985 fick alla överlevande veteraner en nyupplaga av denna orden.

Figur 4.1: Segerdagsutsmyckning vid ingången till Smolnyjparken, april 2005

skäran. Röda fanor, medaljer, bilder av veteraner, bilder från kriget och blommor är andra vanliga motiv. Ofta kombineras flera motiv. För att återknyta till modellen som skisserades i kapitel 3 består nu dessa symboler likt matrosjkadockor av flera lager med mening. Sovjetunionen framställs i segerdagsfirandet främst som det förlorade fosterlandet, en bild av den gamla goda tiden då man bodde i ett land som var en världsmakt. Det är bilder av forn storhet och historiska hjältedåd.

Ett par av tidningsartiklarna behandlar det här med segerdagstemat i reklamen. KP skriver den 6 maj om hur all reklam gör att det som ska vara ”en högtid med tårar i ögonen” får lätt farsartade drag och tar upp några exempel från hela landet på hur gratulationer på segerdagen sätts tillsammans med sådant som handlar om något helt annat och därför får komisk eller stötande effekt (se figur 4.2). Man efterlyser lite takt och känsla (Tjernych och Baranets 2005). Den 22 april har KP en artikel om affischerna som staden sätter upp i S:t Petersburg. Man intervjuar två veteraner som berömmar affischerna, reportern förvånas över detta och undrar om det inte vore bättre att pengarna gick till veteranerna. Men de tycker att det är viktigt att sprida budskapet om segern och att få till en atmosfär inför jubileet. Företrädare för staden säger att det kommer att vara dubbelt så mycket affischer i år, och att man har fått företag att sponsra affischer (Komsomolskaja pravda 2005c).

Motiven på de olika segerdagsutsmyckningarna liknar de som finns på segerdagskorterna och har en tydlig koppling till Sovjetunionen. Som kan ses i figur 4.1 har hammaren och skäran och röda stjärnor en framträdande roll i utsmyckningarna.

Figur 4.2: Seger både i stjärnorna och på jorden. Nevskij Prospekt maj 2005.

Affischerna är en tillfällig omformning av stadsrummet. Som veteranerna i förra stycket säger, skapar det stämning. Det urskiljer stadsrummet från vardagen och signalerar att något är på gång. Det är också exempel på en representativ offentlighet, det går inte att argumentera med en plansch (även om du kan diskutera den med den som står bredvid dig på hållplatsen). Det är också viktigt att notera *var* affischerna sitter. Smolnyj (se figur 4.1) är inte vilken plats som helst. Det är här stadsstyret sitter, nu som på sovjettiden. Här hade också Lenin sitt högkvarter. Det är en plats som är intimt förknippad med stadens historia.

Som vi såg i föregående kapitel, visar Crowley och Reid hur man under kommunisttiden försökte omforma den förra erans storslagna platser och ge dem en ny mening. Det var ingen tillfällighet att alla första majtåg mynnade ut på Slottsplatsen. Genom att använda dessa platser kunde man ta över dem utan att bygga om. Slottsplatsen blir också ett centrum för firandet av segerdagen. Det är här paraden på förmiddagen sker, här mynnar veteraners segertåg ut och här står en stor scen från vilken det hålls tal, sjungs sånger och annat. På byggnaden som flankerar Vinterpalatset har man hängt upp en enorm banderoll med stora fosterländska krigets orden som består av en röd stjärna med hammaren och skäran i mitten. Tillsammans med denna tillfälliga omformning av stadsrummet finns en mer permanent, den som genom monument och minnesmärken ska vara en konstant påminnelse om kriget och segern.

4.4 Monument

Monumenten har en tydlig prägel på stadsrummet. Thomas Borén (2005) skriver i sin avhandling om Petersburgförorten Ligovo vars nuvarande bebyggelse främst är höghus byggda på 1970-talet, att områdets historia uttrycks i monument från stora fosterländska kriget. Frontlinjen gick genom Ligovo vilket nu markeras av en björkallé. Han menar att stora fosterländska kriget inte bara betraktades som ett lands seger över ett annat, utan också som en seger för socialismen.

As the war had concerned all Soviet citizens, [...] , their symbolic power was used by the central authorities as a uniting historical factor in forming a supposedly Soviet identity. The monuments and names are part of this and they are thus not only memorials to the horrfying human losses of the war, [...], but also the Soviet authorities ideological stamp on urban space (Borén 2005:90).

Han menar att dessa monument och andra offentliga utsmyckningar, säger något om vad det innebar att vara en sovjetmedborgare i Leningrad, eller åtminstone om hur myndigheterna ville att sovjetisk identitet skulle se ut. Att resa monument, namnge områden och gator var ett sätt att skriva in "the Soviet master narrative in local space" (Borén 2005:107). Genom monument och historiska platser vävs historien och nutiden samman genom vad Borén kallar "the spatial consciousness of today" något han menar händer när man vet var de historiskt viktiga platserna finns (Borén 2005:122).

Gatan jag bodde på var namngiven efter en krigshjälte som dog 1943, till segerdagen hade den plakett som sitter på en husvägg i gatans början försetts med blommor och en rysk flagga. I centrala S:t Petersburg finns två minnesmärken som i sig är anspråkslösa, men som är betydelsefulla som markörer av umbärandena under belägringen och vid vilka folk lägger blommor. Det ena är på Isakskatedralen, en av S:t Petersburgs mest berömda byggnader, där man låtit några hål från granatbeskjutningen under belägringen vara kvar och försetts med en minnesplaket.

Det andra sådana minnesmärket i centrum finns nära palatsänden av Nevskij prospekt, och är en skylt från belägringen. Den är målad direkt på väggen med vita bokstäver på en blå bakgrund och texten lyder: ”Medborgare! På den här sidan gatan är det farligast att vistas vid granatbeskjutning”. Denna skylt var en viktig anhalt för många under segerdagen, och man kunde till slut knappt se texten för alla blommor (se figur 4.3).

Den här skylten var nymålad till segerdagen, och överhuvudtaget spenderades det mycket pengar på att rusta upp monument. Till exempel skriver KP den 10 mars i en artikel med den dramatiska titeln *Eviga lågan på kyrkogården släckt*, att det kommer att spenderas 50 miljoner rubler på att rusta upp Piskarevskijkyrkogården². Då släcks den eviga lågan tillfälligt, men man hoppas kunna öppna igen i april (Komsomolskaja pravda 2005f). Den 20 april skriver AiF i artikeln *Hastverk till segern* att alla städer i Petersburgregionen hastar med att rusta upp sina minnesmärken inför jubileet av segern. Man gör sådant på några veckor som skulle behöva flera år för att göras ordentligt (Chmelnik 2005).

Betydligt mer monumentalt än skylten om granatbeskjutningen är det monument som står i infarten till S:t Petersburg när man kommer från flygplatsen i de södra förorterna. Detta monument, som står i mitten av en rondell, avbildar många människor, och för varje person som är avbildad, finns ett verkligt människoöde. AiF berättar den 4 maj om ett av dessa, Marija Tjernusjova. Hon jobbade med att gjuta ammunition på Karl Marx-fabriken och var med 16 år yngst av de trettio kvinnor som jobbade på fabriken. Hon berättar om arbetet som var tungt. I dag bor hon i byn Semrino, dit hon nyligen flyttade från en *kommunalka* i S:t Petersburg. Efter kriget var hon som dotter och fru

Figur 4.3: Minnesskylt från belägringen, Nevskij prospekt. 9 maj 2005.

²Piskarevskijkyrkogården ligger i de norra förorterna och är en minneskyrkogård från belägringen. Här ligger belägringens offer begravda i massgravar.

till ”fiende” skickad till Sibirien, men rehabiliterades senare. Hon åker numera sällan till S:t Petersburg, men säger att hon absolut ska dit den 9 maj. Tyvärr kan hon inte träffa sina vänner från belägringen, eftersom hon är den enda som fortfarande lever (Severov 2005).

Det invigs också nya monument. I en Petersburgsförort inviger man den 10 maj minnesmärket Krigets barn av skulptören Viktor Fetisov, som tillägnas alla de barn som dog under kriget. På den plats där monumentet reses dödades nästan 2 000 barn som skulle evakueras från staden i augusti 1941 då tåget träffades av tyskt bombardemang. Det är alltså ett monument som fokuserar på förluster och nationellt lidande, och inte främst på den storslagna segern. Vid invigningen fanns gäster från många städer, bland dessa överlevande från tragedin. En kvinna som då var två år och i dag är fysiklärare vid ett gymnasium i S:t Petersburg berättar om dockan som hon hade med sig på tåget och som hon menar räddade henne eftersom den drog till sig en förbipasserandes uppmärksamhet i resterna av det sönderbombade tåget. (Komsomolskaja pravda 2005a).

Betydligt mer kontroversiellt var minnesmärket som den georgiske skulptören Zurab Tsereteli arbetade på i S:t Petersburg vilket KP skriver om den 4 februari. Till minne av Jaltaöverenskommelsen i februari 1945 beställde den ukrainska regeringen ett monument av de tre ledarna. Det blir det första monumentet av Stalin på många, många år. I artikeln uttalar sig konstnären Tsereteli om sitt förhållande till Stalin, hans far utrensades 1937 men säger han, det här är ett monument över en historisk händelse och därför en annan sak. ”Jag högaktar vår historia” säger han. Tatarerna på Krim vill däremot inte ha en staty över mannen som landsförvisade dem 1944, oavsett om den avbildar en enskild händelse eller ej, och ledare hotar att de ska förstöra statyn om den reses³ (Komsomolskaja pravda 2005e). Inte bara mannen som avbildas i monumentet utan även konstnären själv är en kontroversiell person i Ryssland. Beträktad som något av ”hovkonstnär” med många inflytelserika beskyddare, har hans konst minst lika många belackare. Tsereteli ligger bland annat bakom monumenten i Segerparken i Moskva, som invigdes till 50-årsjubileet av segern 1995. Det är en park som är i linje med var Krylova beskrivit som försöken att ”russifiera” segern och tona ned det sovjetiska. Monumentens symbolik är traditionell rysk, ortodox och västerländsk, i en park som minner om det sovjetiska. Bruce Grant (2001) diskuterar de många monument av Tsereteli som rests i Moskva under 1990-talet. Grant skriver att monument oftast betraktas som ett utövande av statsmakt som är strategiskt undflyende och att människor ofta helt enkelt inte lägger märke till dem, trots att hela deras syfte är att synas. ”Somehow inciting vandalism but not attention, monuments are there but not there, substantial but insubstantial, inanimate but alive” (Grant 2001:336). Monumentens undflyende karaktär uttrycks i just det att de smälter in i miljön, naturaliserar det de uttrycker. De kan ses som myter i Barthes förståelse, som myter som stödjer den domineran-

³Protesterna på Krim gjorde att de lokala myndigheterna, som beställt statyn, stoppade projektet. Då föreslogs att monumentet skulle resas i Volgograd (fd Stalingrad) men även det projektet verkar ha avbrutits.

de ordningen, resta av dem som styr, representerar de och naturaliserar deras syn på historien (om det är historiska monument).

Grant menar dock att monumenten av Tsereteli i Moskva utmanar detta synsätt. De är mycket kontroversiella, gigantiska och i mångas ögon anskrämligt fula. Det gör dem dock inte mindre politiska, och just deras försöka att omforma historien, att så att säga naturalisera en ny version, har varit viktiga i debatten. Grant framhåller att monument kan ses som en form av maskering av det politiska. Men i en rysk kontext har människor lärt sig att se makt inte som något som är bakom masken, utan som själva masken. Grant framhåller, i halv polemik med Barthes, vars mytanalys han annars använder sig av, att:

The point then, is to see monuments and their mythical properties as a form of political practice itself, rather than as a metalanguage derived from hidden realities. They create new subject effects, new cognitions, and new forms of political legitimacy (Grant 2001:340).

Denna diskussion av Tsereteli visar att det finns många olika sorters monument. Hans gigantiska, minst sagt monumentaliska skulpturer, lämnar få oberörda. Deras politiska syfte blir tydligt, kanske därför att de delvis bryter med en tidigare tradition. Det petersburgska monument som diskuteras i stycket, är tydligare integrerade i stadsmiljön. Skylten om granatbeslutningen är en del av Nevskilj prospekt. Det är ett minnesmärke som i sig självt inte säger så mycket, men som i sin anspråklöshet omfattar hela belägringen.

Att monument och minnesmärken är något som berör kan visas av att det är något det skrivs mycket om i tidningarna. Stadsrummet har också en annan betydelse, det är där firandet äger rum, vilket nästa kapitel ska handla om.

Kapitel 5

Segertåget

5.1 Veteranernas segertåg på Nevskij prospekt

På eftermiddagen den 9 maj hölls traditionsenligt ett segertåg med veteraner utmed Nevskij prospekt. Svetlana berättade om det här tåget för mig långt innan segerdagen, det är ett årligt återkommande inslag i firandet, och hon sa att för varje år bli tåget kortare och kortare, allt eftersom veteranerna dör eller blir för skröpliga för att vara med. Segertåget är en allmän tillställning, och alla som vill kan komma och titta. Så på själva dagen beger jag mig mot Nevskij prospekt och anländer strax före fyra för att se tåget, då står det gott om folk längs med hela gatan. Min väg dit har varit kantad av ryska och röda flaggor och segerdagsplakat – på alla reklampelare, ovanför gatorna och i många affärsfönster. Pelaren på Upprorstorget är smyckad, och längs hela Nevskij vajar ryska och röda fanor i alla lyktstolpar, och ovanför gatan hänger dekorationer: röda och gula stjärnor, röda snurrade band som utmynnar i den ryska flaggans färger: rött, blått och vitt.

Det står folk i fönster, på balkonger och till och med några på taken. Det är betydligt mindre trafik än vanligt. Rep är uppsatt utmed hela Nevskij för att hålla folk från gatan. Jag intar en plats mellan Ligovskij prospekt och Ulitsa Marata efter att ha spanat in en äldre dam som var så pass kort att jag kunde se över henne. Bredvid till vänster står ett ungt par, till höger en kvinna i tjugoårsåldern och en kvinna i 40–50 års åldern med symaskinskartong. Gissningsvis mor och dotter. Strax kommer en far med en son på runt 6 med sparkcykel. Ett äldre par, mannen i kostym med medalj och nejlika, och en tonårsflicka – kanske barnbarn, kommer och ställer sig lite längre till vänster. Militärer är utplacerade längs hela gatan, och det är mycket poliser och militärer i åskådarleden också. Åskådarleden tättnar allt eftersom. Av mannen med sonen hör jag att det inte är förrän klockan 5 som paraden ska börja, inte fyra som Svetlana sagt. Sonen börjar bli trött på att vänta. Kvinnan framför mig går sin väg. Bakom krossar någon en ruta till dörren på skoaffären, och det blir plötsligt ett väldigt liv runtomkring mig med folk som är upprörda över skadegörelsen och personalen städar upp glassplittret. En äldre man blir framsläppt till repet med motivationen att han genomlevde kriget och då naturligtvis ska ha en

bra plats. Symaskinslådan flyttas förbi repet, framför lyktstolpen, med militärens godkännande. Ytterligare två barnfamiljer ansluter, och två grabbar i samma ålder (den ena är något yngre och vill inte lämna mamma) som killen som redan är där släpps fram till repet. Leden tättnar bakom mig. Trafiken tunnas ut, och ett antal polisbilar kommer in på gatan. Poliser och militärer ställer sig över hela gatan som börjar fyllas av fotografer. (De har samma frisyr allihop anmärker någon, när tre män med stora kameror och hästsvans springer runt och tar kort på publiken.)

Så börjar det röra sig borta vid Upprorstorget, och journalistflocken kommer först, men sen hörs blåsorkestrar och paraden kommer igång under folkets jubel. Först tågar dignitärer med guvernör Valentina Matvienko i första ledet, sen kommer orkestrar, unga i uniform och framförallt, veteraner i olika sektioner. Varje gång en veteransektion kommer hörs stort jubel och hurrarop, "spasiba vam" (tack till er) är vanligt också. Allra störst jubel får nog den sektion som går bakom belägrings-skylden, och veteransportarna (klädda i vitt, blått och rött som ryska flaggan). Bland veteranerna är det gott om kvinnor och dessa sektioner har ett mindre militäriskt inslag. Många är dekorerade. Vissa superdekorerade veteraner går för sig själva framför sin sektion.

Figur 5.1: Väl dekorerade veteraner framför sin sektion

Sektionerna representerar till exempel flottan eller flyget. Två bilar med högtalare finns med i tåget, där det ropas ut vilka det är som kommer, under folkets jubel. Det äldre paret med barnbarnet till vänster om mig springer helt plötsligt ut i gatan med en imponerande hastighet och ansluter sig till en av veteransektionerna. Även i dessa sektioner finns en del unga människor, kanske barn och barnbarn. Mot slutet av tåget tättnar de röda flaggorna, och ett Stalinplakat skymtar: "Gospodi, Stalin!" (Herregud Stalin!) utbrister den unga kvinnan till vänster om mig förskräckt. När segertåget efter ca 20 minuter har tågat förbi, börjar åskådarna fylla Nevskij prospekt och gå i riktning mot Slottsplatsen. Människor i fönster hurrar och jublar, och möts av hurrarop och jubel tillbaka. Några i denna spontana marsch stämmer upp

i segersånger. Från det rosa huset bredvid Anchikovbron spelar några marchmusik ur fönstret. På bron ser man hur Nevskij prospekt är svart av människor både bakåt och framåt. Jag följer med folkmassan framåt mot Slottsplatsen. När vi närmar oss börjar vågor av öronbedövande jubel gå genom folkmassan.

Figur 5.2: Nevskij prospekt fyllt av folk på väg mot Slottsplatsen

Under bågen på Slottsplatsen mitt emot Vinterpalatset är en stor scen uppställd. Rakt fram en segerdagsskylt i jätteformat. Kravallstaket är uppställda för att spärra av området mellan scenen och slottet så att folk kommer in i lagom mängd. Jag står vid staketet. Ganska snart efter det att jag kommit fram stämmer en kör på scenen upp i ryska eller sovjetiska nationalsången (jag hör inte vilken text). Förutom sånger och tal innehåller det uppsläppande av röda ballonger från pelaren, ivägskickande av vita duvor (en av få gester som anspelar på fred i stället för seger) en helikopter med skylten *pobeda* (seger) hängandes efter sig cirklar i luften. Bredvid mig skakar en ung kille hand med och överlämnar ett kort till en medaljprydd veteran. Damerna bredvid mig ropar "s prazdnikom" (gratulerar med dagen) och "spasiba vam" (tack till er) till veteranerna som tycks få mer och mer blommor. Alla blommorna verkar uteslutande vara nejlikor, mest röda men också andra färger. Jag beger mig tillbaka till Nevskij prospekt, som fortfarande är helt full med folk så långt ögat kan nå och de flesta är på väg mot Slottsplatsen. Hela vägen fram till korsningen med Sadovaja ulitsa är Nevskij prospekt full med folk men efter det har bilarna åter tagit över. Folk går och äter glass och viftar med flaggor. Hemma hos Svetlana får vi finare mat än vanligt, och hon har köpt tårta för att fira helgdagen.

På kvällen är fyrverkerierna den stora begivenheten. Strax efter nio träffar jag Elena och vi beger oss mot Strelkan på Vasilijön där vi ska se fyrverkerierna. Vi möter hennes bror på vägen i närheten av vårt favoritkafé, och fler av hennes kompisar vid Admiraliteten. Det är fortfarande fullt med folk på Slottsplatsen och vi går över en smockfull bro till Vasilijön där kolonnerna på Strelkan brinner. Alena ringer många telefonsamtal innan hon lyckas hitta resten av kompisarna i folkhavet. Fyrverkerierna är i två delar *salut* och *fejerverk*. Saluten består av att man skjuter salut vilket ackompanjeras av fyrverkerier. Hela tiden likadana. Hela mar-

ken skakar när det skjuts salut och varje salut ackompanjeras av stort jubel. Efter en god stunds väntande blev det så dags för *fejerverk* klockan 11, vilket höll på i drygt en halv timme. Marken var täckt av glas och det var fulla tonåringar överallt. Några till höger om oss klappade i händer och skrek *Piter* (ett smeknamn på S:t Petersburg) hela tiden. Efter fyrverkerierna började folkmassan röra sig mot stan, och plötsligt stämmer någon upp i rop ”Rossija, Rossija” (Ryssland) och får fler och fler med sig. Så skanderandes *Rossija* går folkmassan över bron tillbaka mot Slottsplatsen.

5.2 Högt och lågt, stramt och ledigt

Jag kallade till att börja med vad jag sett på Nevskij prospekt denna majeftermiddag för en parad, men Svetlana gick inte med på det: ”Det är ingen parad, det är bara folk på Nevskij”. Senare har jag sett det omtalas i tidningarna som *sjestivie* - procession, tåg eller *kolonna veteranov* - veteranåtgång. Man gör alltså så stor skillnad på det som försigår på förmiddagen och eftermiddagen att de inte kan kallas samma sak. Roberto Da Matta (1984) skriver i sin analys av den brasilianska karnevalen om skillnaden mellan procession och parad. Han menar att paraden är en form av procession, men reserverar likt Svetlana ordet parad främst för militärparader. Paraden menar han kännetecknas av ordning, hierarki och positionsseparering. En viktig aspekt av en parad är styrkedemonstration, då uniformerade män som är beväpnade och förberedda för krig visar upp sig i fullständigt ordnade formationer, och applåderas av åskådarna. Paraden och rörelser i denna, är fullständigt kontrollerade menar Da Matta i kontrast till en procession som karaktäriseras av ”open and emotive movements”. Paraden betonar också åtskillnad. Det finns bara två läger:

Those who are qualified to be inside the order and the rigid hierarchy of the event and those who are outside the isolating ropes and can only see what goes by in the street. The dramatization of the military parade is thus the hierarchical separation of positions (Da Matta 1984:218–19).

Visserligen har segertåget militäriska inslag – det är ju trots allt till minne av ett krig det sker. Men det innehåller också betydligt mindre disciplinära inslag. Veteransektionerna går relativt oordnat, inte i några strikta formationer. Och som illustreras av det äldre paret bredvid mig, ansluter sig åskådare till tåget utmed vägen, kanske går också någon ur tåget.

Da Matta skriver också om hur man förbereder stadsrummet för karnevalen i Rio, eftersom karnevalen kräver sitt eget rum. Stadens centrum stängs för trafik så att människorna utan problem kan ta över platsen. På så sätt domesticeras gatan skriver han (Da Matta 1984:221). En av de mest fascinerande upplevelserna med segerdagen var faktiskt att gå mitt på Nevskij prospekt. Det är en gata som det i vanliga fall är förenat med, om inte livsfara, så vissa svårigheter att korsa eftersom den har flera filer i båda riktningarna, och bilar som kör i full fart. Under segerdagen görs den om till människornas gata, bilarna är borta.

En av de rituella aspekter som jag diskuterade i det teoretiska ramverket, är *communitas*. Sinnesstämningen under segertåget kan bäst karaktäriseras av spontan *communitas*, stämningen är uppsluppen, folk stämmer upp i sånger och okända faller in, folk pratar med varandra, fäller kommentarer till okända, har ballonger och viftar med flaggor. Det är långt ifrån stereotypen om den tysta, bistra stämningen som brukar ges om Ryssland. Känslan av gemenskap är påtaglig, det är svårt att vara oberörd.

Figur 5.3: *Paradlik del av segertåget*

Det är skillnad på segertåget och fyrverkerierna. Det högtidliga från eftermiddagen är inte lika närvarande. Det handlar mer om att träffa kompisar och ha kul. Publikerna är delvis annorlunda, under segertåget är åskådarna mest barnfamiljer och äldre, på kvällen är det åldersspannet 15 till 25 som dominerar. Dottern Anja fick för första gången gå och se fyrverkerierna med sina kompisar utan att mamma var med. Svetlana hade ett traumatiskt barndomsminne från fyrverkerierna (som ordnats varje år sedan krigsslutet) där hon tappade bort sina föräldrar i folkmassan och har därför noga vaktat över Anja och hennes vänner tidigare år. Nu var hon både lite orolig men lättad över att inte behöva följa med. Hon tyckte också att det var lite meningslöst med fyrverkerierna – klockan 10 är det fortfarande nästan fullt dagsljus i S:t Petersburg vid den här tiden på året. Nu när det var dubbelt upp hade det dock hunnit bli relativt mörkt till fyrverkeriomgång nummer två.

För att återknyta till den ”rammodell” som skisserades i kapitel 3, där segerdagsfirandet kan sägas bestå av flera lager – spektakel, festival, ritual, kan man se hur olika lager eller ramar är tydliga i olika delar av firandet. Om det rituella fortfarande var tydligt under segertåget, så har framåt kvällen festivalaspekterna definitivt tagit över. Spektaklet är den beteckning som bäst passar in på firandet i helhet, med alla dess aspekter. Man kan se hur de olika genrererna samverkar, blandningen

Figur 5.4: Mer fri del av segertåget

gör att man kan uttrycka de olika budskapen i dagen. I ritualen kan det högtidliga och allvarsamma uttryckas, medan festivalen bara kan uttrycka segerglädje, där finns ingen plats för krigets lidande. Festivalen kan också locka dem som inte intresserar sig för veteranparader, genom att till exempel se på fyrverkerierna tar de ändå del i firandet. De får förmodligen med sig något av dagens övriga buskap, och befäster genom sin närvaro dagen som en viktig högtid.

Segerdagen är numera den enda av de tidigare sovjetiska offentliga högtiderna som fortfarande firas. Tidigare var den en av en trojka med första maj och revolutionsdagen den 7 november. Första maj är fortfarande en helgdag (som numera firar våren och inte bara arbetarna) och även om de mest inbitna fortfarande demonstrerar, är det långt från sovjettidens massdemonstrationer med obligatoriskt deltagande som kom från alla håll och mötte upp på Slottsplatsen. Revolutionsdagen är inte ens helgdag längre, den är ersatt av nationella enighetsdagen den 4 november som firar slutet på den så kallade stora oredan på 1600-talet. Det är en nyinstiftad högtid som speglar hur Putin blandat sovjettiden med det tidigare imperiet i en bild av det nya Ryssland.

5.3 Andra ställen – Nordirland, Australien och Norge

Offentliga firanden där parader eller tåg utgör viktiga inslag finns naturligtvis på många andra ställen än i Ryssland. I denna sektion ska jag redogöra för tre sådana, från Nordirland, Australien och Norge. Genom en jämförelse kan man se kontraster och likheter och kasta ljus över den företelse jag undersöker.

Parader på Nordirland

Niel Jarman (1997) skriver om parader och 'visual displays' på Nordirland. Där har främst lojalisterna (protestanter), men även republikanerna (katoliker), en utvecklad paradtradition. Det hålls tusentals lojalistparader, och hundratals republikanska över hela Nordirland på ett år. Lojalisterna, främst genom den så kallade Oranieordern, har en paradtradition som sträcker sig flera hundra år tillbaka i tiden, och man håller parader för att minnas vad som betraktas som viktiga händelser, slag och liknande. Från republikansk sida är paraderandet en nyare och inte lika utvecklad tradition. Jarmans uttrycker sitt huvudtema som följer:

How the people of Northern Ireland maintained and expressed their understanding of the past, how a collective or social memory of historical events and past conflicts was created and used to influence and direct activity in the present (Jarman 1997:253).

Han menar att kollektivt deltagande i ritualer är ett sätt att befästa och uttrycka socialt minne. Situationen på Nordirland skiljer sig naturligtvis markant från den i Ryssland, eftersom det handlar om två konfliktgrupper, som genom sina parader och visuella uttryck för fram var sin tolkning av historien och samtiden. Genom hur paraderna går i stadsrummet visar man sin rätt till detta rum; marschvägar är mycket omdiskuterade, och det förekommer motdemonstrationer mot parader. Den största protestantiska paradhögtiden infaller den 12 juli, och denna dag och veckorna innan är en tid då protestanterna försöker bekräfta sin kontroll över hela Nordirland: "Parade after parade gradually spins a web of connections across the entire six counties and beyond." (Jarman 1997:254) Även om paraderna då och då leder till verkligt snarare än symboliskt våld betraktas paraderna av deltagarna som något som är riktat inåt och inte är menat att provocera. Man ser på paraderna som ett tillfälle då man uttrycker solidaritet och kan "declare and display faith" genom att återspela och minnas gångna slag och uppoffringar (Jarman 1997:258).

Paraderna är inte isolerade händelser utan del av ett större sammanhang. Genom olika visuella uttryck – vilket kan vara banderoller och väggmålningar – utvecklar man saken som man firar i fråga, dess mening, genom att ge det en större ideologisk ram (Jarman 1997:255). Jarman menar också att en ritual, vilket han anser paraderna är, har en betydelse som går bortom händelsen i sig:

The power and efficacy of rituals are not restricted to the ritual occasion itself. Rituals are 'porous' activities: the meanings and values spill over into normal time, their effect begins before the event itself has begun, and continues after it has ended (Jarman 1997:9).

Segerdagen skiljer sig från paraderna på Nordirland på flera sätt. Medan parader på Nordirland beskrivs av Jarman som strävande, krävande, och ett fenomen som kommer underifrån (även om Oranieordern tidigare varit nära förknippad med styret på Nordirland), kan segerdagen bättre beskrivas som en bekräftande högtid.

Den behöver inte kräva utrymme, den är inte omdiskuterad utan bekräftar en officiell version. Segerdagen är också mer unik som tillfälle då man har parader och tåg. Under kommunisttiden, fanns det fler sådana högtider (första maj, revolutionsdagen i november) men ingen av dessa har någon större uppslutning längre. Trots olikheterna, har de samma funktion: att i stadsrummet befästa en historietolkning och världsbild. Det är en historisk händelse som inspirerar till handling i nuet. Budskapet förstärks av olika visuella uttryck – dekorationer, symboler, affischer, flaggor som barnen viftar med, plakat som förs med i tåget, medaljer, röda nejlikor och minnesmärken. Det är både en del av en större kontext som ger segertåget mening, och segertåget ger också mening och har effekter utanför sig självt.

Anzac Day i Australien

Bruce Kapferer (1988) skriver i *Legends of People, Myths of State* bland annat om firandet av *Anzac Day* i Australien. *Anzac* står för Australia and New Zealand Army Corps och detta var de australiska och nyzealändska förbanden i första världskriget. *Anzac Day* firas till minne av den katastrofala landstigningen på Gallipoli 1915 där Anzacs led stora nederlag. Gallipoli ligger i Turkiet och varje år åker unga australier dit för att möta gryningen den 25 april vid Gallipoli och minnas sina förfäders missöden. Kapferer beskriver *Anzac Day* som en viktigare dag än nationaldagen Australia Day (26 januari) vilken minns de första brittiska bosättarna, och han beskriver Australia Day som statens dag, och *Anzac Day* som nationens: "In the violence, horror, and suffering of the men of Anzac crystalized the nationalist imagination of Australia" (Kapferer 1988:121).

Kapferer försöker visa hur ett fruktansvärt nederlag kan vändas till seger, vilket ju var fallet i kriget där de australiska styrkorna (som var en del av den brittiska armén) till slut tillhörde segrarna, också på det ideologiska planet. Kapferer menar att man kan se föreställningarna om Anzacs som en myt och examinera den i sin helhet. Den innehåller en serie av transformationer, en process av återfödelse, kanske till och med uppståndelse, som Kapferer kallar "virtually biblical". Gallipoli, i sig ett fruktansvärt nederlag, får en större roll i berättelsen:

It is a key event in the discovery and reformation of a coherent identity. A movement out of chaos, one which is almost demonic but which obscures the real character of Australians, is revealed in the suffering of Gallipoli. Reborn, the Australians become conquering heroes (Kapferer 1988:126).

Kapferer kallar *Anzac*-kulten för en sekulär religion, och beskriver nationalismens religion. I denna betonar han offrets betydelse:

Sacrifice, of course, for most cultures is a potent symbol of transformation, condensing in its process both the nature of an older order and the form of the new, transformed order. This is no less true of the nationalist symbolism of Anzac. The huge death tolls, the sheer wastage of life, endlessly recalled in the histories and other commentaries on Anzac are metaphors of the decline of human society. ... Their later victories occur in situations in which they are

perceived as fully formed in a new, powerful, and self-determining identity (Kapferer 1988:135).

De enorma uppoffringarna är ett viktigt tema i firandet av segerdagen och förhållandet till kriget i Ryssland. Som Kapferer visar, så är offret något av det som gör det hela sakralt snarare än världsligt. Efter krigets katastrofala inledning utvecklar sig sedan ett händelseförlopp som kan skildras på ett liknande sätt som Kapferer skildrar Anzac-myten.

Om själva firandet av Anzac day skriver Kapferer att den firas på i stort sett samma sätt runt hela Australien. Det börjar med Dawn Service, som oftast hålls klockan 6 men på vissa ställen ännu tidigare för att överrensstämma med den exakta tiden för landstigningen i Gallipoli. Denna korta gudstjänst rör sig kring de kristna temana död, offer och uppståndelse. Gudstjänsten hålls oftast vid respektive stads huvudminnesmärke över Anzac. Dessa minnesmärken befinner sig på offentliga, inte religiösa, platser. Men, menar Kapferer, de har med sig något av det heliga till de sekulära platser där de befinner sig. Efter gudstjänsten lägger man sedan blommor eller kransar vid minnesmärket där gudstjänsten hölls. Kransarna är ofta till minne av någon som nyligen dött och tog del i kriget (Kapferer 1988:149).

Efter detta görs förberedelser för marchen. Män samlas i sina militära enheter, som ordnas efter de krig de slogs i, från det första till det senaste. Kapferer skriver att det varit kontroverser om huruvida vietnamveteraner skulle få vara med i marscherna (vilket de nu får), vilket kan jämföras med ryska diskussioner om huruvida *afgantsy* (de som tjänstgjorde i kriget i Afghanistan på 1980-talet) ska delta i segerdagsfirandet.

I Anzac-marschen deltar också en del kvinnor. Marschdeltagarna bär civila kläder. Deltar gör också representanter för armed services, scouterna och Legacy (en välgörenhetsorganisation för veteranernas familjer). När marschen har kommit fram till sitt slutmål (ofta något annat minnesmärke), är det dags för Mid-day Service. Den är i princip identisk med den som hölls på morgonen. Efter denna så bryter marschdeltagarna upp, förenar sig med sina familjer, tar för sig av förfriskningarna: "In the afternoon, which is a highly significant part of the Anzac ceremony as a whole, the celebrants repair to their clubs and the hotels, where considerable quantities of alcohol are consumed." (Kapferer 1988:150)

17 maj i Norge

Barbro Blehr (2000) har skrivit om det norska 17 maj-firandet utifrån grundtanken att det är ritualernas utformning och deltagarnas engagemang som står för dess verkan. Som utgångspunkt för sin studie har hon antagandet att ritualer har "en säregen förmåga att beröra och engagera sina deltagare, och att de därför kan vara kraftfulla agenter när det gäller att förankra verklighetsuppfattningar och ideologier." (Blehr 2000:10) Blehr skriver att "Ritualer berör kroppar innan de når intellekt, de får oss att känna innan vi har identifierat i språkliga kategorier vad det är vi känner." (Blehr 2000:23)

Blehr framhåller att det finns en tydligt skillnad mellan äldre (de som är gamla nog att minnas ockupationen under andra världskriget) och yngre. ”De intervjuer jag gjorde med äldre personer demonstrerade fort nog att nationell frihet och nationella symboler hade en särskild laddning för dem som mindes hur det var när symbolerna var förbjudna och friheten beskuren.”(Blehr 2000:29) Hon skriver att referenser till kriget fortfarande är vanliga i officiella tolkningar och kommentarer.

Blehr menar att massmedia är en viktig del av 17 maj-firandet. Medierna står inte bara för ett sakligt rapportering, utan har också normativa funktioner: ”Media bidrar starkt till att definiera inte bara hur en 17 maj ska firas, utan också hur det ska kännas att vara med.”(Blehr 2000:32)

17 maj skiljer sig från de övriga firanden som diskuterats i detta kapitel genom att det framställs som i första hand barnens dag. Barnetogene, där barnen tågar som representanter för sina skolor, framhålls som dagens höjdpunkt, och flera andra delar av firandet som skolgårdsamlingar är ordnade först och främst för barnen. Blehr menar att firandets struktur över hela landet är tredelad, och att de mest centrala inslagen är lika på de flesta platser (Blehr 2000:65). Den första delen på morgonen beskriver hon som en centraldirigerad, officiell och högtidlig del av firandet. På morgon handlar det om minnesriter. Folk samlas vid minnesmärken och minns vad föregångare gjort för nationen. Det är flagghissningar, bekransningar, tal och musik. Statskyrkans gudstjänster sker också på förmiddagarna.

Den andra delen av firandet, tågen och paraderna beskriver hon som en mellanfas. Denna del är planerad av de centrala organisationskommitteerna i kommunerna, men präglas också av att deltagarna har frihet att själva utforma sina framträdanden (Blehr 2000:65). Paraderna, som för utomstående som mig är det man kommer att tänka på när man hör talas om 17 maj bildar enligt Blehr en övergång mellan morgonens mer högtidliga arrangemang och den mer informella eftermiddagen. Hon skriver att tågen till viss del är formaliserade, de är planerade på förhand och är klart avgränsade och fokuserade. ”Men de präglas inte av allvar eller stelhet när de framförs, utan tvärtom av glädje och festlig livfullhet.” (Blehr 2000:65) Tågens utformning kan variera, men gemensamt är att barnen har en central roll. På småorter finns kanske ett enda gemensamt tåg, på större orter flera tåg för olika kategorier som barnetog, russetog (russ är elever på väg att sluta gymnasiet) och borgertog (i dessa har olika typer av föreningar, främst idrottsföreningar, en central roll)(Blehr 2000: 65) .

Eftermiddagens firande utgör den tredje fasen. Denna är ”utpräglat informell och ligger också ofta utanför huvudkommittéernas ansvarsområden.”(Blehr 2000:65) Lokala skolgården är en vanlig plats för eftermiddagens firande, men firandet och sammanhangen blir mindre och mer privata alltefter som dagen går menar Blehr. Eftermiddagens firande handlar om att äta, leka och umgås skriver Blehr och framhåller att ”inte minst glassen är en vital komponent i barnens 17 maj erfarenheter”(Blehr 2000:66).

Det finns i hela firandet en kontrast mellan glädje och allvar skriver Blehr. Hon menar att det i talen är vanligt att framhålla att 17 maj inte bara handlar om ”glass och korv” utan dagen är också här för att vi ska minnas och vara tacksamma

över att få bo i ett fritt land. ”Detta är ingenting som man kan ta för givet” (Blehr 2000:109). Hon skriver att förmiddagens riter och bekransningar visar på relationen mellan dåtid och nutid.

Mer specifikt uppmanar de till respekt och erkänsla; vi som lever idag har tidigare generationer att tacka för det land vi lever i. En parallell i sammanhanget är förstås barnetogenes uppvaktning av lokala ålderdomshem. Den kodus inte lika explicit i termer av tacksamhet, men kan ändå uppfattas som barnens hyllning av en generation som har byggt det land de själva ska få överta. På så sätt förmedlar de högtidliga ögonblicken också en stark känsla av historisk kontinuitet (Blehr 2000:103).

Hon skriver att det från kommitéernas håll upplevs som ett problem att morgonens mer allvarliga inslag inte alltid är så välbesökta och att de festliga inslagen tar mer plats i medierna.

Blehr menar att 17 maj integrerar det lokala och det nationella. Tågen är lokala till sin karaktär, deltagarna är från lokalområdet, de går genom detta område och beskådas av en publik från samma område. Även andra aspekter av firandet är väldigt lokala till karaktär. Men 17 maj är en nationell högtid, det är ju nationens dag man firar. Firandet blir därför per definition en markering av nationell gemenskap (Blehr 2000:179).

Till skillnad från de övriga högtider som skildrats i detta kapitel är 17 maj nationaldagen, inte bara den dag som många (som i Ryssland eller Australien) menar *borde* vara det. Speciellt för 17 maj är den roll som ges till barnen som aktörer. På segerdagen är barnen mest synliga som åskådare till segertåget (jag såg aldrig så mycket barn i S:t Petersburg som jag gjorde då). Även om 17 maj-firandet har rötter tillbaka till 1814 så spelar andra världskriget en roll, där man fokuserar på fred och återvunnen frihet. Det är en mer underliggande roll än i segerdagen som direkt handlar om kriget. Gemensamt för att de exempel som diskuteras här är att det är firanden som integrerar deltagarna i en större gemenskap.

En liknande tredelning som den Blehr beskriver för 17 maj finns av segerdagsfirandet i Ryssland. Där man har en högtidlig morgon med paraden som höjdpunkt. Eftermiddagens segertåg är en övergång som präglas av både glädje och allvar, form och lössläppthet innan man går över i kvällens firande, där dagens budskap kommer i bakgrunden och man är mer ute efter att ha roligt.

5.4 Långt borta och nära

Jarman visar hur parader är kopplade till historia och socialt minne. Genom deltagande i paraderna kan man befästa och uttrycka sin version av det förflutna i nutiden. Det är ett sätt att återknyta till och återskapa historiska händelser, göra dem levande. Genom parader befäster man historien, eller snarare en tolkning av densamma, i stadsrummet. Segertåget, och segerdagsfirandet i helhet, befäster också veteranerna som en viktig grupp, visar dem som några som är värda respekt.

Mest slående likhet med segerdagen av exemplen ovan har firandet av Anzac Day i Australien. Men det finns också skillnader mellan dessa båda firanden. Anzac Day firas på årsdagen av ett stort nederlag, och även om man till slut tillhörde segrarmakterna tar man utgångspunkt i lidande och förluster. Det allvarsamma och högtidliga är mer dominerande i firandet, och man räds en mer ”festivalisk” utveckling. Eftersom detta krig ligger längre tillbaka i tiden finns det numera bara en levande Anzac-veteran i Australien, och när istället barn och barnbarn och barnbarnsbarn tar del får firandet en annan karaktär som upplevs som ett hot mot traditionerna. Segerdagen har redan ambition att vara en folkfest, det är under själva dagen segern och glädjen över den som är fokus. Man har nu lagt förlusterna bakom sig och det är ett firande, inte bara en minneshögtid.

Mer uppsluppet är också 17 maj-firandet i Norge. Där rör man sig från det allvarliga på morgonen till det mer festliga längre fram på dagen. Det finns allvarliga inslag i dagens budskap, men festen och firandet är det som dominerar.

Precis som Jarman påpekar är parader del av ett större sammanhang. Segertåget är bara en liten del av segerdagsfirandet. Minst lika viktigt är allt runt omkring, där tidningarna utgör en viktig del. I nästa kapitel ska vi därför se på några aspekter av medierapporteringen och de teman som tas upp i veteranernas berättelser.

Kapitel 6

Veteranernas berättelser

Den vanligaste kategorin bland tidningsartiklarna är veteraner som berättar om sina krigsupplevelser och/eller om livet efter kriget. Om man räknar med de artiklar som handlar om veteraner som grupp i dagens Ryssland, utgör artiklar som har veteraner som sitt huvudfokus ungefär hälften av materialet. Många av de veteraner som presenteras i artiklarna var mycket unga under kriget, och de berättar sina barndomsminnen. Det är berättelser både från fronten och från liv i ockuperat och krigshärjat land, från de som tjänstgjorde i stridande förband eller de som hade andra uppgifter som sjukvårdare eller brevbärare. Det är både intervjuer med veteraner, och andra dokument som utdrag ur brev eller dagböcker.

Flera av artiklarna om veteraner handlar huvudsakligen om sådant som har hänt efter kriget. Det finns exempelvis ett par artiklar i KP:s Petersburgsutgåva som handlar om veteraner som rånats eller råkat illa ut, där deras status som veteraner lyfts fram för att göra det extra synd om dem, och man skriver att de sett fram emot segerdagen men nu så blir det inget av. Det skrivs också en hel del om vilka förmåner veteraner har, och vad för slags presenter de ska få till segerjubileet av lokal- eller riksmyndigheter (kylskåp var det i S:t Petersburg). Men det finns också flera artiklar av olika slag som tydligare tar utgångspunkt i krigshändelser men som huvudsakligen handlar om sådant som hänt enskilda veteraner efter kriget.

Komsomolskaja pravda inleder sin artikelserie *Den stora segerns hemligheter*, som är i det rikstäckande materialet, den 2 februari med en halv sida av tidningens chefredaktör om vikten av att minnas. Denna första artikel handlar sedan om fyra, numera döda, personer som artikelförfattaren tidigare intervjuat. En av dessa är den legendariske marskalk Zjukov (1896–1974). Han ledde Röda Armén under flera framgångsrika slag och förärades utmärkelsen Sovjetunionens hjälte inte mindre än fyra gånger. Efter kriget hamnade han emellertid i onåd men rehabiliterades efter Stalins död 1953. KP publicerar berättelsen om hur journalisten träffade Zjukov, och skrev en artikel om honom för länge sedan. Zjukovs roll som legendar är tydlig. Det finns liksom ingen anledning att upprepa vad han gjorde under kriget, det förväntas läsaren veta om. Artikeln avslutas med några ord av Zjukov:

När vi firar segern, kommer vi alltid minnas, vilka av vårt folks egenska-

per som hjälpte till att besegra fienden. Tålmod, mod, storslagen uthållighet. Fosterlandskärlek. Låt dessa egenskaper som i krigselden visat sitt värde fortsätta vara våra följeslagare. Då kommer segern alltid att vara med oss (Peskov 2005).

De flesta veteraner som sedan intervjuas är som regel betydligt mindre kända än Zjukov, det är i stor utsträckning ”vanliga människor” (om än ofta med många medaljer) som berättar om sina krigsupplevelser. Men Zjukovs slutord kan sägas vara ett ledord för hur tidningarna skriver om veteranerna. Det är de egenskaper han nämner som lyfts fram. Det är den ideologi som dessa ord innehåller som journalisterna förmedlar med sina artiklar.

Fosterlandskärlek är ett återkommande tema i berättelserna. En språklig detalj är intressant här. Kriget kallas stora fosterländska kriget, ordet fosterländsk här är *otetjestvennaja* vilket kanske snarare borde översättas som faderländsk eftersom det är bildat av *otetjeskij* – faderlig, faders. *Otetjestvo* – fosterland, faderland är däremot inte det ord som används i veteranernas berättelser, utan det är ordet *rodina* som beskriver fosterlandet. Om *otetjestvo* är faderlandet är *rodina* moderlandet. Roten *rod* har med ursprung och födelse att göra. *Otetjestvo* är fosterlandet som synonymt med stat, medborgarskap och andra mer officiella aspekter. *Rodina* har andra konnotationer, det uttrycker det naturliga, organiska, familjära. Det är ett mer känslösamt ord (Medvedev 1999:19). *Rodina* kan beteckna hela hemlandet, men det kan också vara det ”lilla hemlandet” - den plats som man kom från. *Rodina* används därför ibland med tillägget stora eller lilla *rodina*.

Innan det är dags att ge sig i kast med veteraners berättelser, kan det vara på sin plats med några ord om det lite förvirrande ryska namnskicket. I Ryssland har alla tre namn: förnamn, fadersnamn och efternamn. Fadersnamnet fungerar på samma sätt som gamla skandinaviska son-namn, det bildas av faderns namn. Journalisterna signerar sina artiklar med förnamn och efternamn. Skulle jag däremot träffa dem vore det korrekta för mig att tilltala dem med förnamn och fadersnamn. Att använda bara förnamn är något som är reserverat för en ganska nära krets, och då använder man ofta förnamnet i (olika) smeknamnsform(er). Barn tilltalas alltid med en smeknamnsform. Där veteranerna kommer till tals i nutiden, omnämns de oftast formellt med förnamn och fadersnamn, men där man berättar om deras upplevelser under kriget omnämns de ofta med en smeknamnsform ifall de var unga (barn, tonåringar) då. För att göra det extra förvirrande har namnen ofta flera olika smeknamnsformer. Jag följer samma benämningar som i artiklarna när jag återberättar dessa.

6.1 Brev från fronten

Petersburgsutgåvan av Komsomolskaja pravda har under våren 2005 en artikelseerie som man kallar *Brev från kriget*. De flesta av artiklarna innehåller, som man kanske kan gissa, utdrag ur brev skickade under kriget. Man berättar i varje artikel om en eller flera människors öde under kriget, alla artiklarna innehåller faktiskt

inte brev. Det publiceras 11 artiklar i denna serie, de är alla långa - ofta på över 1000 ord. Ibland går man in på djupet av en persons upplevelser, men skildringen av krigsöden blir i många fall fragmentarisk. Ibland publiceras utdrag av brev utan speciellt mycket kontext, utan det enda man får är ett nedslag vid ett speciellt tillfälle. Ofta ackompanjeras utdrag ur brev med en efterlysning om mer information om personen som skrivit brevet. Den första artikeln i serien publiceras 1 februari, där man klargör sin målsättning att skildra "sanningen om kriget ur första person". Artikeln avslutas med en efterlysning av fler brev. Man erbjuder sig att hjälpa till med kopiering av brev, eller att åka ut och hämta brev om de finns hos någon som har svårt att ta sig till redaktionen.

Brevskrivarna är i stor utsträckning män, oftast är det fäder som skriver till fru och barn. Breven berättar ofta sakligt om hur man har det, och förhör sig om hur det är hemma. Det publiceras också exempel på dikter och teckningar som soldaterna skickat hem. Veldig få av breven från fronten som KP valt att publicera går in på krigets hemskheter, det är få av de publicerade breven som handlar om förluster, vänner som stupat etc. Kanske kan det förklaras av att det inte var sådant man ville delge sina barn? Istället handlar det främst om förtröstan, omsorg om det vardagliga och de sina. Ett exempel på detta är ett brev från major Vasilij Ignatusjko till sin son Igor. Sonen var då "helt liten" och genomlevde kriget evakuerad med mamma och *babusjka* (farmor eller mormor). Major Ignatusjko skrev många brev till sin fru och son. I det brev som KP publicerar förhör han sig om sonens framsteg i skolan och skickar en dikt, som han skrivit som svar på en dikt sonen skickat, där han bland annat framhåller hur stolt han är över att sonen gått med i pionjäreerna¹. Vasilij Ignatusjko kom aldrig tillbaka från kriget. 3 mars 1945 fick Igors mor en brev om hans död. Han är begravd där han stupade, i Vitryssland (Veresjtjak 2005d).

Problemen med en brevväxling under krig kan illustreras av två brev som KP fått från Vladimir Kapustin, numera boendes i S:t Petersburg, född ett år före kriget i en liten by i Vitryssland. Breven har hans far Ivan skickat till sin fru och son:

Kära Olja [Olga], jag försäkrar dig om att jag i skrivande stund är vid liv och hälsa, och vill veta om vad som hänt dig. Om du finns - skriv till mig på adress:... (november 1943).

Kära fru Olja, son Volodja [Vladimir] och mamma. Först och främst vill jag gratulera er till segern över det fascistiska Tyskland, och skynda mig att försäkra, att jag lever och har hälsan, och hoppas att det samma gäller er. Nu, kära Olja, har vi sett slutet på kriget och jag kan träffa er och omfamna mina kära. Kan du föreställa dig, vilken glädje det var, när radion förde fram denna glädjens nyhet. Olga vänta på mig nu. Jag kommer tillbaka. Jag lever och är oskadd (9 maj 1945).

Byn där Volodja med familj bodde ockuperades av tyskarna den första juli 1941. Tillsammans med mamma Olga Archipovna och *babusjka* rymde han till skogs. Breven från pappa kom inte fram, eftersom han skrev till deras hemadress. De

¹Kommunistpartiets motsvarighet till scouterna.

genomlevde hela ockupationen i skogen, där de livnärde sig på vilda växter som nässlor och ängsyra (Veresjtjak 2005f).

En av artiklarna i serien resonerar kring brevens betydelse. Veteranen Irina Vladimirovna är övertygad om att breven hemifrån var viktigare för soldaterna än bröd och vatten. Hon börjar sin berättelse i koncentrationlägret där hon och hennes familj hamnade efter tyskarnas invasion. Hon berättar att hennes mamma under hela tiden där (även sommartid) inte tog av sig sin päls eftersom hon hade foton i den, som hon inte förmådde skiljas från. När de befriats av sovjetiska soldater, beslutades det i familjen att 15-åriga Ira (Irina) skulle till fronten eftersom man var rädd att tyskarna skulle komma tillbaka. Hon ljög ihop en historia om att hon var föräldralös, och lyckades bli antagen. Hon började som renhållningsarbetare, men hösten 1944 sårades brevbäraren och Ira fick överta hans arbete. ”Om ni visste, hur otåligt folk väntade på mig”, säger hon och berättar om hur hon kom med en stor väska över axeln full av brev. Vägen för brevbäraren var farlig, det pågick ju krig runt omkring. ”Men jag hade inte rätt att inte gå”, säger hon. Själv skrev hon inga brev, eftersom hon ju utgett sig för att vara föräldralös. En av soldaterna blev förälskad i henne, och de gifte sig 1946. De levde nästan 60 år i Kirgistan, men när mannen dog för något år sedan flyttade hon till en av döttrarna i S:t Petersburg (Veresjtjak 2005c).

Det berättas flera kärlekshistorier i artiklarna, både lyckliga och olyckliga. Det publiceras brev som är skrivna till fruar från krigande fäder, vilka tidningen fått av deras barn. Det är folk som både träffas och skiljs åt av kriget. Det är de som fick ett liv tillsammans efter kriget, och de som inte fick det. Ett exempel är en artikel om Michail Konstantinovitj och Jekaterina Pavlovna som precis hade gift sig när kriget börjar. De skiljs åt när hon åker iväg för att vara föreståndare för ett militärapotek 1943 och han är kvar och slåss på Leningradfronten. I artikeln publiceras utdrag ur fem brev som de skrev under krigsåren.

Min kära Misjenka [Michail]! Jag åker så långt bort ifrån dig. Du vet inte, hur svårt det är för mig. [...] Jag ber dig, skriv till mig ofta. Jag kommer att leva för dina brev (19.03.1943).

Deras brev skildrar förutom frustration över att vara åtskilda också exempel på krigets grymheter. Ett av hans brev till henne innehåller ett av få exempel på skildring av förluster från fronten:

Min kära Katusja [Jekaterina]! Det är så svårt för mig att skriva, [...], att min nära och bästa krigskamrat, som jag gått igenom alla svårigheterna i frontlivet tillsammans med, [...], dog under beskjutning från fiendens artilleri. [...] Begravde honom vid Sjlisselburg (3.04.1943).

De återförenades efter kriget och levde många år tillsammans. ”Nu är det redan några år sedan som 84-åriga Michail Konstantinovitj blev kvar utan sin kära och goda Katusja. Den här gången dock för alltid” (Veresjtjak 2005a).

I nästan varje del av artikelserien *Brev från kriget* är det någon som gör någon form av efterlysning. Den 6 maj är det en man som vill ha kontakt med någon

som kände hans *dedusjka* (farfar eller morfar) Kuzma Pantelejevitj Zabolotnyj. Det publiceras ett utdrag från ett av hans brev hem:

Kära bror och syster, jag lever och har hälsan. Från 18 till 28 oktober låg jag i den främsta linjen. Gick med i attacker två gånger, men allt slutade bra. Men den 28 oktober blev jag svårt sjuk. ... De skickade mig till sjukhus i Leningrad. [...] Kära syster Manja och bror Lesja, jag ber er meddela mig var mina kära barn och fru är. Om de finns hos er (jag tror, att de finns hos er) kyss dem från mig riktigt ordentligt och säg, att de inte ska oroa sig för mig (2 december 1941).

Artikeln avslutas med detaljer om var Kuzma Pantelejevitj Zabolotnyj tjänstgjorde. ”Kanske finns det någon som tjänstgjorde med honom, eller som vårdades på sjukhuset samtidigt som kan berätta något för mig om hans öde” avslutar barnbarnet Ilja denna efterlysning (Veresjtjak 2005a).

De flesta av de som intervjuas i serien var barn eller unga under kriget. Deras egna krigserfarenheter är inte från slag och strider, utan krigets vardag för civilbefolkningen. Där man fördjupar sig i enskilda öden finns ofta en tydlig dramaturgi, där man börjar med att skissera en idyll som sedan brutalt slås sönder av kriget. Men sedan kan man också fortsätta och skissera ett lyckat liv efteråt, som till exempel Michail och Jekaterina som levde lyckliga tillsammans i nästan 60 år efter kriget, eller Irina som mötte kärleken på fronten. Eftersom det är i lokalmaterialet, så är belägringen ett vanligt förekommande tema. Detta kommer att diskuteras närmare i nästa stycke.

6.2 Belägringen av Leningrad

Det centrala temat i alla berättelser om belägringen är mat, eller snarare bristen på denna. I den brevserie i KP som redogjorts för ovan, handlar många av breven om belägringen. I seriens första artikel från första februari är 15-åriga Alja (Alevtina) huvudperson. Det börjar idylliskt, med sommar på datjan med familjen, bär och svamplockning och en lätt uttråkad tonåring som längtar till hösten då hon ska få komma tillbaka till staden och träffa sina vänner. Men under hösten inträffar katastrofen – belägringen av Leningrad. Det blir svält och hennes mamma dör i februari 1942 och i april och maj dör mormor och farmor. Alja börjar jobba på fabrik och får ransoneringskort som berättigar till 125g bröd och lite gryn. Hon berättar om ett tillfälle då ransoneringskortet blir stulet: ”Jag bara satt på sängen och grät”, säger Alevtina Nikolajevna eftersom hon förstod att hon inte skulle överleva utan kortet. Men så mindes hon att det fanns en flaska vodka i skafferiet, och denna lyckades hon byta bort mot mat. För att inte svälta ihjäl gick hon med i Röda armén. Under kriget brevväxlade hon med *djadja* (farbror eller morbror) Grigorij Volkov, och KP publicerar utdrag ur tre av hennes brev till honom. De handlar alla mest om mat:

Jag har bytt bort allt som jag kan mot matvaror. På detta har jag precis överlevt. Jag har fått skörbjugg i munnen och på benen. Jag arbetar nu på en

sovchos [statligt jordbruk], de har skickat i väg mig för arbete, sovchosen ligger 10 km från Leningrad. Om vi uppfyller normen så får vi frukost – soppa och flatbröd. Men normen är mycket stor och därför har jag det svårt nu. *Djadja* Grisja, snälla skicka mig mat (5 juni 1942).

Jag har det mycket dåligt *djadja* Grisja. Jag har bara 50 rubel kvar, och bröd kostar 400 rubel. Alla saker som jag kan har jag sålt. Och om jag inte gjort det hade jag för länge sedan legat på kyrkogården (21 april 1942).

Artikeln avslutas med att berätta att efter kriget gifte hon sig, skaffade ett hus och en fin liten trädgråd (Veresjtjak 2005e).

Den 15 februari publiceras artikeln *Människoätande i belägringens helvete* vilken handlar om hemskheter det sällan talas om – monstruöst beteende av de belägrade i Leningrad. Artikeln börjar med att säga:

Om detta talar man inte mycket. Men det är nödvändigt att veta om alla krigets hemskheter. Därför att facisternas omänskliga grymhet gav upphov till bestialiskt beteende hos människor som förlorade förståndet av hunger i det belägrade Leningrad.

Det publiceras utdrag ur en rapport från NKVD² som visar att man arresterat runt 2000 personer för kanibalism under perioden december 1941 – maj 1942. Rapporten innehåller korta rader om folk som arresterats för att ha dödat och ätit upp sina barn, syskon eller makar.

I tillägg till NKVD-rapporten publicerar man några rader ur brev. ”Dessa hemskt rader skickade döende invånare i belägringens Leningrad sina nära genom fältposten. Till adressaten kom dessa brev som regel inte fram, censuren uppfyllde nitiskt sitt arbete”, skriver artikelförfattaren Veresjtjak.

Hela dagen är man upptagen med tanken på att äta. Jag och pappa åt två katter, de var så svåra att hitta och fånga, alla tittar efter hundar, men de syns inte till någonstans (Okänd författare 1941).

... vårt liv – det är ett helvete. Vi går alla uppsvällda av hunger under oavbruten artilleribesjuttning (Okänd författare 1941).

På slutet säger en expert att det är viktigt att minnas att huvuddelen av människorna inte gjorde sig skyldiga till sådana hemskheter, och att vi inte får vara alltför fördömande – vi som bara känner till det från arkiv som tills nyligen var hemligstämplade (Veresjtjak 2005b:KP 15 feb).

Argumenty i fakty publicerar i januari ett upprop där de efterlyser folks berättelser om kriget för att kunna publicera dem i tidningen. Fyra veckor senare publicerar de den första berättelsen, då har de fått över 300 brev till redaktionen. Artikeln heter *Belägringspojkar* och berättar om en pojkes upplevelse under belägringen av Leningrad. Berättelsen är inskickad av Leonid Glusjtjenko och han inleder artikeln med följande ord:

²Narodnyj komissariat vnutrennich del (Folkkommissariat för inrikes ärenden), som var Sovjetunionens säkerhetstjänst 1934–1943. Föregångare till KGB.

Efter alla livets regler borde jag ligga i en massgrav på Piskarevskijkyrkogården med den lakoniska inskriptionen 1941. Men tack vare de mänskliga stordåden från mamma och storebror Jura ändrades mitt öde. Jag skickar er utdrag ur min brors hågkomster. Leonid Glusjtjenko, Chabarovsk.

Jura var 7 år när kriget började, Lenja (Leonid) bara ett halvt. Deras far skickades till fronten på krigets andra dag. Jura berättar om bomber och hur mammans arbete ställdes om till vapentillverkning. Men, skriver han, skräcken för bomberna var ingenting i jämförelse med skräcken inför hungern. När mamman var på arbetet tog han hand om lillebror, och matade honom med små bitar bröd. De 125 grammen bröd, som stundom knappt innehöll mjöl, som man enligt ransoneringskortet hade rätt till, figurerar i denna liksom i alla berättelser från belägringens Leningrad. Pappans bästa kostym byttes bort mot ett kilo havre. Men byteshandeln var riskabel, det var inte alltid man fick de utlovade varorna. Man lurades ofta i belägringens Leningrad skriver han. Ved var dyrt, så för att hålla värmen eldade man möbler, leksaker, böcker. Han skriver att dagar och nätter släpade sig fram under den första belägringsvintern, men att hans mor försökte få till ett nyårsfirande mitt i allt elände. I mars 1942 evakuerades de, vilket räddade familjen. ”Andra belägringsvintern hade vi med säkerhet inte överlevt”. Till artikeln publiceras en bild på familjen från 1943 (Argumenty i fakty 2005a).

Jennifer Dickinson (1995) skriver om veteraners berättelser från belägringen under tidigt nittital. Hon visar hur veteraner ändrade sina berättelser efter Sovjetunionens fall för att göra dem relevanta i en ny kontext. Hon menar att vittnesberättelserna från belägringen visar hur historiska fakta är kulturellt konstruerade och föränderliga. Hon hävdar att nödvändigheten att omformulera sina berättelser för att ge dem autencitet lämnade vissa veteraner utan diskursiva verktyg att framhålla vikten av sina upplevelser. Medan hon samlade in sina berättelser fick hon känslan av att veteranerna hon intervjuade inte bara berättade sin historia för henne, utan att den återberättades på sätt som svarade mot nutidens osäkerhet. Deras historiers sanningshalt och vikt ifrågasattes och av vissa betraktades de som den gamla regimens lögner. Dickinson menar att med Sovjetunionens fall så splittrades den förut enade rösten om unionens historia. I den här enade rösten, där stora fosterländska kriget var ett av de viktigaste temana, hade ögonvitnesskildringar en viktig roll. Veteraner besökte klassrum, intervjuades i tidningar, var med i böcker och liknande. Alla hade sina egna minnen av besök av dekorerade veteraner. Alltså menar Dickinson var det nödvändigt för veteranerna att omformulera sina historier:

Many Blockade survivors participated in the construction of their own new truths, offering revelations about their experiences which simulataniously reaffirmed the heroism of Leningrad and undermined the airbrushed Sovjet version of the Blockade (Dickinson 1995).

Problemet veteranerna ställdes inför var att ta en narrativ form som var central i den sovjetiska historieskrivningen om kriget, och genom den bekräfta många av den sovjetiska historiens sanningar om kriget. Samtidigt gällde det att framställa

sig med distans till ”den gamla regimes lögner” och ha auktoritet i den nya tiden. Dickinson menar att man hade två huvudtaktiker för att komma runt detta dilemma. Den ena var att diskutera ämnen som förut var tabu. Den andra var att kontextualisera och rättfärdiga befolkningens nästan mytiska patriotiska svar på kriget genom att betona det stora skillnaderna mellan Sovjetunionen på 1930–40-talen och det sena sovjetiska och tidiga post-sovjetiska samhället (Dickinson 1995).

Tidigare tabun som kanibalism och bedrägerier är vanliga inslag i de berättelser från belägringen som publiceras, och ofta påpekas också att det här är tidigare tabuämnen. Exempel på detta är kannibalism och osolidariskt beteende av de belägrade i Leningrad. Även om situationen för veteranerna nu är annorlunda än vad den var under tidigt 1990-tal, kan man se ett behov att markera viss distans till den sovjetiska historieskrivningen. Till exempel betonas det att breven man publicerar censurerades under kriget, eller att man har fått material ur tidigare stängda arkiv. Berättelserna från belägringen är berättelser om ett ofattbart lidande, och om invånarnas uppoffringar. Samtidigt är det som berättas i artiklarna förmodligen inget nytt för tidningens läsare. S:t Petersburgs invånare är väl medvetna om belägringens hemskheter, men det verkar finnas ett behov av att återberätta om och om igen. Just lidandet framställs som centralt i en rysk kontext. Nancy Ries (1997) utgår i sin monografi om samtal under perestrojkan från den grundläggande frågan ”why is Russian experience so full of suffering and misfortune?” (Ries 1997:5). Hon framhåller att ett nyckelelement i de konversationer hon bygger sin analys på handlar om ”the discursive art of suffering”. Hon menar att lidande, och förmågan att uttrycka sin utsatthet som individ eller gruppmedlem, är något som ryssar värderar. Hon menar att litanior är en central ingrediens i dessa samtal. I litaniorna om perestrojkans lidande, som främst handlar om köer och brist, är huvudpersonerna oftast kvinnor, barn eller gamla. Även i berättelserna om belägringen är det främst kvinnor och barn som är de som berättas om från belägringen, det är de som är de verkliga hjältarna från belägringen. Vuxna män är ganska frånvarande i dessa berättelser, många var vid fronten och slogs, vilket framställs som ett lättare öde eftersom de fick mer mat vid fronten.

6.3 Berättelser från fronten

Flera berättelser handlar också naturligtvis om livet vid fronten och deltagande i slag och stridigheter. Det är i denna typ av artiklar fokus på individuella hjältedåd och krigsupplevelser. De flesta som intervjuas har tunga utmärkelser, vissa den finaste av alla – Sovjetunionens hjälte. Även här var många mycket unga, även barn, under kriget.

Hemliga teman och ett förlorat fosterland

Aleksandr Pylytsin intervjuas i både AiF och KP. Han var officer i straffbataljonen och har kommit ut med en bok om denna. Straffbataljonen var en del av Röda

armén, i vilken soldater och officerare som gjort sig skyldiga till olika förseelser hamnade som bestraffning. De fick utföra särskilt svåra och farliga uppdrag. Straffbataljonen har skildrats ibland annat en sovjetisk film med samma namn. En film som enligt Pyltsin är full av felaktigheter och han vill med sin bok berätta sanningen om denna mytomspunna bataljon. Pyltsin fyllde 18 år 1941 och gick enligt egen utsaga från ”skolavslutningen till kriget”, och hamnade på första vitryska fronten 1943. Han fick i uppdrag att leda straffbataljonen, och var alltså inte där som bestraffning. De slogs på svåra och farliga ställen. Han menar att den enda episoden i filmen som överrensstämmer med verkligheten är en om ett minfält. Hans bataljon skickades ut på ett fält där de försäkrades att det inte fanns minor. Men det gjorde det, och efteråt fanns bara femton av hundra kvar i livet. På självaste segerdagen fick han reda på att hans överordnade kände till att fältet var minerat, det gjorde ett så tungt intryck att han svimmade. Efter kriget fortsatte han sin militära karriär och bodde efter pensioneringen 1981, då han hunnit bli general-major, i Ukraina. Artikelförfattaren skriver att ”Han kunde naturligtvis inte föreställa sig, att Ukraina skulle bli utlandet”. För några år sedan flyttade han till S:t Petersburg. Han har inte fått medborgarskap i Ryssland, trots att han visat upp alla sina medaljer och utmärkelser vid ansökan. Detta leder bland annat till att han måste betala som utlänning för sjukvård ”som om jag kom från Amerika med fickorna fulla av dollar”. Reportern är upprörd över detta och menar att det är obegripligt för normala människor varför en general, ordenbärande, krigsinvalid inte kan få lov att bo i hemlandet (*rodina*) med sina nära och kära (Odintsova 2005).

I KP börjar de med att skriva om Pyltsins bok som de kallar en sällsynt kombination av strängt dokumenterande och öppna bekännelser. Journalisten som intervjuar Pyltsin träffade honom för tjugo år sedan men kunde då inte få svar på sina frågor, för på den tiden var straffbataljoner ett strängt ideologiskt tabu. Det var något man tidvis förnekade existensen av, och hävdade att andra länder hade men inte Sovjetunionen. Pyltsin säger att straffbataljonen var en av kriget hemligheter, och att det är därför det finns så mycket legender. Han berättar att inte en enda journalist eller fotograf besökte dem under kriget. Inte ens konsertbrigaden kom och underhöll dem. Han vill att läsarna, särskilt unga, ska få höra om en svår sida av kriget. Han berättar att man kunde hamna i straffbataljonen för många olika saker, både förtjänt efter verkliga förseelser och oförtjänt efter skvaller och förtal. De fick göra många farliga och svåra uppdrag, och Pyltsin menar att de ibland behandlades orättfärdigt och vissa episoder gör honom fortfarande ont (som den om minfältet, återberättad ovan). Reportern skriver att han berättar med sådan värme om sina *sjtrafniki*, att det kommer något slags ljus från krigets hemskheter. Pyltsin menar att hans bataljon präglades av krigsvänskap, att man hjälpte varandra, och uppriktig hängivenhet till moderlandet (*rodina*). Pyltsin avslutar med att prata om sin kärlek till sitt ”lilla hemland” Fjärran östern, där han växte upp, och det stora – Sovjetunionen (Rudenko 2005).

Pyltsins berättelse är ett exempel på hur man lyfter fram något som det inte talades om på sovjettiden men också genom denna berättelse stärker själva meta-berättelsen om kriget som i princip är identisk med den sovjetiska. Orättvisan från

hans överordnade stärker hans hjältedåd. *Rodina* – fosterlandet – är också ett viktigt tema i Pylytsins berättelse. Det illustrerar den förvirring, eller vad man ska kalla det, som många kände efter Sovjetunionens fall. För Pylytsin var det helt otänkbart att där han bodde efter pensioneringen i Ukraina helt plötsligt skulle bli ett annat land.

Temat om det förlorade fosterlandet återkommer i flera artiklar, till exempel en om Nikolaj Michajlovitj Patrikejev som inte heller han fått ryskt medborgarskap trots att han är veteran från stora fosterländska kriget. AiF skrev första gången om honom våren 2004 och gör det nu på nytt. Efter denna artikeln fick man respons från statstjänstemän som lovade att hjälpa honom. ”Men löften i vårt land skiljer sig allt för ofta från handlingar”, skriver AiF. Nikolaj Michajlovitj ligger nu på sjukhus. Hans dotter har tagit med ett brev till redaktionen som de inte kan låta bli att publicera. I detta brev skriver han om kriget, där han var med och intog Budapest, Wien och Berlin. Han sårades och fick utmärkelser. Han var 17 år när han gick ut i kriget och skriver om sig och sina kamrater:

Jag var från Baku, Sasja från Krasnodar, Eldar från Tasjkent. Vi befriade Ryssland, grät över skador, drömde om hemmet och gjorde planer för framtiden. Och i dag i mitt hemland (*rodina*) visar jag mig vara en eländig utlänning.

Han flyttade från Azerbadjan till sin dotter i Ryssland för fyra år sedan, men får inte medborgarskap i landet ”för vilket jag spillde blod”. Han skriver att varje år får han ett kort från president Putin till segerdagen i vilket han gratuleras och tillönskas allt gott. Men nu vågar han knappt hoppas på att få dö som medborgare i sitt eget land. Det gör ont att läsa sådan rader, avslutar AiF, särskilt inför det förestående segerjubileet. De skriver att Patrikejev och hans dotter på nytt fått löften om hjälp med sin situation, men att de inte längre tror på löften (Argumenty i fakty 2005b).

Både Pylytsin och Patrikejev skriver om ett land de inte är medborgare i som fosterlandet. De, deras anhöriga och journalisterna kan inte förstå hur det ska krävas något mer för att bli medborgare än att man tjänat sitt land i krig, hur dessa två herrar överhuvudtaget kan betraktas som utlänningar. Det illustrerar ett mycket diskuterat problem som uppstod efter Sovjetunionens fall, helt plötsligt befann sig ett stort antal människor boendes i utlandet. Vera Tolz (2001) menar att många ryssar såg hela Sovjetunionen som en rysk nationalstat ända till dess fall 1991. Något hon menar var en rest från tsartiden då det ryska imperiet betraktades på samma sätt. Sovjetunionen fortsatte inom imperiets gränser, och dagens Ryssland har gränser som i stort motsvarar de som fanns på 1600-talet innan imperie-expansionen började. Även om Tolz menar att ett sådant synsätt har försvagats har det inte försvunnit. Det finns en stor rysk diaspora i de forna sovjetrepublikerna, och även människor med annan etnicitet anser sig berövade på sitt hemland Sovjetunionen. Många flyttade till Ryssland, men många blev också kvar där de var men upphörde inte att ha en föreställning om vad som var hemlandet, som inte överrensstämde med kartan.

I båda berättelserna kontrasteras också den enskilda människan med den stora överheten, det enskilda hjältedådet och ödet försvinner. Det är ett återkommande

tema. I många artiklars varnas det för att glömma bort de verkliga hjältarna – veteranerna, bland alla dignitärer och all pompa och ståt i firandet. Patrikejev får ett massproducerat tackkort av presidenten varje år, men tycker att den behandling han utsätts för visar att det inte finns någon genuin tacksamhet.

Krigets barn

Den 8 april berättar Komsomolskaja pravda om tre veteraner som var barn under kriget. Man säger att de var verkliga hjältar, som slogs sida vid sida med äldre stidskamrater. I ingressen har man ett fabricerat citat från alla krigets barn: ”Hos var och en av oss finns vårt eget krigsöde, men vårt hjältedåd är gemensamt. Det är vår generations hjältedåd. Vi – krigets barn – vars barndom tog slut 22 juni 1941”. En av dem man skriver om är Nina Michajlovna Danilovitj. Hon bodde i Brest-området vilket intogs av tyskarna på krigets andra dag. Hon och hennes jämnåriga kunde som skolbarn röra sig friare och blev viktiga spanare för partisanerna, som opererade bakom fiendelinjen, sprängde broar och järnvägar och försökte ställa till med så mycket besvär som möjligt för tyskarna. Uppdragen Nina Michajlovna var med i var farliga, om tyskarna upptäckte dem så blev de skjutna på stället. ”Chansen att komma hem levande från sådana uppdrag var jämt en på hundra” berättar hon. Om sin upplevelser under kriget säger Nina Michajlovna att:

De som säger att barn i krig inte är rädda, talar inte sanning. På krigets första dag hade jag just fyllt tolv år, och de första gånger jag uppfyllde uppdrag gick skakningar rakt igenom mig och paralyserade min kropp. Efteråt vandes jag vid tanken, på att förr eller senare skulle jag komma att dö, men jag måste uppfylla det sista, just detta uppdraget, så att när jag dog, så skulle andras liv kunna räddas (Svetlitjnaja 2005).

Den 10 april publicerar KP en intervju med Sovjetunionens hjälte Ivan Vertelko, nu 80 år, som var 15 när han kom i kontakt med kriget. Han hamnade under de ockuperade områdena och levde två år i ockupationen. Han internerades 1943 för att tillsammans med andra unga grabbar skickas vidare till koncentrationsläger i Tyskland. De vaktades förutom av tyskar av ryska vakter. ”De var inte alla fascister i själen: vi hittade en vakt som hjälpte oss att komma ut genom taggtråden” säger han. I oktober 1943 kom han med i Röda armén och i mars 1944 kom han till fronten och började slåss, fick stridsvagnar som sin specialitet. På hans första dag där hände det sig att under ett tillfälligt lugn i striderna, så föreslog en äldre kamrat att de skulle byta skyttegravar för att göra sig färdiga för att slå tillbaka en tysk kontraattack. Ivan gick med på bytet. Några minuter senare slog en tysk mina ner i den skyttegrav där Ivan just stått, och den äldre kamraten dog i hans händer. Vid befriandet av Minsk fick han sin första medalj ”för mod”. När freden kom kunde han inte tänka sig ett liv utan armén utan utbildade sig till officer. Under postering i Vitryssland gick han färdigt skolan, vilket kriget hindrat honom från att göra. ”Nu är det ganska lustigt att tänka på att när jag slutade tionde klass, så var jag redan officer”, säger han. Ivan fortsatte i arméns tjänst till pensioneringen (Rodkin 2005).

Väldigt många av de som intervjuas berättar om en fortsatt militär karriär efter kriget. Om man hamnade vid fronten som 15-åring och inte gått ut grundskolan är det kanske inte så konstigt att armén framstod som det främsta alternativet för framtiden. Det uppväxande släktet fick under kriget på sina håll i bästa fall sporadisk utbildning. Något som det måste ha varit svårt att ta igen efteråt då man i personlig utveckling förmodligen befann sig långt ifrån den punkt man varit där kriget började. Som KP skrev i ingressen ovan, var det en generation som tvingades bli vuxen i förtid.

Kvinnliga flygare

Veteranerna som berättar från fronten och deltagande i strider tenderar att vara män, men det finns också exempel på berättelser om kvinnor som var vid fronten och deltog i strider. AiF publicerar en artikel om Elena Mironova Maljutina som var pilot under kriget. Hon är nu 87 år och en av de få som finns kvar från sitt regemente. Hon berättar om sin tid i flygvapnet, om de svårmanövrerade Pe-2 planen³ som bara hade en stol i kabinen så navigatören måste stå upp. ”Piloterna av Pe-2 kallades dödsdömda”, berättar hon. Planen var svåra att flyga och tungmanövrerade och man utsattes för så stora krafter i skarpa svängar att hon vid ett tillfälle förlorade medvetandet. Hon berättar att de var svåra att få upp i luften. Det krävdes så stor kraft att en ensam kvinnlig pilot inte klarade av det, utan det krävdes besättningens kombinerade styrka. Kvinnornas regemente låg skilt från männens och de träffades bara några gånger om året när det var konserter för trupperna. Det förekom några hemliga romanser som Maljutina kallar ”vackrare, bättre än på film”, men i stort var krigslivet väldigt oromantiskt. Efter krigsslutet har hon aldrig suttit i ett Pe-2 igen. Hon fick 5 ordnar och 18 medaljer att hänga på sin krigsutstyrsel. Hon skulle deltagit i segerparaden 1945 men flyget ställdes in på grund av dåligt väder. ”Nu, 2005, ska hon göra sitt andra försök att vara med om segerparaden, till fots eller i bil. Det finns fortfarande kraft kvar hos gardeskaptens Maljutina”, skriver AiF. Artikeln avslutas med att hon utbringar en skål ”för de omkomna flickorna”. (Svartsevitj 2005a)

Efter den här artikeln kommer det brev till redaktionen, och den 2 mars publicerar AiF en historia som kommer från fyra av ”Sovjetunionens hjältinnor” som berättar om sitt regemente med kvinnliga flygare och de uppdrag som de hade under kriget. De skriver om planen de flög, Po-2 plan, ett biplan (dubbla vingar) byggt mestadels i trä och tyg med en maxhastighet på 120-140km/h. ”I stark mötande vind, hängde planet i luften”, skriver de. Planet användes för att frakta förnödenheter, men också för nattliga bombräder. Därför fick de kvinnliga flygarna öknamnet ”natthäxor” (vilket är artikelns titel) av tyskarna. Planet var egentligen omodernt redan då, men det var billigt och lättskött och fortsatte att produceras in på 1950-talet. Det hade också fördelen att man kunde flyga lågt vilket var det bästa sättet att komma undan tyskarna vars snabbare plan inte kunde flyga så lågt.

³Petljakov Pe-2, som kallades ”pesjka” (räkan) var ett mellanstort sovjetiskt bombflyg som användes under andra världskriget.

En specialteknik för dessa flygare var att glidflyga och släppa bomber vilket gjorde att bara vinandet från vinden i vingarna hördes inför attacken. Möjligheten till precision framhålls av brevskrivarna som planets främsta fördel.

Så skriver de om sin befälhavare Jevdokija Bersjanskaja. Hon var en erfaren flygare när hon kom till regementet, och ledde alla de svåraste uppdragen. ”Vi var på den tiden småflickor på mellan 17 och 23 år, och Jevdokija Davydovna var ett tiotal år äldre. Viljestark och modig så var hon på samma gång förvånande kvinnlig.” De avslutar sitt brev med att skriva att från deras avdelning fick 25 personer utmärkelsen Sovjetunionens hjälte, men att deras befälhavare inte förärats denna. De anser att 60-årsjubileet av segern är ett utmärkt tillfälle att rätta till detta (Gelman m.fl. 2005).

Historierna om de kvinnliga flygarna är delvis annorlunda än de om manliga veteraner. Visserligen står själva krigsinsatsen i centrum, men det är också fokus på sådant som betraktas som ”kvinnligt”, som känslor och romanser. Och i beskrivningen av sin befälhavare lyfter brevskrivarna fram att hon inte bara var hård och tuff, utan också väldigt kvinnlig. I en beskrivning av något som kan betraktas som ett extremt brott mot traditionella könsroller, bryter ändå det traditionella igenom. De kvinnliga flygare som porträtteras här är inga extrema exempel, det beräknas att så mycket som 12 procent av det sovjetiska luftvapnet utgjordes av kvinnor 1945. Något som var unikt för Sovjetunionen, inget annat land hade stridande kvinnliga förband under andra världskriget (White 1994:9).

6.4 Myten om stora fosterländska kriget

Precis som KP formulerar det i sin artikel om krigets barn, ”vi har alla var sitt öde men vårt hjältedåd är gemensamt”, framstår alla berättelserna om det stora fosterländska kriget som märkligt unisona. Även om detaljerna, varje berättelsers enskildheter, varierar så berättar man i stort sett samma historia. Det är en historia om fosterlandskärlek, om lidande och uppoffringar, och om hjältedåd och uthållighet. De formar ledigt in sig i vad som Barbara Törnquist-Plewa kallar Den stora berättelsen om kriget:

[Sovjetunionens invånare bjöd] ett enat och hårdnackat motstånd mot den fascistiske angriparen [...] Sovjetmedborgarna, drivna av de höga ideal som partiet förmedlade, var beredda att betala med sitt blod för försvaret av sitt kommunistiska fosterland och för att bringa frihet till de ockuperade folken i Europa (Törnquist-Plewa 2004:325).

Som visats tidigare, har de kommunistiska övertonerna tonats ner, man försöker på olika sätt distansera sig från den kommunistiska berättelsen genom att lyfta fram tidigare tabun, peka på kommunistiska orättvisor. Men i stort är denna ”stora berättelse” intakt. Något som överhuvudtaget inte lyfts fram är de som inte levde upp till denna. Det finns inga exempel på någon som inte gjorde motstånd mot tyskarna. Inga ryska kollaboratörer, även om man skriver om baltiska sådana (vilket

förstärker vi och dom känslan). I en annan tidning, *Smena* (Petersburgsk lokaltidning) publiceras en nästan unik artikel. Den handlar om 85-åriga Nina Graznova-Lapsjina som efter kriget skickades till Sibirien som landsförädlare. Hon rehabiliterades 1991, men detta har upphävts och den gamla kvinnan är nu rädd att hon åter ska straffas. ”Om det skulle hända, låt bara min barnbarn tro på, att jag inte var förädlare”, säger hon. Anklagelserna mot henne var grova. De bemöts egentligen inte i artikeln utan där berättas Ninas historia som är helt annorlunda. Hon var koncentrationslägerfånge efter att som lärare vägrat lämnat ut en elev som förstört ett Hitlerporträtt under ockupationen. Artikeln ställer sig helt klart på Ninas sida, och fokuserar mycket på svårigheterna i Sibirien där hon satt till Stalins död då hennes straff mildrades och hon blev utsläppt ur lägret och fick bostätta sig i området runt omkring. Där träffade hon sin man, dekorerad krigshjälte (Pomasjenkova 2005). Min lärare Marina som jag läste den här artikeln tillsammans med tyckte det var en konstig, men intressant, artikel. ”Varför skriver de överhuvudtaget om henne?”, undrade hon. För henne var Nina Graznova-Lapsjina solklart landsförädlare. ”Och dessa snyfthistorier om hur hemskt det var i lägret, det vet ju alla, det är inte något nytt. Solzjenitsyn skrev om det för länge sen.” Marina kände ingen sympati för denna gamla kvinna.

Amir Weiner (2001b) skriver om hjältemodets roll i myten om kriget. Han skriver att det var ett centralt tema att kontrastera de som valde liv och säkerhet med de som valde risk och uppoffring. Passivitet likställdes med fiendlig aktivitet (Weiner 2001b:160). Både inom och utom partiet var, skriver Weiner, bristande hjältemod under kriget ett stigma som aldrig gick bort (Weiner 2001b:84, 160).

Det patriotiska framhålls i många av veteranernas berättelser, man pratar om kärleken till *rodina*, hemlandet, som då var Sovjetunionen. Visst finns det också de som är ideologiskt motiverade, det framhålls (se till exempel Weiner (2001a)) att den så kallade frontgenerationen som växte upp under Sovjetunionens första år hade en stark ideologisk drivkraft. Det finns heller ingen motsättning mellan det patriotiska och det kommunistiska. Men i artiklarna är det främst fosterlandskärleken som framhålls.

Det finns i artiklarna en viss ambivalens i förhållandet till Sovjetunionen. Man erkänner brister och fel i det systemet, och försöker delvis distansera sig från den historieskrivningen. Samtidigt för man fram samma historia med mycket små modifieringar. Synen på Sovjetunionen präglas också av nostalgi – Sovjetunionen var landet man slogs för. Det är det förlorade fosterlandet. Det måste ställas i relation till vad som kan kallas en besvikelse på den nya tiden, och vad den fört med sig i form av ökade orättvisor och fattigdom. Segern framställs som det enda som finns kvar.

Kapitel 7

Kampen om historien

Föregående kapitel visade en enighet i berättelserna om stora fosterländska kriget. Trots denna enighet är berättelsen hotad, det finns alternativa tolkningar och vissa saker är omstridda. De olika tolkningarna handlar om det som kom sedan (sovjetisk dominans i Östeuropa) och om händelser under kriget. Som Eriksen (1996) påpekar, ligger inte historien fast, utan den måste hela tiden försvaras mot olika former av angrepp. Men revisionistiska tolkningar kan också stärka Den stora berättelsen om kriget. I det här kapitlet tas några exempel upp, som handlar om alternativa tolkningar av historien – ett hot som främst kan sägas komma utifrån. Men hot kommer också inifrån det egna landet, då handlar det främst om historielöshet, likgiltighet och glömska.

7.1 Befrielse eller en ny ofrihet?

Ett tema som återkommer i många artiklar är det om tolkning av historien, och om Röda armén var erövrare eller befriare. Flera artiklar i både Komsomolskaja pravda och Argumenty i fakty handlar uteslutande om detta, och många fler berör det. ”Historisk amnesi” heter en artikel, som handlar främst om Polen, om hur polska soldater marscherade tillsammans med Röda armén till Berlin, hur polacker sökte skydd hos Röda armén från tyskarna men också om massmord som tillskrivs ukrainska nationalisterna. Den här artikeln skriver om 630 000 ryska soldater som gav sina liv för att befria Polen, om ytterligare 600 000 som gav sina liv för Baltikum. ”Vad är det med dessa länder, som nu kräver ånger från Ryssland?” avslutar artikeln (Makarov 2005).

Det var inte alla som ville komma på festen och fira den stora segern. Flera av de tidigare sovjetrepublikernas presidenter stannade hemma. Från bland annat Baltikum framfördes att man inte ville åka till Moskva för att fira den sovjetiska ockupationen, och Lettlands president, som ändå tog sig till Moskva, sa att hon gjorde det för att få en chans föra fram sin syn på saken. Det har också framförts krav till Ryssland, som Sovjetunionens efterföljarstat, på kompensation för denna ockupation. Något som från rysk sida kategoriskt avvisats. Från rysk sida har man

kontrat med att föra fram de balter som slogs på nazisternas sida. Beskyllningarna är alltså ”ockupant” från ena sidan och ”fascist” från den andra. Från många västliga håll har man hållit med balterna i det att de inte har något att fira, vilket bland annat kommit till uttryck i tidningars ledare och artiklar. Det var visserligen fler än de baltiska ledarna som inte ville åka till Moskva, men det är dessa – framförallt Estland – som fått mest uppmärksamhet i Ryssland. En anledning till detta är att många (inte bara i Ryssland) anser att den ryska befolkningen som utgör mellan tjugofem och trettio procent av invånantalet där diskrimineras. De har bland annat svårt att få medborgarskap och har inte rätt till skolgång på ryska. I en artikel som handlar om olika syn på kriget i Estland och Ryssland ställer sig KP:s journalist frågan: ”Vad är det vi tycker minst om hos våra grannar: samtidens politiska realitet eller deras förhållande till kriget, annorlunda än vår?” (Sapozjnikova 2005). Det finns en stor upprördhet bland sovjetiska veteraner och allmänhet över att vissa inte vill fira segerdagen och befrielsen från nazisterna. Hur kan man förringa deras insatser, hur kan man inte tycka att nazismen måste besegras och hur kan man rehabilitera de som slogs med nazisterna?

Olika tolkningar av kriget och framförallt kanske vad som hände efteråt har florerat både i Ryssland och i andra länder. Presentationen av kriget är som tidigare visats relativt enhetlig i de tidningar jag studerat. *St Petersburg Times* är en engelskspråkig tidning som riktar sig främst till utländska besökare och har en betydligt mer regimkritisk hållning än *Komsomolskaja pravda* och *Argumenty i fakty*. Man har en stab av ryska journalister som skriver artiklar, men använder också västerländska nyhetsbyråer och kolumnister. Det är kanske därför föga förvånande att man har en annan hållning till kriget. Framför allt är man kritisk mot hyllningar av Sovjetunionen och Stalin som man tycker kommer fram i firandet:

The festivities' main beneficiary won't be the real heroes but President Vladimir Putin who has made a real travesty of their memory by reviving some of communism's worst traditions. [...] Only a few have protested Putin's glorification of the Soviet past, chiefly politicians in states that most recently endured Moscow's yoke, including the Baltic countries, Poland and Ukraine. In the face of withering criticism from Moscow, the leaders of Estonia and Lithuania bravely refused to attend the upcoming festivities. But they are the exceptions to a general and dangerous acceptance of Russia's nationalistic revisionism (Feifer 2005).

Frågan om olika tolkningar av historien är också huvudtema för flera andra artiklar i *St Petersburg Times*. Dagen efter segerdagen publiceras en artikel som börjar med att konstatera att ”Sixty years after May 1945 when Baltic states soldiers fought on either the battling German or Soviet sides, it is as though they are still fighting in the trenches”. De intervjuar en 83-årig man som slogs med tyskarna. Han säger att han gjorde det rätta eftersom han anser att ett år efter att Sovjetunionen tagit kontrollen över hans land, var det i ruiner. Han arbetade med radiokommunikation och tillfångatogs 1945 i Tjeckoslovakien. Han menar att tyskarna betedde sig mycket bättre än ryssarna mot balterna och en annan äldre man instämmer. Sedan intervjuar man en sovjetisk veteran:

They call us occupiers, but we are not [...] We are liberators and those who gathered yesterday at the Maarjamae complex are members of the 20nd [sic] Nazi division and the forest brothers who were killing Russian people. There won't be any reconciliation with them ever."

I artikeln sägs det också att balterna anklagas för att ha spelat en stor roll i judeutrotningen, och att det nazistjägande Simon Wiesenthalcentret nyligen har kritiserat de baltiska länderna för att vara långt ifrån hjälpsamma i deras försök att få tag på överlevande krigsförbrytare (St Petersburg Times 2005b).

En annan artikel heter *Distorted View of History Divides Neighbors* och den konstaterar att det räcker att se på siffrorna över krigsoffer i Baltikum för att förstå att båda sidor gjorde förfärliga saker mot varandra. Den fortsätter med att säga att det största hindret för försoning är bristen på balanserad information på ryska eftersom det historiska material som oftast publiceras i Ryssland framställer Sovjetunionen i bra ljus med undantag för "Stalins misstag". Artikeln skriver om att folk måste få veta vad som hände bakom ryggen på soldaterna "who were told they were liberators." Artikelförfattaren avslutar med att konstatera att när han lämnar Estland den 9 maj hör han att någon har hållt svart färg på tyska gravar i Narva, och någon annan har hållt röd färg på en staty av sovjetiska soldater i Tallin. Så mycket för försoning alltså, men artikelförfattaren uttrycker ändå hopp om att färgen i framtiden ska kunna ersättas av röda nejlikor (St Petersburg Times 2005a).

I Komsolmolskaja pravda och Argumenty i fakty är tonen annorlunda, även om det också här finns försök till artiklar som ska föra fram båda sidornas argument. Den 17 mars publicerar KP en artikel som heter "Varför balterna bär SS-kors". Det är en lång resonerande artikel som handlar om hur det kan komma sig att många i Baltikum håller det fascistiska förflutna kärare än det sovjetiska. Artikeln är inte så fördömande, och i ingressen skriver de att den garanterat inte kommer att gillas varken i Moskva eller Tallin. Hon skriver att de ester och letter som slogs på det fascistiska Tysklands sida efter kriget fick "sina tjugofem plus fem" (år i Sibirien), vilket i praktiken kortades till 10 år efter Stalins död. Wehrmacht-soldaterna förläts redan under sovjettiden, skriver artikelförfattaren. I dag rehabiliteras fascismen i Baltikum skriver hon. Veteraner från den sidan marcherar, får förmåner och skolbarn pratar om förfäder som bara hämnades på de röda när de sköt krigsfångar. I nästa stycke skriver författaren: "Om jag säger att jag under många års boende i Estland inte träffat en enda fascist, så är det sant. Om jag tvärtom framför att jag sett hundratals, så är det också sant. Det beror på vad man räknar som fascism." Enligt siffror från estniska historiker, slogs dubbelt så många ester (70 000) med Hitler än med Sovjetunionen (32 000). Författaren frågar en estnisk veteran som slogs på tyskarnas sida om han skulle göra om det. "Jag skulle vid vilket tillfälle som helst vara sida vid sida med dem, som slåss för Estlands frihet!" blir svaret. Hon skriver om ett minnesmärke som rests över de som slogs "mot Bolsjevismen" som inskriptionen löd, ett monument som togs ned på order av premiärministern. Men kvar på den lantliga kyrkogården finns en liten trätavla med inskriptionen "Här fanns ett minnesmärke över de ester som slogs för frihet" vid vilken folk läg-

ger blommor. Så skriver hon om en 43-årig affärsman som ska öppna ett museum över Waffen-SS i sitt hem.

Mycket av stödet till tyskarna kan skyllas på deportationer till Sibirien av ester som gjordes bara veckor före krigsutbrottet. Men skriver hon, det förklarar inte varför man tog ut sitt hämbegär på judar eller ukrainare, där estniska förband hade våldsamt framfart. Hon skriver att esterna inte skäms över att man slogs på Hitlers sida, utan över att man inte gjorde motstånd mot Sovjet 1940. I en avslutande reflektion skriver hon om paradoxen att mellan tyskar och ryssar finns ingen fiendelighet kvar, men mellan balter och ryssar bara växer den även om den logiskt sett borde varit övervuxen med ogräs för länge sedan (Sapozjnikova 2005).

Några dagar senare publicerar KP läsareaktioner på denna artikel. Man skriver i ingressen att den väckt en flod av reaktioner, och att det visat sig att temat om uppfattningen om andra världskriget är infekterat. Det första brevet är från A.K. bosatt i Tjelabinsk-regionen (södra Sibirien), som skriver att han alltid tyckt om balterna, på distans visserligen eftersom han aldrig varit där, men han läst mycket om dem. Han har beundrat deras kamp för självständighet och har till och med skrivit ett brev till esterna och bett om ursäkt för ”våra synder mot dem”. Det hängde en plansch med Estniska folkfronten på hans vägg. Men nu, nu vet han bättre, skriver han och tillägger att det känns som att de har spottat på själen. En annan tycker att balterna inte kan ställa krav på någon kompensation, snarare ska de som slogs med Hitler betala för fascismens brott. En hävdar att den sovjetiska ockupationen räddade Estland och Lettland från internationell domstol där Hitleranhängare annars hamnade. Men det finns också de som påpekar att balterna inte slogs av övertygelse utan för att de var klämda mellan stormakterna. En skriver om en far som slogs med tyskarna, och en farbror som slogs med Röda armén. Ingen av dem hade något val. ”Vem av oss vet, vad vi skulle göra vid hot om skjutning?” En upprörd kommentar avslutar med att säga att Lettlands budget till 80 procent är beroende av rysk transitolja, ”så stäng av oljan som kommer det snart att låta annorlunda” (Komsomolskaja pravda 2005d).

En månad senare, 20 april publicerar KP en artikel om estniska bestraffningspatruller som gjort sig skyldiga till stora grymheter i Pskovområdet, man nämner siffran 350 000 döda i läger där. Man spekulerar i varför de gjorde det. I förhör uppgav de anklagade att de utsatts för press, men KP lutar mer åt att den jord man blivit lovad av tyskarna fällde avgörandet. I en kommentar till artikeln, skriver Aleksandr Gamov, att för femton år sedan kunde man inte prata om att vissa folk i Sovjetunionen hade slagits på motståndarsidan, eftersom det ansågs skada den mellanfolkliga vänskapen. Nu har pendeln svängt, skriver han, och de som slogs med tyskarna rehabiliteras i Baltikum och det sägs att man ”slogs inte med Hitler, utan mot Stalin” (Gamov 2005b).

I rapporteringen från toppmötet som hölls den 10 maj mellan Ryssland och EU, fokuseras nästan bara på en fråga från presskonferensen. En estnisk journalist ställer en fråga till Putin om varför Ryssland har så svårt att be om ursäkt för ockupationen. Den estniska journalisten ställde frågan på ryska, och Putin svarade med att först komplimentera hennes ryskkunskaper, men har ett tillägg: ”Ni

talar så bra ryska, att jag är säker på att läsa inte är värre”, alltså ber han henne plocka fram dokumentet från folkförsamlingen 1989 där det svart på vitt står att paktens Molotov-Ribbentrop var illegal och är att betrakta som en personlig uppgörelse Hitler – Stalin. Så, undrade han, ”hur många gånger måste vi säga detta?” Sedan framförde Putin sin tolkning av historien: Som ett resultat av Brestfreden 1918 mellan Tyskland och Ryssland var Ryssland tvunget att avträda territorier till Tyskland. 1939 ingicks ett nytt avtal mellan Ryssland och Tyskland, och dessa territorier lämnades tillbaka till Ryssland och blev en del av Sovjetunionen.¹ (Man får väl kalla uttalandet något av en logisk kullerbytta eftersom han just förklarar det avtalet olagligt [. . .]) På tv-nyheterna i ryska kanal 1 var denna fråga den enda som sändes från presskonferensen den 10 maj. Svaret från Putin, på nästan 5 minuter, sändes i sin helhet (5 minuter är en stor del av en halvtimmes nyhetssändning). Efteråt har jag i diskussioner om denna fråga flera gånger talat med folk som hänvisat till detta svar med innebörden ”där gav han [Putin] allt henne [journalisten] svar på tal!”

I en kommentar kring samma presskonferens antar Aleksandr Gamov en lätt hånfull ton, där han driver med balternas sätt att prata ryska. Till slut lägger han till en likaledes hånfull kommentar om alla som borde be om ursäkt och återlämna territorier där han för fram att Baltikum egentligen borde återgå till Sverige, Krim till Turkiet och USA till England. Till artikeln hör en ”enkät” med frågan ”Vem ska be vem om ursäkt?” I denna intervjuas kända personer av olika slag, och det har tydlig adress till ”baltfrågan” vilket snappas upp av de flesta svarande som inte någon tycker att Ryssland borde be balterna om ursäkt, snarare tvärt om. Bara en estnisk journalist föreslår försiktigt att det inte vore så dumt om Ryssland kunde erkänna att baltstaterna inte gick med frivilligt i Sovjetunionen (Gamov 2005a).

Argumenty i fakty publicerar i slutet av mars en intervju med Estlands president Arnold Rüütel som har beslutat sig för att inte komma till festligheterna i Moskva. Så den första frågan är varför han beslutat sig för detta. Rüütel svarar att han inte tröttnar på att upprepa att det sovjetiska folket bar det tyngsta lasset under kriget och gjorde enorma offer. Men tacksamheten hämmades av att Estland inte tilläts återfå sin självständighet. Han säger att såren från kriget fortfarande är färska, och att han därför beslutat sig för att stanna hos sitt folk under segerdagen. Väldigt många av de andra frågorna handlar om ester som slogs med SS, om den ökända 20:e SS divisionen (vilken presidenten hävdar inte ens fanns), om monument och allmänfolklig inställning. Rüütel försöker få fram budskapet att visst kan det finnas enstaka människor i Estland som är övertygade nazister men att huvudsakligen så var man emot. Han gör liknelsen att om någon människa i Ryssland går på gatan med en svastika, så drar ingen av det slutsatsen, att Ryssland propagerar för nazismen. Han vill klargöra att ”esterna inte slogs för fascismen, utan att de hoppades kunna återfå landets självständighet. Vårt lilla land förlorade 200 000 människor, och hälften av dem dog i nazistiska och sovjetiska koncentrationsläger.”

¹ Presskonferensen kan ses i sin helhet på www.kremlin.ru vilket är ryska presidentens officiella hemsida.

Till saken med Estlands president hör, vilket man från ryskt håll gärna påpekar, att han varit ordförande för centralkommittén i kommunistpartiet i Estland, då detta var en sovjetrepublik. Det kan därför tyckas lite märkligt med krav på ursäkter från sådant håll. I artikeln framförs inte något sådant krav, presidenten försöker snarare ducka offensiva frågor och ge ett försonligt budskap. Att det är en fråga som berör tidningarnas läsare kan illustreras med att på Argumenty i faktys hemsida finns möjlighet att kommentera artiklar inom 30 dagar från deras publicering. För de flesta artiklarna finns det ingen eller enstaka kommentarer. För denna intervju med Estlands president om kriget och firandet av segern finns 640 kommentarer!

7.2 Historielöshet

Glömska och historielöshet är annat som upplevs som hot mot minnet av segern. En sådan form av historielöshet är nynazism i dagens Ryssland, vilket Rüütel hänvisar till. Likgiltighet inför det förflutna tas också upp som hot, liksom att historiens gång har avskärmat dagens människor från det som var segerns verklighet. Inte ens det segrande landet Sovjetunionen finns längre.

Nutida fascism och förhållandet till förintelsen

Fascism i Ryssland i dag, som Rüütel hänvisar till, tas upp i två artiklar i AiF. Man börjar med att konstatera att fascismen överlevde stora fosterländska kriget, och skriver om den paradox det är med nynazister i landet som kämpade så hårt för att besegra just nazismen. Och att S:t Petersburg, hjältestaden som utstod belägringen, anses vara en av de städer som är värst drabbat av nynazismen. I den första artikeln diskuterar bland annat rasistiska våldsbrott, som mordet på en 8-årig tadjikisk flicka. Det har förekommit ett stort antal rasistiska våldsbrott i S:t Petersburg, och i artikeln skrivs det att nynazisterna verkar se fiender överallt. Men AiF har svårt att förstå hur småflickor eller utbytesstudenter (en grupp som varit utsatt för många brott) kan betraktas som fiender. Ofta sägs det i Ryssland att fascism bara är tyskar och angreppet på Sovjetunionen, men att man nu börjar inse att hotet från nazismen också kommer inifrån det egna landet. Man kritiserar myndigheters flathet i att angripa problemet, och betonar vikten av att benämna saker vid dess rätta namn. I Ryssland pratar man ofta om "huliganism" istället för nationalism, fascism eller nazism (Argumenty i fakty 2005c). Man fortsätter det temat den 4 maj, med en artikel som intervjuar fem personer ur den äldre generationen som alla varnar för nationalism och är bedrövade över utvecklingen. En är skandaliserad över att någon har målat svastikor i närheten av belägringsmuseet, så här strax före segerdagen! Några av de intervjuade säger att människor i S:t Petersburg redan är vana vid att se hakkors och nazistiska slagord sprejade på husväggar. Nina Katerli menar att det här började redan med perestojkan, och hon tycker att politikerna är flata i sin hantering av nynazismen och gömmer sig bakom argument om yttrandefrihet för att legitimera passivitet. En man framhåller att tolerans och respekt inte är samma sak

som att tillåta allting och varnar för att Ryssland är på väg in på en odemokratisk väg. Flera framhåller ”internationalismen” som styrkan som fick Sovjetunionen att slå nazisterna. Människor från olika folkgrupper slogs sida vid sida. Så här säger Lubov Kopobova som under alla de 900 dagarna deltog i försvaret av Leningrad: ”I vår bataljon slogs unga flickor av alla olika nationaliteter, men vi tänkte aldrig på detta. Vi var som systrar. Tyvärr är många från bataljonen nu döda, men vi som lever träffas fortfarande. Detta är sann krigsvänskap, i denna finns inte plats för nationalism” (Kostukovskij 2005).

Den enda artikel i mitt material som direkt handlar om Förintelsen är en som publiceras i AiF 2 februari, i andra artiklar nämns det men då mer i förbigående. Denna artikel handlar om Auschwitz, eller snarare om ett forum som hålls där, i vilket ledare från många av världens länder deltog och diskuterade vikten av att inte glömma Förintelsen. Efter att ha skrivit om Förintelsens hemskheter citerar man uttalanden från några av de statschefer som deltog. Putin framhåller att Förintelsen inte bara är en nationell tragedi för judarna, utan en allmänmänsklig katastrof. Han uttalar att

Ingen har rätt att vara likgiltig inför antisemitism, nationalism, xenofobi, rasistisk eller religiös förföljelse. Till och med i Ryssland, som gjorde mer än någon annan för segern över fascismen, ser vi ofta utbrott av denna sjukdom. Vi skäms över detta.

Ukrainas president Jusjtjenko berättar att hans far skickades till Auschwitz, men mirakulöst överlevde och USAs vice-president Cheney tackade de sovjetiska soldatar som öppnade detta hemska för världen. Artikeln avslutar med att säga att det mest förvånande är att på sista tiden har vissa politiker försökt skriva om historien. Man skriver att Lettland rehabiliterar SS-veteraner och att president Vike-Freiberga även om hon åker till Moskva för att fira segerdagen, inte kommer ändra sin uppfattning om den ”sovjetiska ockupationen” (det används alltid citattecken kring detta uttryck i tidningen) (Tseplajev 2005). Överhuvudtaget är det så, att hänvisningarna till judeutrotningen, ofta görs i samband med diskussion av synen på kriget i Baltikum.

Både Tumarkin och Weiner skriver om den sovjetiska antisemitismen och utslutandet av judarna ur myten om kriget. Weiner menar att massmordet på judar aldrig förnekades i sovjetiska representationer av kriget, men att den förtegs.

In the official accounts and artistic representations, memory of the Jewish catastrophe was submerged within the universal Soviet tragedy, erasing the very distinction at the core of the Nazi pursuit of racial purity (Weiner 2001b:232).

Han skriver också om föreställningen att det inte fanns några judar vid fronten, vilket han hävdar inte stämmer, eftersom de var representerade i proportion till sin del av befolkningen. Han skriver att detta förnekande av judiskt stridshjältemod pekar mot några djupare frågor vad gäller judarna. ”The authorities fiercely resisted

all attempts to carve out a particularistic Jewish space within the all-encompassing myth of the war.”(Weiner 2001b:222) Han menar att liknande föreställningar om judarna som en främmande biologisk organism som man ville få borttagen fanns i Sovjetunionen, även om man inte gick till samma ytterligheter som nazisterna, var tankegången inte främmande (Weiner 2001b:290).

Tumarkin är väldigt upprörd över att de sovjetiska myndigheterna aldrig erkänt Förintelsen, och menar att samhället måste vara djupt genomträngt av anti-semitiska känslor eftersom man ville hindra hela den sovjetiska befolkningen från kännedom om det judiska folkets slutgiltiga öde (Tumarkin 1994:49). Hon menar att Förnekandet av förintelsen hänger samman med en vilja att vara högst i vad som kan kallas ”lidandets hierarki”. Att erkänna och föra fram Förintelsen, innebär att man fråntar det sovjetiska folket sin status som ”supervictim, par excellence” från vilken man baserade mycket legitimitet (Tumarkin 1994:50).

Hotet från glömskan

Den fjärde maj publicerar AiF en reflekterande artikel med titeln *Vad återstår av segern?* I dess inledning konstaterar artikelförfattaren att detta är en ”svår och bitter fråga” som landets veteraner i dag ställer sig. Men skriver han ”om några år så kommer ingen att ställa sig sådana frågor.” För varje år minskar veteranerna i antal och om några år kommer den sista soldaten från segern dö, skriver AiF, och då kommer vi bara att kunna känna till kriget från böcker, gamla filmer och fotografier. När segern närmar sig, skriver artikelförfattaren att vi denna dag glömmet (eller låtsas som att vi glömt) att det enade land och det enade segrade folket i dag har delats i en mängd olika delar. Ett privatiserat land för oligarker och ett fattiggjort, rånat folk. Han skriver om allt man har förlorat och att ”Segern är den sista reserven för vårt hopp, samvete, minne, tålamod. Trons sista tillflyktsort.” Vid nästa val kommer de att få rösta, som varken minns krig eller seger, som inte ens minns Sovjetunionen. Dem attraherar inte förfluten storhet. Han avslutar med att säga att landets största problem inte är fattigdom, utan att man inte vet vart man är på väg (Kostikov 2005:AiF 4 maj).

Komsomolskaja pravda publicerar några utländska kommentarer om segern, en från Tysklands förbundskansler Schröder om freden och framtiden. Han säger att inget land fick betala så dyrt för segern över Hitler som Sovjetunionen, och att det är en fin gest att han blivit bjuden till Moskva, vilket visar att tidigare fiender har blivit vänner och partners. Han skriver om vikten att bygga fredliga relationer och arbeta för att det förflutnas hemsgheter inte upprepas. Den 9 maj ska handla om att hedra minnet av kriget, medan den 10 maj ska man bygga nya broar mellan EU och Ryssland (Schröder 2005). Dagen innan har man publicerat ett utdrag från den franska veckotidningen *Le Nouvel Observateur*. En artikel som minns, i KP:s ord ”vem som räddade världen från fascismen”. Artikeln publiceras något förkortad i KP. I den sägs det att den sovjetiska insatsen ofta förringas, och man pratar om kall vinter och annat i stället för att erkänna sovjetisk tapperhet och klokhet. Artikeln jämför antalet offer för olika länder (20 milj för Sovjetunionen, 540 tusen

för Frankrike). Den har också ett kort stycke om grymhet och förtryck som följde segern och Stalin (Komsomolskaja pravda 2005g). KP publicerade även reflektioner över kriget skrivna av egna reportrar. Ett exempel är *Det har hänt något med vårt minne* från slutet av april. Det är en lång reflekterande artikel kring kriget, veteranerna och läget i landet i dag. Artikeln tar utgångspunkt i författarens far- och morföräldrars krigsupplevelser, och hur han som barn vid 30-årsjubileet förundrades över hur man kunde bry sig om, ja ens minnas, något som hände för så länge sedan. Han skriver om veteraners förmåner som han tycker är en förödmjukning istället för vad som borde vara en välförtjänt belöning. Om folks attitydsvängning och frågor som börjar komma: Var det värt det? Varför slogs vi? Han skriver också om nazistiska symboler i Ryssland i dag, att folk överger minnet av kriget och historielösa unga hellre ser amerikanska krigsfilmer än ryska, och avslutar med förhoppningen att den eviga lågan ska fortsätta brinna mot 70-årsjubileet och efter det (Sokolskij 2005).

7.3 Deporterade folkgrupper

Det finns också exempel på sådant i tidningarnas skildringar av kriget som tar direkt avstånd från tidigare historieskrivning. Som vi snuddade vid tidigare (se sidan 45) hände det under kriget att hela folkgrupper stämplades som landsförrädare och deporterades av Stalin. Ett sådant exempel, är ingusjierna. Ingusjien är en delrepublik i norra Kaukasus, som gränsar till Tjetjenien (vars befolkning också deporterades) och med vars invånare folkgruppen anses vara nära släkt. Under kriget deporterades hela folket till Centralasien, men tilläts återvända på femtiotalet. Den 16 mars har AiF en artikel om ingusjiska soldater som kämpade på Leningradfronten. Artikeln inleder med att skriva att det till den 9 maj kommer att resas en ny minnestavla på Piskarevskij kyrkogården till minne av de ingusjier som slogs för stadens försvar. Artikeln återberättar ödet från några av de ingusjiska soldater som kämpade på Leningradsfronten, det finns bara ett fåtal ännu vid liv. Man skriver att 46 ingusjiska krigsdeltagare tilldelades utmärkelsen Sovjetunionens hjälte, men att många inte fick sina utmärkelser av den enda anledningen att de var ingusjier. Aop Mislaurov fick inte sin medalj för "Leningrads försvar" förrän 2004 efter att ha skrivit till Putin. Tre av hans barn dog i landsförvisningen i Kazakstan. Han kom att få uppleva ännu en ivägdrivning, från sitt hem i Groznyj under första Tjetjenienkriget på nittiotalet.

Nuradi Alerojev berättar att hans mamma, bror och maka dog av svält under landsförvisningen. Han tjänstgjorde i Leningrad, Volchov, och var med och befriade Narva. Han sårades i april 1944 i Tyskland, efter att han hämtat sig skickades han till Kazakstan dit hans familj skickats från Ingusjien. Han vill inte prata om de 13 åren i landsförvisning. Och det enda han har att säga om sin tid vid fronten är att det var hungrigt i Leningrad, de åt häst.

Från ingusjiska statsuniversitetet berättar Tamara Jandijeva att man har lyckats identifiera 90 ingusjier som deltog i försvaret av Leningrad. Men att det är långt

ifrån hela siffran, vilken kan vara svår att fastställa eftersom den största delen av krigsarkiven i Groznyj är förstörda. Artikeln börjar med att konstatera att företrädare för alla folk i vårt land deltog i försvaret av Leningrad. Man avslutar med att säga: "Krig och död känner ingen nationalitet, men minnet måste veta" (Krikunov 2005).

Genom att berätta om ingusjiernas öde, distanserar man sig från den sovjetiska (stalinistiska) historieskrivningen där de framställdes som landsförrädare. I stället lyfter man fram deras bidrag till segern och de oförrätter de utsatts för "medan inguskisjka soldater beskyddade fäderneslandet från fascisterna, skickades deras familjer med våld i väg från fäderneshemmen" (Malik 2005). Genom att göra detta stärker man bilden av det sovjetiska folket som stod enade mot fascisterna. Man lyfter också fram kategorin ryssländare och framhåller segerdagen som en högtid för alla Rysslands folkgrupper.

7.4 Sovjetiska krigsförbrytelser

Sovjetiska soldater som betar sig allt annat än hjältelikt är ett ämne som är flitigt förekommande i västerländsk historieskrivning, men som är ganska frånvarande i Ryssland. Ämnet berörs i en intervju med mannen som kallas perestrojkans arkitekt, Aleksandr Nikolajevitj Jakovlev² (1923–2005) som är veteran från stora fosterländska kriget. Han var ledare för en pluton sjömän och fick flera utmärkelser och träffades av fyra skott, tre i benet och ett i bröstet. Intervjun med honom är dock inte bara som veteran, utan som någon med auktoritet att kommentera samtid och historia. Intervjun är skriven i formen frågor-svar och man går inte in speciellt djupt på de frågor man behandlar. Han får en fråga: "På senare tid har det börjat skrivas och pratats om massvåldtakter på tyska kvinnor av våra soldater, och om plundringar från våra styrkor. Förekom det?" Jakovlev svarar: "Naturligtvis [...] För plundring och ödeläggelse sköts våra soldater och officerare." I en annan fråga citerar reportern en nedlåtande kommentar om sovjetiska veteraner från Lettlands president Vaira Veike-Freiberga och avslutar med: "Får du inte efter sådana ord lust att åter ta ditt automatvapen i händerna?" Jakovlev svarar att det är extra illa när en president säger sådant, eftersom hon talar för hela folket. Han svarar med att räkna upp några för letterna föga smickrande incidenter under kriget som svar men avslutar med att man inte kan dra hela det lettiska folket över en kam. Den sista fråga handlar om varför folk i den ryska zonen lever betydligt sämre nu än folk i de andra zonerna: "Kan verkligen våra fäder skyllas för detta?". Jakovlevs svar är att naturligtvis kan de inte det, och han börjar prata upprört om en korrupt makt och veteraner som inte får det de förtjänar. Han avslutar med en kommentar som i hans fall redan visat sig sann. Veteranerna från kriget håller alla på att dö. "Ja vi

²Jakovlev gick med i kommunistpartiet under kriget, steg inom partiet på sextioalet, men sägs ha kommit i onåd och blev då ambassadör i Kanada. Han kom bra överrens med Gorbatsjov och kallades tillbaka till moderlandet som rådgivare. Han var motståndare till stadskuppen 1991 och var aktiv inom rysk politik på 1990-talet och har på senare tid kritiserat Putin för att begränsa demokratin.

dör. Snart!”(Svartsevitj 2005b)

En annan artikel som närmar sig frågan om krigsförbrytelser är den om Aleksandr Ivanovitj Marinesko (1913 - 1963). Han var kapten över den sovjetiska ubåten S-13 som sänkte det tyska fartyget Wilhelm Gustloff. Det visade sig att en stor del av de döda var civila och sårade, och därför är denna sänkning mycket kontroversiell. Skeppet fraktade också en stor militär styrka, det var eskorterat. AiF skriver om Marinesko vid 60-årsjubileet av sänkningen av Wilhelm Gustloff den 30 januari 1945. Artikeln börjar med att konstatera att när man pratar om hjälte-dåd av sovjetiska sjömän, så är Marinesko ofta den första man kommer att tänka på. Den officiella synvinkeln är att det var ”århundradets attack” som sänkte den välbevakade Wilhelm Gustloff, som snabbade på segern i andra världskriget och räddade USA och Storbritannien från tyska ubåtar. AiF frågar historikern Miroslav Morozov hur man ser på denna händelse i dag. Morozov börjar med att prata om hur man evakuerade folk undan från de närmande sovjetiska styrkorna från Gdansk, och det stora skeppet Wilhelm Gustloff var en del av detta. Han menar att skeppet vid sänkningstillfället främst fraktade kvinnor och barn. Av dess passagere lyckades man rädda drygt 1 200 personer, och drygt 5 300 beräknar Morozov omkom, av dessa 4 600 sårade och flyktingar.

Marinesko har anklagats för krigsförbrytelser. Vad säger Morozov om detta? undrar intervjuaren. Morozov svarar att Aleksandr Marinesko bara gjorde sin plikt. ”Vilken sjökaptan från vilket krigförande land som helst hade i hans ställe varit tvungen att göra precis så.” Morozov menar att det är konstigt att sådana anklagelser förts fram av Tyskland, som förde ett obegränsat ubåtskrig och sänkte sovjetiska sjuktransporter. Han exemplifierar med ”Armenija” som sänktes av tyskarna på Svarta havet 1941, då runt 5 000 sårade och flyktingar dog. Dessutom, lägger han till, var Wilhelm Gustloff när det sänktes klassificerat som ett militärt fartyg (Osipov 2005).

Sovjetiska krigsförbrytelser hotar Den stora berättelsen om kriget där hjältemodet är en central ingrediens. Det är ett tema som är nästan helt frånvarande i tidningarnas rapportering om kriget. När man berör det så förnekas det som i exemplet ovan, och man hänvisar ofta till grymheter utförda av andra länder för att rättfärdiga de egna soldaternas beteende.

7.5 Historien måste försvaras

Historien ligger inte fast, den måste försvaras mot verbala angrepp där man bli kallad ockupant istället för befriare, och mot fysiska angrepp som färgkastning. Det framhölls i kapitel 3 att eftersom historien och myterna om det förflutna ger självkänsla och identitet, så är de viktiga, centrala. De och deras fysiska manifestationer måste vaktas och bevaras – historien ligger inte fast. Att erkänna vissa ändringar, som de ingsjiska soldaternas uppoffringar och det orättfärdiga i det folkets deportering, kan stärka Den stora berättelsen. Det finns mer i beskrivningarna som bekräftar denna version, som de internationella gästerna i Moskva och de utländska

artiklar om segern som KP trycker.

Det kommer också ofta fram ett synsätt i artiklarna i stil med att segern är det enda vi har kvar. Landet man slogs för finns inte längre. Det är länken till en forntid, vilket uttrycks i artiklen ovan. Men det handlar också om de odiskutabelt stora uppoffringar som gjordes av sovjetiska soldater och civilbefolkning under kriget. Att säga att segern bara var början på en ny ofrihet är att förringa deras insatser, att säga att de dog förgäves eller ännu värre för fel sak. I ett land där så gott som varenda människa har någon anförvant som dog i kriget blir det snabbt personligt.

Andra hot är likgiltighet och historielöshet. Nynazismen är ett problem som i Ryssland har förnekats, man har svårt att föreställa sig att det kan finnas i ett land som slogs mot Hitler. Och det är onekligen djupt ironiskt. Beskrivningarna av nynazismen som AiF gör fungerar som en kontrast av dagens Ryssland med Sovjetunionen. Det blir ett exempel på den nya tidens avarter och faller in i den sovjetnostalgi som präglar mycket av rapporteringen om segerdagen.

Kapitel 8

Avslutning

Firandet av segerdagen satte sitt avtryck i den ryska offentligheten under stora delar av våren 2005. En stor del av medieutrymmet togs upp av rapportering om kriget, segern och firandet redan under vintern, och denna intensifierades när dagen närmade sig. Också i stadsrummet gjorde segerdagen avtryck. Affischer och planscher kompletterade de permanenta monumenten och minnesmärkena, vilka rustades upp till dagen. På själva dagen dominerade firandet stora delar av centrala S:t Petersburg, biltrafiken stängdes av och människor tog över gator och torg. Firandet kräver ett eget rum, en egen inramning och på olika sätt avskiljdes stadsrummet från vardagen.

Segerdagen är en dag som rymmer många olika känslor och sinnesstämningar. Det är inte bara en minneshögtid över kriget och krigets offer – det är också en glädjehögtid då man firar segern. Det är en högtid som förenar glädje och sorg. Därför behövs många olika uttrycksmedel. I medierapporteringen förmedlas många av de mer allvarsamma aspekterna med segern och kriget: uppoffringar, lidande, död och hjältemod. Men där finns också utrymme för stolthet och segerglädje.

Det finns flera olika uttryck i firandet under själva dagen. Budskapet är nu seger, även om det finns inslag, som kransläggningar på kyrkogårdar eller vid minnesmärken, som minner om de stora förlusterna. Olika delar av firandet har olika framtoning. Förmiddagen, där militärparader är det viktigaste inslaget, är allvarlig och högtidlig. Militärparaderna är också en strykedemonstration. De visar på kraften hos den segrande armén. Med veteranernas segertåg på eftermiddagen har stämningen blivit mer uppsluppen. Det är jubel och applåder som möter veteranerna. Åskådarnas upplevelser kännetecknas av gemenskap och enighet och kan förmodligen bäst beskrivas i termer av Victor Turners *communitas*. Allt eftersom kvällen går blir det festivaliska mer och mer framträdande, nu handlar det om att ha roligt. Blandningen av glädje och allvar gör att budskapet blir lättare att ta till sig. Man kan urskilja flera olika genrer i segerdagsfirandet som är ägnade att lyfta fram olika delar av budskapet. Spektakel är den genre som kanske bäst beskriver helheten och firandets alla olika aspekter, där paraden på Röda torget och sådant som inte sker i S:t Petersburg ändå blir en del av firandet. De högtidliga formali-

serade delarna av firandet kan förmodligen bäst beskrivas i termer av ritual. Och de som inte intresserar sig för parader och veteranåtgång lockas av folkfesten. Festivalen kan bara uttrycka segerglädje, i den finns ingen plats för krigets lidandet. Men blandningen av olika genrer gör att dagens många olika budskap kan komma till uttryck.

Segerdagen har nationellt enande funktioner. Den stärker enigheten inåt, det är en högtid som är gemensam för alla Rysslands (Sovjetunionens) folk. Det är en överetnisk högtid som betonar det ryssländska. Man framhåller hur olika folkslag kämpade sida vid sida. Men den avgränsar också utåt, även mot före detta medborgare. I diskussioner om folk som slogs med motståndarna målas det upp en vi och dom känsla som främst riktas mot de baltiska länderna. Upprördhet över hur den ryska minoriteten behandlas i dessa länder bidrar förmodligen till sådana känslor.

Det ärofulla förflutna, som målas upp i segerdagsfirandet, tar fokus ifrån en nutid full av problem. Det finns en besvikelse över en utveckling som inte gått som man hoppats vilken tar sitt uttryck i en längtan efter den gamla goda tiden, då världen präglades av större trygghet. Det finns också en nostalgi över svunnen storhet, då man var medborgare i en supermakt. Sovjetunionen är inte bara förknippat med kommunism, framförallt var det hemlandet, ett land som nu inte längre finns. Fosterlandskärlek ett centralt tema i veteranernas berättelser. Efter Sovjetunionens fall kom sådant som tidigare varit en del av hemlandet att bli utlandet, många människor befann sig boendes i ett land de inte identifierade sig med. Och människors mentala karta stämde inte överens med de nya gränserna. Det innebär också, vilket uttrycks i några av intervjuerna med veteraner, att det finns många människor som inte är medborgare i det som de anser vara sitt hemland.

Genom att segerdagsfirandet så tydligt är knutet till det officiella Ryssland kan man tala om att det i firandet ges många uttryck för maktens representerande offentlighet. Firandet i Moskva, där Putin "håller hov" för ett stort antal internationella dignitärer har en slående likhet med Habermas beskrivning av en feodal, representerande offentlighet. Omformandet av stadsrummet är ett annat exempel, där affischer och plakat, och senare parader, konserter och segertåg klargör en tolkning av historien och nutiden. Även om man är beroende av folkets deltagande under själva dagen, är firandet till stor del dirigerat från högre ort.

Mediernas offentlighet betraktas ofta som uttryck för en annan typ av offentlighet, den resonerande, men som Habermas visat har moderna medier många drag av den representerande offentligheten. Ännu tydligare kan ett sådant samband ses i Ryssland där de två tidningar som varit huvudfokus för analysen anses stå makten nära och vara lojala med Kreml. Deras skildring av segern och kriget är förmodligen den som makten vill ska föras ut. Detta betyder naturligtvis inte att "folkets" uppfattning nödvändigtvis ser annorlunda ut. Perspektivet i mycket av rapporteringen är på gräsrotsnivå, och där man kritiserar makten är det för att man inte tar tillräcklig hänsyn till "den lilla människan" och deras roll i segern. Man är till exempel kritisk till att veteraners uppoffringar inte värderas tillräckligt (de får inte medborgarskap, bjuds inte in till firandet etc).

Som Anderson beskriver har tidningar och andra medier en viktig roll i skapandet av en föreställd nationell gemenskap. I det här fallet har de en roll både i att lyfta fram segerdagen genom omfattande skrivelser, men också på det sätt som de skriver om dagen ifråga. Att det är just en minneshögtid av ett krig det handlar om blir intressant i relation till Andersons övriga teser kring nationalismen, där han förundras över dess förmåga att generera offer. Under andra världskriget gav, frivilligt eller ofrivilligt, runt 25 miljoner sovjetmedborgare sina liv för fosterlandet. Anderson menar att dessa offer bäst kan förstås genom att se att nationalismen har ett släktskap med religion. Nationalismen förbinder människor med något mer bortom individen, med framtid och forntid. Nationalismen svarar på andra frågor, sådana som politiska ideologier inte förmår svara på. Genom detta, och att den betraktas som något givet och naturligt, blir nationen värd att dö för. Krig har därför en central roll i nationalistiska föreställningar, och kopplingen till något närmast religiöst kommer också till uttryck i det som Tumarkin kallar sakraliseringen av stora fosterländska kriget.

Kriget är en verklig historisk händelse, men har också flera drag av myt. Detta kan ses inte minst i just sakraliseringen. Kriget framställs också i vad Eriksen kallar mytisk tid vilken existerar utanför det normala. Veteranerna är verkliga människor av kött och blod men deras liv under kriget antar mytiska dimensioner. Historien i denna mytiska tappning renodlas, där finns ingen plast för kaos och förvirring. Det finns också många mytiska element i Barthes tappning, där myter och symboler glider in i varandra. Det finns många ord, uttryck och bilder som är fyllda av ett mytiskt budskap, vilket kan sägas vara renodlat och icke-resonerande.

Den mest framträdande delen av tidningarnas rapportering kring kriget och segerdagen är veteranernas berättelser. Veteranerna är inte bara de som tjänstgjorde vid fronten, det är både män och kvinnor, barn och vuxna. Den största delen av de som intervjuas i tidningarna var barn eller unga under kriget. Detta förklaras naturligtvis av den tid som förflutit sedan kriget och att de som var äldre då inte längre finns vid liv. Men det ger en förskjutning av perspektiv, det är hemmafronten, främst belägringens Leningrad, som står i fokus. Det är barnen som tvingades bli vuxna i förtid och utföra uppgifter åt armé och partisanförband, och de som gick direkt från skolan in i armén som är de vars historier förs fram. Det blir ett gräsrotsperspektiv, ingen var då högt uppsatt i den militära hierarkin (även om några blev det senare).

Denna mångfald av människoöden till trots så är veteranernas berättelser som de uttrycks i tidningarna märkligt samstämmiga. Det finns nästan inga avvikande röster. Inget som visar på en annan tolkning av kriget och segern. Veteranernas berättelser som de återges av tidningarna reflekterar den sovjetiska stora berättelsen om kriget och segern. På vissa sätt försöker man distansera sig från denna, tidigare tabuämnen diskuteras, till exempel kanibalism, censur och förtryck från sovjetmakten mot den egna befolkningen. Att på detta sätt distansera sig från den sovjetiska historieskrivningen hotar inte, utan kanske snarare stärker, Den stora berättelsen som kriget. Ämnen som skulle kunna hota denna, som krigsförbrytelser av sovjetiska soldater, lyser nästan helt med sin frånvaro. Orättvisa från överordnade

stärker folkets hjältedåd, hemskheterna de fick utstå gör deras lidande och uppoffringar starkare, att rehabilitera folkgrupper som stämplats som förrädare visar på folkens enighet mot angriparen.

Men det finns också sådant som faktiskt hotar denna stora berättelse om kriget. Den mest infekterade frågan under våren 2005 var de krav på ursäkt och kompensation som hade framförts av flera tidigare sovjetrepubliker till. Sovjetunionen och krigsinsatserna hänger nära ihop. Att kalla sovjettiden för ockupation tar ifrån veteranerna deras roll som befriare. Det faktum att många i till exempel Baltikum slogs *mot* Sovjetunionen lyfts fram i medierapporteringen, och försvaret mot anklagelser på ockupation blir motanklagelser om nazism. Myten om kriget hotas också av historielöshet och glömska. Särskilt upprörande för många är den paradoxala förekomsten av nynazism i Ryssland. Men det finns också rädsla över vad som ska hända när veteranerna dör och det inte längre finns några levande minnen av kriget.

Bilden av kriget skiljer sig markant från den i början av 1990-talet som den beskrivs av bland annat Dickinson, Krylova och Tumarkin. Då var kriget och segern föremål för en mängd olika tolkningar och idéer i linje med de som nu uttrycks av de baltiska staterna. Att det inte var befrielse utan början på en ny ofrihet uttrycktes också i Komsomolskaja pravda och Argumenty i fakty. Firandet 2005 liknar mer beskrivningarna av firandet under sovjettiden än beskrivningarna av firandet på 1990-talet. Försöken att inlämma segern i en ”rysk tradition” som Jeltsin gjorde tycks vara helt övergivna. Det är nu inget tvivel om att det är Sovjetunionen som är segrarmakten. Det handlar inte längre om att bryta med det förflutna, utan det sovjetiska har inkorporerats i det post-sovjetiska Ryssland. Man tycks ha kommit ett helt varv i synen på Sovjetunionen. I segerdagen finns både nostalgi och framåtanda. Med utgångspunkt i det ärofulla förflutna riktar man blicken mot framtiden.

Litteraturförteckning

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London, revised and extended edition utgåvan, 1991.
- Argumenty i fakty. Blokadnye maltjiki. *Argumenty i fakty*, 16 februari, 2005a.
- Argumenty i fakty. Dajte umeret grazhdaninom svojej strany. *Argumenty i fakty*, 4 maj, 2005b.
- Argumenty i fakty. Mezjdu tjornym i belym. *Argumenty i fakty*, 2 mars, 2005c.
- Barthes, Roland. *Mytologier*. Bo Cavefors bokförlag, Stockholm, 1970.
- BBC. The press in Russia, november 2005. URL newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4315129.stm.
- Berdahl, Daphne. Introduction: An Anthropology of Postsocialism. I: Berdahl, Daphne, Bunzl, Matti, och Lampland, Martha, redaktörer, *Altering States – Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the former Soviet Union*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2000.
- Berman, Marshall. *All That Is Solid Melts Into Air*. Verso, London, New York, 1982.
- Blehr, Barbro. *En norsk besvärjelse: 17 maj-firande vid 1900-talets slut*. Nya Doxa, Nora, 2000.
- Borén, Thomas. *Meeting-places of Transformation: Urban Identity, Spatial Representations and Local Politics in St Petersburg, Russia*. Stockholms univerisitet, Stockholm, 2005.
- Boyer, Dominic. Introduction: Thinking Through the Mediation of Publics in Contemporary Europe. I: *Paper presented at Council of European Studies Conference*, Chicago, september 2002.
- Chmelnik, Tatjana. Arval pered pobedoj. *Argumenty i fakty*, (27 april), 2005.
- Crowley, David och Reid, Susan E. *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Berg, Oxford och New York, 2002.

- Da Matta, Roberto. *Carnival in Multiple Planes*. I: MacAloon, John J., redaktör, *Rite, Drama, Festival, Spectacle: Rehearsals Toward a Theory of Cultural Performance*. Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1984.
- Dahlgren, Peter. *Tv och våra kulturella referensramar*. I: Hannerz, Ulf, redaktör, *Medier och Kulturer*. Calsson, Stockholm, 1990.
- Dahlkvist, Mats. *Jürgen Habermas' teori om "privat" och "offentligt" – Förord till Borgerlig Offentlighet*. Arkiv moderna klassiker, Lund, fjärde svenska utgåvan, 2003. ursprungligen publicerad 1984.
- Dickinson, Jennifer. *Buildning the Blockade: New Truths in Survival Narratives from Leningrad*. *Anthropology of East Europe Review*, 13(2), 1995. URL http://condor.depaul.edu/~rrotenbe/aeer/aeer13_2/Dickenson.html.
- Ekecrantz, Jan. *Introduction: Post-Communism and Global Culture*. I: Ekecrantz, Jan och Olofsson, Kerstin, redaktörer, *Russian Reports: Studies in Post-Communist Transformation of Media and Journalism*. Almqvist och Wiksell International, Stockholm, 2000.
- Eriksen, Thomas Hylland. *Etnicitet och nationalism*. Nya Doxa, Nora, 1993.
- Eriksen, Thomas Hylland. *Kampen om fortiden: Et essay om myter, identitet og politikk*. Aschenhoug argument. Aschenhoug, Oslo, 1996.
- Feifer, Gregory. *Rewriting Stalin's war*. *St. Petersburg Times*, 6 maj(1067(33)), 2005.
- Fraser, Nancy. *Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy*. I: Calhoun, Craig, redaktör, *Habermas and the Public Sphere*. MIT press, Cambridge (Mass.), 1992.
- Gamov, Aleksandr. *Putin otvetil pribaltike*. *Komsomolskaja pravda*, 11 maj, 2005a.
- Gamov, Aleksandr. *Za tjo estontsy polutjali fasjistskie zjeleznye kresty?* *Komsomolskaja pravda*, 20 april, 2005b.
- Gelman, Polina, Meklin-Kravtsova, Natalja, Popova, Nadezjda, Paspopova, Nina, och Pakobolskaja, Irina. *Notjnye vedmy*. *Argumenty i fakty*, 2 mars, 2005.
- Gemzöe, Lena. *Var finns mediekonsumtionens fält? centrifugalt och centripetalt kunskapssökande*. I: Gemzöe, Lena, redaktör, *Nutida Etnografi – reflektioner från mediekonsumtionens fält*. Nya Doxa, Nora, 2004.
- Gerasimova, Katerina. *Public Privacy in the Soviet Communal Apartment*. I: Crowley, David och Reid, Susan E., redaktörer, *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Berg, Oxford and New York, 2002.

- Glad, Betty. Yeltsin and the New Political [Dis]Order. I: Glad, Betty och Shiraev, Eric, redaktörer, *The Russian Transition*, kapitel 4, ss 75–94. St. Martin's Press, New York, 1999.
- Golosov, Grigorii V. och Shevchenko, Iulia. Nation-Building and Common Values in St. Petersburg. I: Kostø, Pål och Blakkisrud, Helge, redaktörer, *Nation-Building and Common Values in Russia*. Rowman and Littlefield Publishers, London, 2004.
- Grant, Bruce. New Moscow monuments, or, states of innocence. *American Ethnologist*, 28(2):332–362, 2001.
- Habermas, Jürgen. Further Reflections on the Public Sphere. I: Calhoun, Craig, redaktör, *Habermas and the Public Sphere*. MIT press, Cambridge (Mass.), 1992.
- Habermas, Jürgen. *Borgerlig Offentlighet*. Arkiv moderna klassiker, Lund, fjärde svenska utgåvan, 2003. originalutgåva 1962.
- Hagström, Martin. Control over the Media in Post-Soviet Russia. I: Ekecrantz, Jan och Olofsson, Kerstin, redaktörer, *Russian Reports: Studies in Post-Communist Transformation of Media and Journalism*. Almqvist och Wiksell International, Stockholm, 2000.
- Harrison, Mark. Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: Comment. *Europe-Asia Studies*, 55(6):939–944, 2003.
- Hellberg-Hirn, Elena. *Imperial Imprints: Post-Soviet St Petersburg*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 920. Finnish Literature Society, Helsingfors, 2003.
- Humphrey, Caroline. *The Unmaking of Soviet Life, Everyday Economies After Socialism*. Culture and Society after Socialism. Cornell University Press, Ithaca and London, 2002.
- Jarman, Neil. *Parades and Visual Displays in Northern Ireland*. Berg, Oxford and New York, 1997.
- Kapferer, Bruce. *Legends of People Myths of State: Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Smithsonian Institution Press, Washington and London, 1988.
- Kaviraj, Sudipta. Filth and the Public Sphere: Concepts and Practices about Space in Calcutta. *Public Culture*, 10(1):83–113, 1997.
- Keesing, Roger M. *Cultural Anthropology: A Contemporary Perspective*. Harcourt Brace College Publishers, New York, 2 utgåvan, 1981.

- Kharkhordin, Oleg. *Reveal and Dissimulate: A Genealogy of Private Life in Soviet Russia*. I: Weintraub, Jeff och Kumar, Krishan, redaktörer, *Public and Private in Thought and Practice, Perspectives on a Grand Dichotomy, Morality and Society*. University of Chicago Press, Chicago, 1997.
- Kolstø, Pål. *Political Construction Sites: Nation-Building in Russia and the Post-Soviet States*. Westview Press, Colorado and Oxford, 2000.
- Komsomolskaja pravda. Devotjku ot bomby spasla kukla. *Komsomolskaja pravda*, (12 maj), 2005a.
- Komsomolskaja pravda. Gruppa "Leningrad" dobralas do filarmonii. *Komsomolskaja pravda*, (2005), 2005b.
- Komsomolskaja pravda. Jubilej pobedy otmetim krasivo. *Komsomolskaja pravda*, (22 april), 2005c.
- Komsomolskaja pravda. Tjitateli "kp": Perekrojte pritaltike neft, i ona snimet esesovskie kresty! *Komsomolskaja pravda*, 23 mars, 2005d.
- Komsomolskaja pravda. Tsereteli sdelał Stalina v Pietere. *Komsomolskaja pravda*, (12 maj), 2005e.
- Komsomolskaja pravda. Vetjnij ogon na kladbisjtje pogasili. *Komsomolskaja pravda*, (10 mars), 2005f.
- Komsomolskaja pravda. Za prazdnitjnym stolom ne chvatajet sovetaskovo soldata... *Komsomolskaja pravda*, 5 maj, 2005g.
- Kostikov, Vjatjeslav. Tjto ostoalos ot pobedy? *Argumenty i fakty*, 4 maj, 2005.
- Kostukovskij, Artem. Obyknovennyj fasjism. 60 let spusta. *Argumenty i fakty*, 4 maj, 2005.
- Krikunov, Konstantin. Ingusjskie soldaty Leningrada. *Argumenty i fakty*, 16 mars, 2005.
- Krylova, Anna. *Dancing on the Graves of the Dead: Building a World War II memorial in post-Soviet Russia*. I: *Memory and the Impact of Political Transformation in Public Space*. Duke University Press, London and Durham, 2004.
- Ledeneva, Alena. *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Lemon, Alaina. *Talking Transit and Spectating Transition: The Moscow metro*. I: Daphne Berdahl Matti Bunzl, Martha Lampland, redaktör, *Altering States – Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the former Soviet Union*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2000.

- Lévi-Strauss, Claude. *Det vilda tänkandet*. Arkiv moderna klassiker, Lund, tredje svenska utgåvan, 1987.
- Livsi, Jelena. Sjnur rasskazjet o svoem dedusjke. *Komsomolskaja pravda*, (19 april), april 2005.
- Lofland, Lyn H. *The Public Realm – Exploring the city’s quintessential social territory*. Aldine de Gruyer, New York, 1998.
- MacAloon, John J. Olympic Games and the Theory of Spectacle in Modern Societies. I: MacAloon, John J., redaktör, *Rite, Drama, Festival, Spectacle: Rehearsals Toward a Theory of Cultural Performance*. Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1984.
- Makarov, Dmitrij. Istoritjeskaja amnezija. *Argumenty i fakty*, 4 maj, 2005.
- Malik, Jekaterina. Pomnit o prosljom, dumat o budusjtjem. *Komsomolskaja pravda*, 22 feb, 2005.
- Martynkina, Darja. 9 maja: parady, saluty i rubli. *Argumenty i fakty*, (13 april), april 2005.
- Medvedev, Sergej. A General Theory of Russian Space: A Gay Science and a Rigorous Science. I: Smith, Jeremy, redaktör, *Beyond the Limits – The Concept of Space in Russian History and Culture*, nummer 62. Studia Historica, Helsingfors, 1999.
- Medvedko, Leonid. Anniversary of the Great Victory and the technicolored nature of extreme democracies. *Central Asia and the Caucasus*, No.5(35):19–27, 2005.
- Mickiewicz, Ellen. The Political Economy of Media Democratisation. I: Lane, David, redaktör, *Politics, Privatization and Inequality*. Longman, London and New York, 1995.
- Moore, S. och Meyerhoff, B. Introduction: Secular Ritual – Forms and Meaning. I: Moore, S. och Meyerhoff, B., redaktörer, *Secular Ritual*. Van Gorcum, Assen AND Amsterdam, 1977.
- Odintsova, Natalja. Sjttrafnoj udar, ili my za tsenoj ne postojm. *Argumenty i fakty*, 23 februari, 2005.
- Osipov, Sergej. Marinesko – komandir nestjastlivoj ”eski”. *Argumenty i fakty*, 26 januari, 2005.
- O’Sullivan, Tim, Fiske, John, Saunders, Danny, Montgomery, Martin, och Hartley, John. *Key concepts in communication and cultural studies*. Routledge, London och New York, 1994.

- Panfilov, Oleg. *Putin and the Press: Revival of Soviet-style Propaganda*. The Foreign Policy Centre, London, 2005.
- Peskov, Vasilij. Ja s nimi govorili... *Komsomolskaja pravda*, (2 februar), 2005.
- Peters, John Durham. Seeing bifocally: Media, place, culture. I: Gupta, Akhil och Ferguson, James, redaktörer, *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Duke University Press, Durham N.C., 1997.
- Peterson, Mark Allen. *Anthropology and Mass Communication: Media and Myth in the New Millennium*. Berghahn Books, New York, 2003.
- Pietiläinen, Jukka. *The Regional Newspaper in Post-Soviet Russia: Society, Press and Journalism in the Republic of Karelia 1985–2001*. Media Studies. Tampere University Press, Tammerfors, elektroniska utgåvan, 2002. URL <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5463-4.pdf>.
- Pomasjenkova, Tatjana. Iz mena sdelali izmennitsu rodiny. *Smena*, 8 juni, 2005.
- Ries, Nancy. *Russian Talk: Culture and Conversation during Perestroika*. Cornell University Press, Ithaca, 1997.
- Rodkin, Andrej. Dal ja fritsam zjaru. *Komsomolskaja pravda*, 10 april, 2005.
- Rudenko, Inna. Sjtrafbat: Kakim on byl ne v kino. *Komsomolskaja pravda*, 28 april, 2005.
- Sapozjnikova, Galina. Potjemu pribalty nosat esesovskie kresty. *Komsomolskaja pravda*, 17 mars, 2005.
- Schröder, Gerhard. Gerhard Schröder: My protsim prosjtjenija za stradanija, pritjennye russkomu narodu i drugim narodam. *Komsomolskaja pravda*, 6 maj, 2005.
- Severov, Michail. Zjensjtjiny iz stali. *Argumenty i fakty*, (4 maj), 2005.
- Sokolskij, Aleksej. Tjo-to s pamatju u nas stalo. *Komsomolskaja pravda*, 24 april, 2005.
- St Petersburg Times. Distorted view on history divides neighbours. *St. Petersburg Times*, 13 maj(1069(35)), 2005a.
- St Petersburg Times. Veterans in Tallin divided. *St. Petersburg Times*, 10 maj (1068(34)), 2005b.
- Svartsevitj, Vladimir. Netselovannyj polk. *Argumenty i fakty*, 2 februar, 2005a.
- Svartsevitj, Vladimir. Vojnu nado otjstit ot vranja. *Argumenty i fakty*, 23 februar, 2005b.

- Svetlitjnaja, Anna. *Deti vojny. Komsomolskaja pravda*, 8 april, 2005.
- Tjernych, Sergej och Baranets, Viktor. *Zastav duraka prazdnik otmetjat... Komsomolskaja pravda*, (6 maj), 2005.
- Tolz, Vera. *Russia – Inventing the Nation*. Arnold, London, 2001.
- Törnquist-Plewa, Barbara. ”Enade vi stod”? postsovjetska berättelser om andra världskriget i vitryssland. *Nordisk Östforum*, 18(Nr. 3):325–344, 2004.
- Truscott, Peter. *Putin’s Progress*. Simon and Schuster, London, 2005.
- Tseplajev, Vitalij. ”Fabrika smerti” ne dajot pokoja zjivym. *Argumenty i fakty*, 2 februari, 2005.
- Tumarkin, Nina. *The Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*. Basic Books, New York, 1994.
- Turner, Victor. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press, Ithaca, 1967.
- Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine de Gruyter, New York, 1995.
- Veresjtjak, Natalja. *Budu zjit tvoimi pismami. Komsomolskaja pravda*, 6 maj, 2005a.
- Veresjtjak, Natalja. *Ludoestvo v blokadnom adu. Komsomolskaja pravda*, 15 februari, 2005b.
- Veresjtjak, Natalja. *Ne dojti ja ne imela prava. Komsomolskaja pravda*, 27 april, 2005c.
- Veresjtjak, Natalja. *Soldaty pisali domoj stichi. Komsomolskaja pravda*, 1 mars, 2005d.
- Veresjtjak, Natalja. *Treugolnik s fronta greli golodnoj zimoj. Komsomolskaja pravda*, 1 februari, 2005e.
- Veresjtjak, Natalja. *V blokadnyj Leningrad sjli pisma s semenami. Komsomolskaja pravda*, 12 april, 2005f.
- Weiner, Amir. *In the Long Shadow of War: The Second World War and the Soviet and Post-Soviet World. Diplomatic History*, 25(3):443–456, 2001a.
- Weiner, Amir. *Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution*. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2001b.
- White, Christine. *Introduction – A Dance With Death*. Texas A and M University Press, 1994.